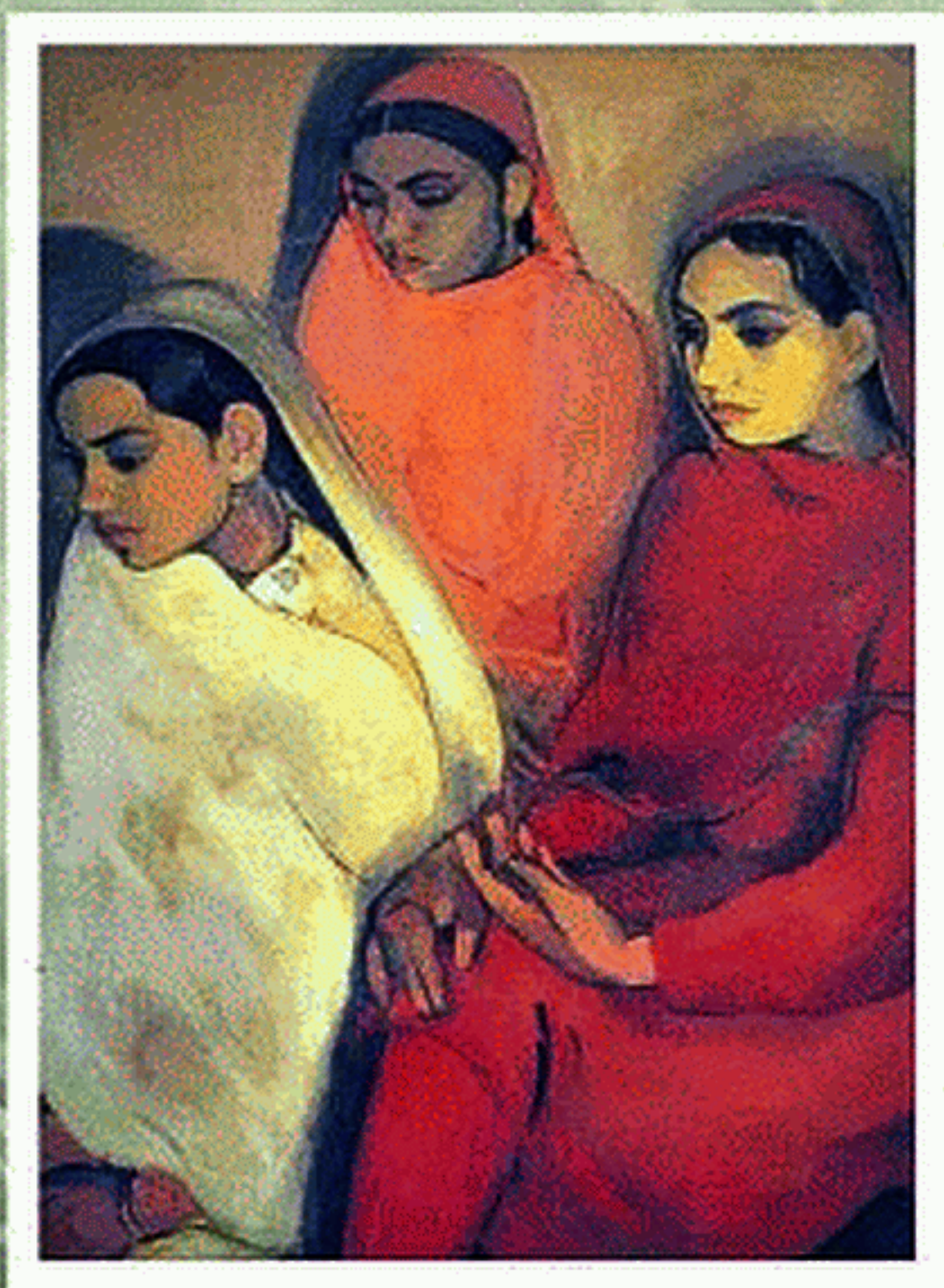

اکتوبر - نومبر - دسمبر، 2007

تماہی سناٹا

بلھے شاہ اسان مرنا تاہیں!

تماہی ساجھ

مینجنگ ایڈیٹر: سفیر رامہ

ایڈیٹر: جاوید ٹٹا۔ ڈاکٹر منوشرما۔ ڈاکٹر جگتار دھیمان۔ امنت کور

ساجھی: محمد آصف رضا۔ ساجد ندیم

رسالہ وچ چھپیاں لکھتاں دے نال
ایڈیٹراں دا سہمت ہونا ضروری نہیں

’اپنا‘ (Academy of the punjab nin North)

(America) ولوں سفیر رامہ ہوراں چھاپے چاڑھیا۔

اپنا ویب پیج: <http://www.apnaorg.com>

رابطے لئی: E-mail: rammah@apnaorg.com

تہانوں ”سانجھ“ ایہناں تھاواں توں لہ سکدا ہے۔ اپنیاں لکھتاں وی ایس پتے تے بھیجو۔

Pakistan

Sajid Nadeem

B-II Ahbab Tower Railway Road, Sahiwal, Pakistan

Phone #: 03458232000, Email: sajidnch@gmail.com

India

Dr. Jagtar Dhiman

Abhivadan, 11 - Sugandh Vihar, Pakhowal Raod

(Phullanwal)

Ludhiana 141013 (Punjab) India

Phone #: 98156 - 59837, Email:

jagdhiman@rediffmail.com

USA

Safir Rammah

13349 Jasper Court, Fairfax, Va. 22033 USA

Phone #: 703-629-7773, Email: rammah@apnaorg.com

مکھ چتر: امرتا شیر گل (1913-1941)۔

مُل: 100 روپے

دوڑھے لئی: 400 روپے۔ پر دیس: سال لئی، ہوائی ڈاک خرچے سمیت 50 امریکی ڈالر

چھاپہ خانہ: شرکت پریس اہور

ویرا

05	شاہدہ دلا اور شاہ	پروین ملک نال گل بات
15	ہرچپ سنگھ اور جلا رشاء اللہ گوندل	پنجابی بولی دے لہجے
22	اکمل علی ری زرندر جیت کور	سٹھاں ورھیاں بعد مڑ وطنی پھیرا
29	چمن لال روہیم برابر	بھگت سنگھ دا انقلابی ورثہ

53

■ شاعری

■ نجم حسین سید۔ غلام حسین ساجد۔ گر شرن سنگھ نرولا۔
 سُریندر کالوں۔ ہرش کمار ہرش۔ رشید ندیم۔

■ کہانیاں

68	راجہ محمد انور	تویت
82	میر تنہا یوسفی	کڑتن
86	امر جیت ناز	آلھدیوں ڈگا بوٹ
92	کیلاش پوری	پُیاں دی دھی اتے پُیاں دی نونہ

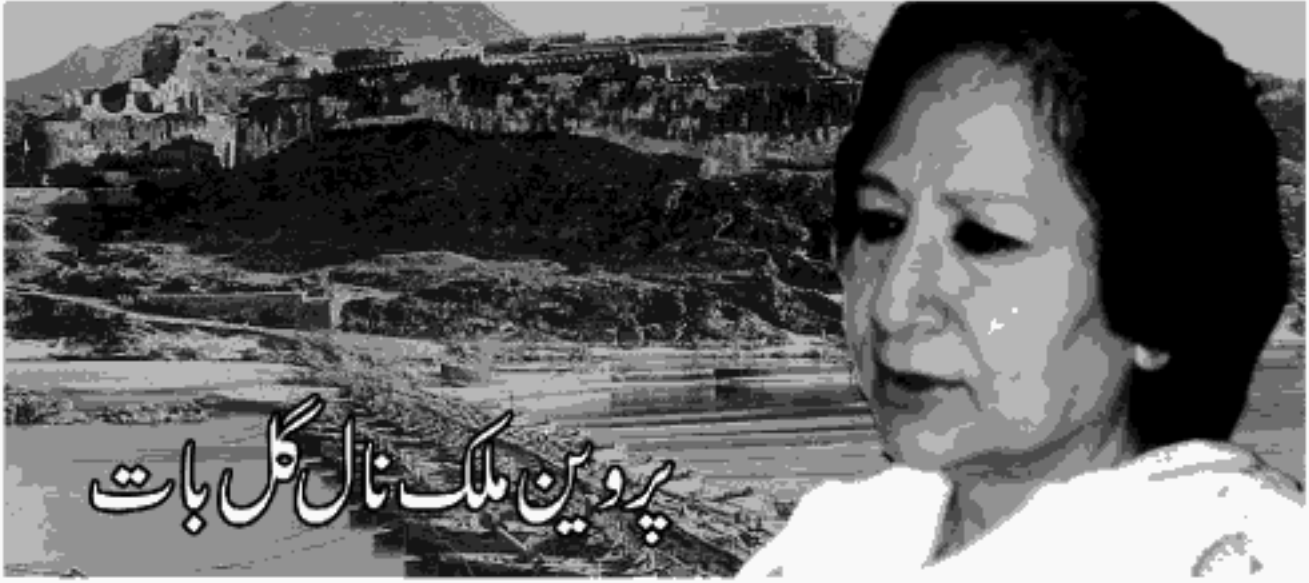
101

■ شاعری

■ محمد افضل شاہد۔ سُرندر جیت کور۔ محمد ندیم بھابھا۔ سہندر پیر۔
 مسز پال کور۔ پر م جیت سوبل۔ شمیل۔

119	کنہیا لال کپور	■ ایہناں نوں بزرگ نہ سمجھنا
125	ڈاکٹر فقیر چند شکلا	■ بن گئے اسیں وی لیکھک
129	ظفر علی راجا	■ موہن سنگھ دی شاعری وچ دھمیاں دا ویسی رنگ
136		■ موہن سنگھ دا چوںواں کلام

پروین ملک نال گل بات

کسے دے وہم تے گمان وچ وی نہیں آیا ہونا پئی پنڈھینہ باغ خورد ضلع اٹک وچ جمن والی بالڑی کسے دن دھرتی ماں اُتے ماں بولی دی پاٹی ہوئی مچھی نوں گنڈھ ٹرپ کے مُڑا و ہدا سرکجن دا آہر کر دی دیکھی جاوے گی۔ اسیں اوہناں دے دھرتی ماں بارے وچارا و ہناں دی زبانی تہاڈی سیوا وچ رکھ دینے آں۔

س: پروین جی! تہاڈی جمن بھونیں تے جمن ورھا کیہ اے؟

ج: (ہسدیاں) دھرتی ماں لہندے پنجاب ہینہ باغ خورد ضلع اٹک وچ جتھے میں پاکستان بن دی خوشی وچ پیدا ہوئی۔

اصل وچ سچا کلاکار اوہ ہوندا اے جیہڑا سماج دا دکھ آپنی جھولی وچ پا کے آپنی جیبوں و وجیاں نوں خوشیاں و نڈا جاوے۔ میں اپنے آ لے دو لے کھلے ہوئے کرداراں دیاں سوچاں تے فکر اں وچ اپنے فن نوں گھول کے انج پیش کیا اے پئی تہا نوں ایہدے وچ کجھ وی فالتو تے اوپرا نہیں لیکھے گا۔ میں دکھی لوکاں دیاں مورتاں والا البم تہاڈے ساہنے رکھ دتا اے تے ایہناں فوٹواں وچ میں کنج دارنگ بھریا اے ایہدا فیصلہ ٹسی لوک کرو گے۔

س: پاکستان ہنن دی خوشی وچ۔۔۔۔۔ کیہ مطلب؟

ج: پئی اگست دے مبارک مہینے 1947ء نوں پاکستان بنیا تے ایسے مہینے تے ایسے ورھے میں ایس بھونیں اُتے اکھ کھولی۔

س: پھیرتے ساڈی خوش قسمتی اے پئی پاکستان ساڈی ماں بولی داماں تران وی اپنے نال ای لے آیا۔

ج: میں تے ماں بولی دی اک بکھی جیہی کامی آں۔ تہاڈے جیسے لوک عزت دیندے نیں تے میرے حوصلے جوان ہو جاندے نیں۔

س: اسیں بنا کارن تے عزت نہیں دیندے۔ تہاڈا کم آپ ای بولدا اے۔ ایم اے صحافت کیتا پر آپنا ٹھن پٹھن تے بول چال ماں بولی نوں رکھیا ایہدا کوئی اچھا کارن۔۔۔۔۔؟

سبھ توں پہلاں میں سمجھنی آں ماں بولی
دی جڑت روزی روٹی نال ہونی
چاہیدی۔ ساڈے نال
اج دے روشن خیالی دے سے وچ دی
سرکار لوں دھروہور ہیا اے ساڈے
نوجوان پاڑھو ایم۔ اے پنجابی دیاں
ڈگریاں لے کے بوہے بوہے پھر دے
نیں تے اوہناں نوں نوکری نہیں
لہدی۔

ج: پہلی گل تے ایہہ دے پئی جیہڑا دی بند جیہڑی مٹی وچوں
جے، پھیر اُہدا کھا کھا کے جوان

ہو دے تاں اوہنوں اپنی بھونیں داسکی ماں ہارا احسان مندر رہنا
چاہیدا اے تے اپنی سکی ماں ہارای عزت کرنی چاہیدی اے۔
میری خوش قسمتی اے پئی مینوں ماں بولی دی واشٹا پیدا ہونڈیاں
ای سوگھائی گئی۔ میری ماں مقامی سکول دی ہیڈ مسٹرس سی۔

مزے دی گل ایہہ دے پئی میری ماں بالاں نوں پڑھانڈیاں
وی پنجابی وچ سن۔ او دوں ریاضی تے اردو دو کتاباں
ہونڈیاں سن باقی سبھ زبانی پڑھایا جاندا اسی میری ماں دے

سکول وچ ریاضی دے سوال وی پنجابی وچ حل کروائے جاندے سن۔

س: ایہدا مطلب اے تہاڈا ماں بولی ول اُرن دا سہرا تہاڈی ماں تے تہاڈے سکول دے
برائے۔

ج: ماں جی بولدیاں وی سن تے سکھانڈیاں وی سن پر میرے والد میرے دوست وی سن تے میرا
حوصلہ وی ودھانڈے سن۔

س: کہانی دے پاندھی کدوں ہوئے تے پہلی کہانی کدوں آکھی؟

ج: کہانی میری اودوں دی سہیلی اے جدوں توں میں بولنا سکھیا تے اپنے ہتھ نال پھڑ کے کھانا شروع کیتا۔ میں اپنے ماں پیو دی کھلی کھلی اولاد ساں۔ آپنا بھین بھراتے ہے نہیں سی کوئی پر میرے کزن کڑیاں منڈے اکھیاں ہو کے میرے کولوں کہانی سُن دے۔ اوہ سارے میرے آلے دوالے اکٹھے ہو جاندے تے کہانی دی منگ کر دے۔ جدوں مینوں احساس ہو یا پئی میریاں کہانیاں ایہناں دیاں مجبوریاں نہیں تاں میں بھاراں تے پیناں شروع کردتا۔ پھیر میریاں سہیلیاں تے کزناں نے کھڈونے تے ٹافیاں لے کے آونا شروع کردتا۔ میں چنگی کہانی سُن لیتی ساں۔

س: بالائوں اوہ کہانیاں سناندے سو جیہڑیاں تسی آپنی ماں جاں نانی دادی توں سنیاں سن؟

ج: میرا جم پل ماں بولی وچ سی۔ میں جاگدی ای نہیں سوندی تے سوچدی وی پنجابی وچ ساں۔ ایہہ سچ اے پئی میری کہانیاں دی سانجھ آپنی ماں نال سی، ماں دی اوہدی ماں نال سی۔ میں کھیڈ دی کھیڈ دی وی سوچدی ساں پئی میری کڈی تے کڈے دیاں کیہ سدھراں نہیں۔ جدوں سکولے جاندی تاں سوچدی خبرے ایس ویلے میری کڈی کیہ کردی ہووے گی۔ اوہنے کڈے نوں ویلے سر روٹی پانی دتا ہونا ایس جاں نہیں جاں پھیر خبرے کڈا کم کاج وچ کڈی دا ہتھ وٹا ندا ہووے گا! جاں اوہنوں ماردا ہووے گا۔ خبرے میری کڈی رُس کے بیٹھی ہووے گی جاں کھڑ کھڑ ہسدی ہووے گی۔ میں کہانی تاں دی کہنی شروع کیتی جدوں مینوں ایس گل دا شعور وی نہیں سی پئی ایہہ وی اک کسب اے۔

س: پنڈ دیاں بالڑیاں تے تہاڈے وچ کوئی خاص فرق۔۔۔۔؟

ج: بس اک فرق یاد اے پئی میں وڈی بے بے طرحاں چوڑی ہو کے بہنی ساں، کہانی سنانی ساں تے پنڈ دیاں کڑیاں میرے کولوں سندیاں ہونڈیاں سن۔

س: کہانی لکھن جاں سنان دا کوئی خاص ویلا مٹھیا ہوندا سی؟

ج: نہیں ایسی کوئی گل نہیں سی جدوں کہانی مینوں کہندی سی، میں اودوں لکھدی جاں سناندی ساں۔

س: پروین جی تسیں اپنے ادبی کیریئر دا باقاعدہ مڈھ کدوں مٹھیا؟

ج: میں چھوٹیاں موٹیاں کہانیاں مڈھ توں ہی لکھدی تے مٹھندی رہندی ساں۔ جیہیں طرحاں میں آکھیا اے پئی میں کڈیاں پٹولے دے سے توں ای سوچتا تے سمجھنا شروع کردتا سی۔ آپنی پہلی کہانی

”جج“ میں 1970ء وچ لکھی تے پنجابی ادبی سنگت وچ پڑھی۔ میری ملازمت دائمہ وی 1970ء توں ای بجھا۔

س: ویکھیا گیا اے پئی بہت سارے لوک ساہت وی دل سیوا کردے رہندے نیں پر ناں بتاون لئی اوہناں نوں بڑا ویلا لگ جاند اے۔ پر میں ویکھیا اے کہ تہاڈی پہلی کہانی انج ای پسند کیتی گئی سی جیویں تہاڈی انج دی کہانی۔ ایہدی کوئی خاص وجہ دسو؟

ج: میں عرض کیتا اے پئی میں آپنی رہتل بہتل تے سماج دی ریتاں نوں آپنیاں کہانیاں دا موضوع متھدے ہوئے سچ دے چائن نوں گھلپاں اکھاں نال نکیا تے الیکیا۔ میں سو اپنیاں دے دوسرے ڈکھاں نوں ساہنے رکھیا تے آپنیاں کہانیاں راہیں اوہناں دے جائز حق لئی آواز اُچی کیتی۔

س: میںوں تہاڈیاں کئی کہانیاں وچوں چھا چھی لہجے دی مُٹک وی آئی کجھ ایہدے بارے وی چائن پاؤ۔

ج: شاہدہ جی! میںوں آپنی ماں دھرتی دا اک اک جی پیارا اے میں چا ہوندی آں پئی چھا چھی رہتل بہتل وچ جم پل توں وی میرے پڑھن ہار جانوں ہون۔ علاقے دی جانکاری دے نال نال اوہناں دے کناں وچ چھا چھی بولی دی آواز وی رس گھول دی رہوے۔

س: تہاڈی ہر کہانی انج جی جا پدی اے جیویں تہاڈے اپنے اُتے واپری اے۔ جد کہ تہاڈی حیاتی وچ ایہو جیہی کوئی گل نہیں۔

ج: اصل وچ سچا کلاکار اوہ ہوندا اے جیہڑا سماج دا دکھ آپنی جھولی وچ پا کے آپنی جیبوں دو جیاں نوں خوشیاں وٹھدا جاوے۔ میں اپنے آ لے دوالے کھلے ہوئے کرداراں دیاں سوچاں تے فکر اں وچ اپنے فن نوں گھول کے انج پیش کیتا اے پئی تہانوں ایہدے وچ کجھ وی فالتو تے اوپرا نہیں لہے گا۔ میں دکھی لوکاں دیاں مورتاں والا البم تہاڈے ساہنے رکھ دتا اے تے ایہناں فوٹواں وچ میں کجھ دا رنگ بھریا اے ایہدے فیصلہ ٹسی لوک کرو گے۔

س: ایہہ تے سانوں پک ہو گیا اے پئی تہانوں کہانی لکھن تے لوکاں جیک اپڑان دا دل آؤندا اے، اجکل ٹسی پنجابی ادبی بورڈ دے اعزازی ایڈیٹر وی او، ایہہ دسو پئی ایہہ ادارہ ماں بولی دی کس حد تا میں سیوا کر رہیا اے۔

ج: شاہدہ جی! ٹسی آپ ایس سماج دا حصہ اوٹسی جاندے او پئی ماں بولی دے چا ہوان تے سیوک

تے جھیرے نیں۔ اوہ سچے دل نال پنجابی نوں پر موٹ کرن دی تا نگھ وی رکھدے نیں، پر سرکاری سرپرستی نہ ہون پاروں اوکڑاں دا شکار نیں۔ پنجابی ادبی بورڈ جیہدی میں ممبر آں اوہ اپنی حیثیت توں ودھ کم کر رہیا اے۔ ایہہ آپنا ”تماہی پنجابی“ رسالہ کڈھ کے گھر گھر پہنچاند اے مَن تائیں ایہہ بورڈ کئی اہم لکھتاں چھاپے چاڑھ چکيا اے تے کئی وڈیاں ناواں دے نمبر وی چھاپ چکيا اے۔ ایہہ دیاں چھاپے چڑھیاں کتاباں وچوں گجھ کہانی دیاں کتاباں۔۔۔۔۔ اکبر کہانیاں، ڈونگھیاں شاماں، چرخے دی موت، قصہ کہانی، چونویں کہانی، نگر دے مٹھل، کالیاں اٹاں کالے روڑ، وگدا پانی، نوری، اک اوپرے گودی، کوک، چنناں دے اوہلے، ہردے وچ تریڑاں، مناکوہ لہور، میں تے میں، کلجک، شمشے دی کندھ، تردے پیر، چپ دی چیک، اک دے انب، سچیاں اکھاں والے، مٹی اُتے لپک، شہر تے سفنے، دو جا بٹوارہ، پشتو کہانیاں، تصویراں والی کہانی، انیندرے، پشوپاشا، ورلی فینا تے میری کتاب، نکلے نکلے دکھ تے ایس توں اڈ کلا سیکی شاعری، جدید شاعری، ناول، ڈرامے، لوک گیت، علمی کتاباں، ایریا سٹڈی، تاریخ، سیاست، متفرق تے بہت ساریاں انگریزی کتاباں وی نیں۔ ایس ادارے وچوں سینکڑیاں دی گتیری وچ چھپن والیاں کتاباں پوری دنیا وچ پہنچ چکياں نیں۔ چڑھدے پنجاب تے خاص کر لہندے پنجاب دے ہر بک سٹال اُتے تہانوں وکدیاں نظر آون گیاں۔

س: جے ایہہ تہاڈی ماں جی دے سکول دا Medium of Instruction سی تے تہانوں تے ایہہ دا ہوا فیدہ ہویا۔ پراج پورے پنجاب وچ اردو تے انگریزی دی دوڑ لگی ہوئی اے ماں بولی نوں ذریعہ تعلیم نہیں مٹھیا جا رہیا۔ ایہہ دسو پئی ماں بولی کتھے سٹینڈ (Stand) کردی اے۔

ج: اج وی پنڈاں تھانواں وچ ماں اپنے ساہواں دی جھل دے کے بال نوں ماں بولی وچ لوری سنا کے سواندی تے تڑکے تڑکے ماں بولی وچ ای دین مذہب دا سبق سکھاندی اے۔ ٹیسی صرف شہراں اُتے ای اکھ نہ رکھو پنڈاں دی رحل بہتل تے وسیب ای ساڈے موڈھے تے ساڈی طاقت نیں۔

س: جیہڑا جوش تے جذبہ تہاڈے سے وچ ہوندا سی اج اوہ کتھے اے۔

ج: سچی گل اے پی میں اپنی مٹی وچوں خشبو تے لئی سی پر میں پڑھت اے حمید، احمد ندیم قاسمی، خدیجہ مستور، حاجرہ مستور، کرشن چندر، سعادت حسن منٹو، عصمت چغتائی تے انج دے وڈے سوجھواناں دے وچاراں توں لئی تے میری خوش قسمتی سی پی میں جدوں پنجابی ادبی سنگت وچ اپنی

کہانی سنانی ساں تے میرے لئی تاڑی دی مکھکھ افضل حسن رندھاوا، سلطان محمود آشفته، شفقت تنویر مرزا تے اکبر لاہوری جیسے وڈے ناں لہاندے سن۔ اوہناں دی کسے ویلے کوڑی گل وی میرا اپنا آپ سنوار دیندی سی۔ بانو قدسیہ تے فرخندہ لودھی جیہیاں کجیاں بیہیاں نے میری کنڈھ تھاپڑی۔ ایڈے اچے ناں مینوں دھکالان لئی بچے سن ایس لئی مینوں کسے دی پی آر نہیں کرنی پئی۔

س: تہاں ماں بولی سکھن دے سے تے اج نویں نسل نوں سکھان دے سے وچ کیہ فرق جا پدا اے۔

ج: ساڈے سے ماں بولی آپ مہاڑی ودھدی جاندی سی لاشعوری طور تے ایس سکھدے جاندے ساں اج شعوری احساس گھنیا نہیں سگوں پہلاں تو ودھیا اے۔

س: ماں بولی اُتے سکھ دا ویلا کدوں سی تے ایہدے اگے اوکڑاں کدوں کھڑیاں کیتیاں گھیاں۔

ج: میں بچھنی آں پئی بیور وکر لسی تے موٹے ڈھڈاں والے ایہدی بیڑی وچ وٹے پاگئے نیں۔

ماں بولی دا بو ہا خوش قسمتی نے او دوں کھڑکایا سی جدوں 1872ء وچ انگریز سرکار نے سارے صوبیاں توں پچھیا سی پئی ٹیسی اپنی پڑھائی تے کاروبہار کبھڑی بولی وچ کرنا چاہوندے او۔ اوس ویلے پنجاب دے سارے ڈپٹی کمشنراں نے ایجوکیشن ڈیپارٹمنٹ نوں آکھیا پئی اردو زبان ای ٹھیک اے۔ پاکستان بنن مگروں وی بوہتے سرکاری بندے یو پی توں آئے سن جیہڑے اردو دے جانوں سن اوہناں آکھیا لوک اردو نوں پسند کردے نیں ایس لئی اردو ای سرکاری زبان رہوے گی۔ ہمارے عوام نوں ایس توں دکھ رکھیا گیا انجانوں عوام نال تے او دوں ای دھرو ہو گیا سی جدوں پنجاب نے وی ہتھ کھڑے کردتے تے اردو نوں گل نال لالیا۔ لیاقت علی خان نے سنیہڑے گل گل کے اردو طوطے ایدھر سد لیئے۔

س: ٹیس جرنل ازم وچ ایم۔ اے صحافت کیجا۔ صحافت دے کبھڑے اُستاد تھانوی پندر ہے نیں۔

ج: میں ڈاکٹر عبدالسلام خورشید، ڈاکٹر مہدی حسن، ڈاکٹر وارث میر تے مسکین علی حجازی توں بہت کچھ سکھیا اے۔

س: اج دی نسل ماں بولی توں شرمان کیوں لگ پئی اے، کیہ ایہہ کپلیکس پیدا کردی اے۔

ج: شاہدہ جی! ماں بولی انسان نوں اوہدی سنجان دیندی اے، اوہدے اندروں کپلیکس دی غلاظت دور کر کے اعتماد نال دھون اُچی کر کے فُرن دا دل سکھاندی اے اج دی جنریشن بڑی ذہین تے کاہلی

اے پرائیہوں اگے ودھن داموچ نہیں دتا گیا۔ کجھ لاپیاں وی لہیوں کدی کدی پریشان کر دیندیاں
نیں۔

س: اجو کے سے وچ ماں بولی اپنے آپ نوں کس پدھرا تے کھڑا ویکھدی اے تے کیہ اجو کی
Co-Education ایہدے لئی گھائے واسودا اے؟

ج: ایسی کوئی گل نہیں جدوں تائیں دھرتی رہوے گی ایہدے بولن والے وی رہن گے جتھوں
تائیں Co-Education دا تعلق اے میری پہلی جماعت توں ایم اے تک Co-Education وچ
پڑھائی مکمل ہوئی۔ مینوں Co-Education وچ ای ماں بولی نے اعتماد تے مقام دتا اے۔

س: ماں بولی نوں اردو انگریزی دے برابر کھلارن لئی سانوں کیہ کرنا چاہیدا اے۔

ج: سبھ توں پہلاں میں سمجھنی آں ماں بولی دی جڑت روزی روٹی نال ہونی چاہیدی۔ ساڈے نال
اج دے روشن خیالی دے سے وچ وی سرکار ولوں دھروہور ہیا اے ساڈے نوجوان پاڑھو ایم۔ اے
پنجابی دیاں ڈگریاں لے کے بوہے بوہے پھر دے نیں تے اوہناں نوں نوکری نہیں لہدی۔ جد تائیں
ساڈیاں سرکاراں تعاون نہیں کرن گھیاں ماں بولی نوں عزت، مقام نہیں مل سکدا، جوناں دی ایس
مضمون وچ دلچسپی نہیں ودھ سکدی اجکل اسیں سرکاراگے روڈ لاپایا ہویا اے پئی ماں بولی پنجابی نوں
پرائمری دی پدھرتوں لازمی کرو۔

س: جے پرائمری دی پدھرتوں سرکار ایس نوں لازمی کر دیوے گی تاں کیہ ہووے گا؟ ساڈا اوہ ہال
جینے کدی پرائمری، مل میٹرک جاں ایف اے وچ پنجابی نہیں پڑھی ہوندی بی اے وچ اچانک دوسو
چوں اک سوٹھ ستر نمبر لے لیندا اے۔ کدی کدی تاں میں ایہہ وی ویکھیا اے جو کئی پاڑھو پنجابی ہائی
فرسٹ ڈویژن وچ پاس کر لیندے نیں۔

ج: ایہو ہی تے ماں بولی دی برکت اے پئی Unconsciously ایہداسا نگا بندے دے ساہواں
نال جڑیا ہوندا اے دوسری گل ایہہ اے پئی جدوں سرکار پرائمری توں لازمی کرے گی تاں ساڈی آؤن
والی نسل اپنا کلچر، اپنی ثقافت، اپنا وسیب، تے اپنے کلاسیک سرمائے نوں نہ صرف سنبھالے گی سگوں
اگانہ انٹروڈیوس کروا کے فخر محسوس کرے گی۔

س: جے سرکار بولی جاں کافی ہووے تاں سانوں کیہ کرنا چاہیدا اے۔

ہفت روزہ پاک جمہوریت ڈائریکٹوریٹ فلمز اینڈ پبلیکیشنز وزارت اطلاعات و نشریات لہوردی سب ایڈیٹر رہی، پریس انفارمیشن ڈیپارٹمنٹ وزارت اطلاعات و نشریات لہوردی ڈپٹی ڈائریکٹر رہی، ماہ نامہ ”ماہ نو“ پاک جمہوریت وزارت اطلاعات و نشریات لہوردی ای چیف ایڈیٹر بنی پر میں آپنیاں کہانیاں دیاں دوویں کتاباں (کہیہ جاناں میں کون، نکلے نکلے دکھ) پنجابی وچ چھاپے چاڑھیاں۔ مگروں ”سکھ لوگ“ (ترجمہ) God of Small Thing دا کیتا تے ایہدے مگروں ”آدھی عورت“ اردو ناول لکھیا۔ ایس توں دکھ میں ریڈیو پروگرام وی کیجے، کمپیوٹرنگ پیچرتے ڈرامے وی لکھے۔ ”پنجاب رت“ ریڈیو کالم دا پروگرام کیتا۔ پنجابی سیریل ”دکھ سکھ اساڈے“ لکھی۔ ٹی وی اُتے وی کم کیتا۔ مسعود کھدر پوش ولوں ایوارڈ میری کتاب ”نکلے نکلے دکھ“ اُتے ملیا۔ اک ماہانہ پرچہ ”پلک“ شائع کردی رہی جیہڑا سیاسی، ادبی، سماجی، ریڈیو، ٹی وی تے قلم دے اکٹروں سرناویاں دا احاطہ کردا سی۔ اجکل ”سارنگ پبلی کیشنز“ دے ناں توں اک اشاعتی ادارہ بنایا اے تے چلا رہی آں جتھوں ڈیڑھ سو توں ودھ کتاباں چھاپے چڑھ چکیاں نیں۔

ہُن تہاڈے باقی دے ادھے سوال دا جواب پئی ماں بولی نے تہانوں کیہ دتا اے؟ میں دسدی جاواں پئی ایہنے مینوں اعتماد دتا، حیاتی تے ایہدے ڈھنگ دتے سلیقہ دتا، عزت دتی، شہرت دتی جیہدے کارن میراناں وی تہاڈے جیسے لوک ماں بولی دے سیوکاں وچ لیندے نیں میری تے دُعا اے پئی اللہ مینوں ہمت طاقت دیوی رکھے تے میں ایہدی خدمت کردی رہواں۔

س: اج تو دس سال مگروں ٹی آپنی ماں بولی نوں کتھے Stand کردا دیکھدے او؟

ج: سچی گل اے شاہدہ جی اسیں جیہدے دیوے بالے نیں اوہناں دی لوء سانوں تہاڈے وچوں نظر آرہی اے مینوں اُمید اے پئی انج ای دیوے توں دیوا بلدا رہوے گاتے اک دن ہر تھاں چانن ای چانن ہووے گا بھانویں کنے ای کنڈے تے اوکڑاں راہواں وچ کیوں نہ کھلرپاں ہون سانوں اپنے نارگت تے منزل ول ٹردیاں رہنا چاہیدا اے حوصلے تے جذبے نہیں ہارنے چاہیدا۔

رانجھا تخت ہزار یوں ٹرے تے سہی

جیراں پٹھ سیالاں دا جھنگ آؤندا اے

س: لپیاں بارے وی کجھ اختلاف اے تہاڈے خیال وچ کیہڑی لپی ٹھیک اے جاں نویں لپی دی لوڑا اے؟

ج: تھوڑے بہتے اختلاف تے ہرزبان وچ ہوندے نیں پر ساڈے کول جیہڑی آسان تے چالو پئی
موجوداے ایہو چنگلی اے تے ایہہ ساڈا کلاسیک اے ایہو زبان بابا فرید شاہ حسن، پلمے شاہ، سلطان باہو،
وارث شاہ، میاں محمد بخش تے خواجہ فرید دی سی۔

س: ٹسی آپنی گل بات وچ للہیاں دا ذکر کیا اے۔ تہاڈے خیال وچ آج دے نوجوان نوں ایہہ
للہیاں ماں بولی ول نہیں آؤن دیندیاں؟

ج: میں ایہہ نہیں آکھیا کہ اوہ نیو جنریشن نوں ماں بولی توں روکدیاں نیں۔ ماں بولی پنجابی جیہڑی
جیہڑی تھاں بولی جاندی اے اوہدے لکھیاں دا تھوڑا بوہتا فرق ہر سے تے ہر دور وچ رہیا اے اوہ فرق
آج وی موجوداے پر سب دی ماں اکوای اے۔ ایہدے چا ہوان تے سیوک ایہوں اگانہ لے کے
جار ہے نیں۔ گروپ بھانویں دکھو دکھ ہون پر اوہناں دا مقصد اک ہونا چاہیدا اے جیویں عبادت
کاراں دے دکھ وکھ فرقے ہوندے نیں۔ دکھو دکھ مسجدیں تے عبادت دیاں تھاواں ہوندیاں نیں، پر
سبھ اپنے اپنے حساب نال رب پاک دی حمد و ثناء کر رہے ہوندے نیں ایہو حال ماں بولی تے ایہدے
لکھیاں دا اے۔

س: فطرت تے ماں بولی دی کیاہہ سانجھا اے۔

ج: جو جسم تے روح دا اے۔ بندہ بھانویں لکھ بدیسی بولیاں سکھ کے اپنا مونہہ ونگے کر لوے پر اوہ
آپنی جبلت توں باہر نہیں ہوسکدا (ہسدے ہوئے) ماں بولی دے اکھر اوہدے مونہوں نکل آؤندے
نیں تے جدوں غصے وچ کسے نال لڑائی ہو جاوے تاں گالاں وی ماں بولی وچ کدھن دا سواد آؤندا
اے۔

س: آج جدوں کہ پوری دنیا وچ ات گردی تے بد امنی دی فضا نے اپنے پر چھاویں گوڑھے کیجے
ہوئے نیں ٹسی امن، محبت تے دوستی لئی کیاہہ سنیہا دیوگے۔

ج: سانجھ، سانجھ، بس سانجھ۔

محمد افضل شاہد

ویلے دے ہر پل . . .

ویلے دے ہر پل پل سو سو صدیاں انج لکائیاں
اج دے بال ایانے کل دے باجے بڑھیاں مائیاں

بکھیاں دی کی سار کسے ٹوں بھیناں کی بھر جائیاں
اندرو اندریں کھج دھڑواں لکیاں کٹڑیاں پائیاں

دل دا روگ نہ جانے کوئی راس کی آون دوئیاں
اندرا باہر بھانجھز لامبو مچدے ڈاڈھی تائی آں

ایہہ جانن دیہہ لیڑے لتے ڈولے پا پرنائی آں
ٹوں ٹوں ہاڑے ٹوکاں ڈھکن ہڈوں مار مکائی آں

میں سستی تے بھاگ وی سستے یار ادھالیا بھائیاں
لیکھیں تئیاں ریتاں لکھیاں شاہد سوں پچھتائی آں

☆☆☆☆☆

سُرندر جیت کور

توں تے میں

جدوں میں بچی
میں پرانی ساں
جدوں میں وڈی ہوئی
میں پرانی ساں
جدوں میں باہر نکلی
میں پرانی ساں
میتوں گھروچ پھپایا
میں پرانی ساں
میتوں میریاں ڈرایا
میں پرانی ساں
میرے اٹھن پیٹھن تے نگا ہاں
میں پرانی ساں
میریاں نگا ہاں تے نگا ہاں
میں پرانی ساں
میری سچ مہمھتے تے نگا ہاں
میں پرانی ساں
میں لال چوڑا تے پھرن پھرن
آپنے گھر پہنچی
میں پرانی ساں
میری اولاد مالک بنی
میں پرانی ساں

تے ہُن تک پرائی ہاں
جدوں توں بھیا
توں مالک سی
جدوں توں وڈا ہویا
توں مالک سی
جدوں توں باہر نکلیا
توں مالک سی
جدوں تینوں وڈیا نیا
توں مالک سی
جدوں توں ڈرایا
توں مالک سی
جدوں توں نگاہ
توں مالک سی
تیری سچ مہمٹ تے چاہ
جدوں توں گھوڑی چوہیا
واگ سنبھالی
ڈولا لیا یا
توں مالک سی
ہُن تیری اولاد
مالک ہے
میں پرائی ساں
تے ہُن وی پرائی ہاں!

محمد ندیم بھابھا

(۱) اک پہیلی دے ناں

اوکھیے! تیری یاد آوندی اے
کتنی سوکھی ہوندی سین توں
جد توں نچدی سین تے دھرتی

تیریاں ست سہیلیاں وانگوں جھمراں پاوندی سی
خورے ہن توں وقت دے کپڑے گھنگھر وپالنے
جیہڑے تیریاں نازک پنیاں وچ کھب گئے نیں
ہن تے تیرے کولوں ٹریاوی نہیں جاندا
تینوں وا جاں مارن والے تھک گئے
تیتھوں مڑیاوی نہیں جاندا

اوکھیے! اپنی اوکھی کیوں ایں

توں تے ہک جواب ہوندی سین

میرے ست سوالاں دا

ست سوال اسمانوں سدھے میرے دل وچ اترے سن

ست اسمان تے کلی دھرتی اینا چنگا ٹھاہ نہیں ہونا

اوکھیے! تھوڑی سوکھی ہو جا

نہیں تے اک دن کلی بہہ کے میرے وانگوں توں وی رونا

(۲) ان سمجھ

ان سمجھے تینوں سمجھ نہ آئی میریاں اوکھیاں گلاں دی
تو کی جانے اوکھیاں گلاں جھڑے کر دے
ویلے کولوں اونگھیں ڈردے
ویلا تینوں سمجھ نہ آیا
کئی واری دساں تینوں ویلا تیرا میرا نہیں
ویلے دے اس ویلن دے وچ تیری میری پریت وی ہے
اجڑے اجڑے ساہواں دی مہکا ر دے وچ اک ریت وی ہے
ریت وچھوڑے والی جیہڑی ہا سے مارمکا جاندی اے
تن داماں سکا جاندی اے
ان سمجھے تینوں سمجھ نہ آئی میریاں اوکھیاں گلاں دی
تا جہڑے تھنڈے پنڈے توڑ نہ چڑھدے
اتھئے اوہی بچدے جیہڑے ہجر وچ سڑدے
ان سمجھے توں ہجر دی کوئی گل نہ پچھیں
ہجر دی لمبی چپ تاں گلاں کھولیندی ہے
بولن دا کوئی جج نہیں رکھدی پراودل نوں موہ لیندی ہے
تیرا وی میں دل موہیا ہے
تینوں تیرے توں کھوہیا ہے

☆☆☆☆☆

(۳) بولیاں

گوری اکھ وچ پالیا سرمہ
ہر شے بہنیر دسدی

وے میں ڈونکھیاں ندیاں تریاں
بنیاں تے ڈگدی پھراں

نی میں گڈیاں کٹائیاں رنج کے
ہن میری ڈورمک گئی

میرا ششے وانگ بدن ہے
ایہدے وچ توں دسدا

وے میں روہی وچ رلدی رہ گئی
یاں میرا راوی دسدا

میرے اتھر وراوی بن کے
چناب وچ رس وس گئے

میرے اٹھرو کے نہ دیکھے
ہر کوئی متھاویکھدا

اساں ہسدے ہسدے روپے
ساڈے اتے جگ ہسدا

گوری عشق مساک جدوں چھیا
لباں تے بہار آگئی

میں دوستار گلیلا ہویا
تما کو وچ رنگ بھر کے

میں اپنی اگ وچ سڑیا
قمیض اتے مھلاء سٹ کے

☆☆☆☆☆

سُہند رچیر

گیت

رُوپ دیئے رلیئے توں دھرتی دا مان نی
چن دیئے رشمے توں کریں نہ گھُمان نی
ٹُرے جانڈے راہیاں دے توں ساہ اٹکاوندی
دھرتی دی کھچ نوں وی مات پئی اے پاوندی
تکت تکت تینوں سوہنے فک شِرمَان نی
ماکھیوں توں وڈھ تیرے مٹھے مٹھے بول نی
کونکاں دے سینیاں وچ پین چویں ہول نیں
چشمے دے سُر نوں وی لُج وچ پان نی
پوناں وچ عطر سُکندھ جائے گھولدی
تیرے چٹھے جوگ وی سوا لے انجھول نی
گھر دے نہ گھاٹ دے، ایہہ سُدا ہندان نی
جوگی تیری سن و وچ پیراں نے مُکاوندے
اک تیرے نام دی ہی اکھ جگان نی
پلکاں وچ کھواب تیرا سدا رہے تردا
رتے پے سرور ڈُج زمیں اسمان نی

مسز پال کور

(۱) مچھلی شوہ دریا دی

بریتیاں تے نہیں جی سکدی مچھلی
گجھ پلاں توں زیادہ!
چین واسطے، اوس اترنا ہی ہندا اے
پانیاں وچ۔

پرکون نیں جو مچھلی نوں پادیندے نیں
نعلی پانیاں وچ؟
نعلی خوراک، نعلی ساہ
شیشے دے کناریاں نال ٹکرا ٹکرا
اوہ رہ جائدی ہے بس پونگ دی پونگ۔

ہووے سروروی بھاویں
پر مچھلی نوں وی ہندی اے
کنارے چھوہ چھوہ پرتن دی عادت!

کوئی ہی ہندی اے
مچھلی شوہ دریا دی
کناریاں دی چھوہ موہ توں منگت
جال توں نڈر

لسیاں واٹاں دی تیراک
جا اتردی اے ساغر دے وچالے!

بریتے تے پئی مچھلی کول
گجھ پل ہی ہندے نیں
جین تے مرن دے وچالے!
لے جاوے ماچھی کوئی
و پاری کوئی!
جاں وہا کے لے جاوے لہر کوئی
تے جاں پھراک چھن ہی ہند اے
مارو یوے چھال آپ ہی اندر

تے ہو جاوے
مچھلی شوہ دریا دی

(۲) تیرا - تیرا

ہکی ہندی ساں
تاں زس کے کسے آڑی نال
توڑ دیندی ساں تیرا!

پھر تنکا تنکا اکٹھا کر دے
اسیں آکھلون دے ساں ساہویں

وہندے گھوریاں
ماروے نکلیاں
ہتھاں تے ہتھو جاؤندے
پالیندے گلوکڑی!

پھر لہدی ساں کوئی چوڑی داٹوٹا
اوہدی تلی تے بھن کے ویکھدی
ٹوٹا ٹھدیاں
جتا بریک کن بندا
مندے اسیں
اتنا ڈنگھا
اتنا قریبی ہے پیار!

پرورھا درورھا
عقلاں دے بھر گئے نے گھوہ اس قدر
جمدی جمدی ہو گئی ہاں چٹان اس طرح
کہ کھلر جانا ہے اندر جیلا جیلا
پر نہیں توڑ سکدی میں اک جیلا!

پر لے جاندی ہاں
دے کے موڈھا کسے نوں
ساہویں بیٹھی
توڑ توڑ تیلے کئی
پارہی ہندی ہاں ہلدے سوے وچ!

ہندی ہندی کیہ ہوگئی ہاں میں
گوا بیٹھی ہاں جھوٹی لڑائی
تے سچی گلو کڑی!
ایسا چیز اہو گیا ہے
میری چوڑی داٹوٹا
کہ ٹھڈیاں ہو یاں
نہیں بھڑ دا ذرا جیہاوی بھورا!
پر پتہ نہیں کیویں
کچ دے رکنے ہی بریک کلڑے
اُتر جانڈے نے
تلیاں میریاں وچ!

اٹھدی رہندی ہے ٹیس
ملاؤندی رہندی ہاں ہتھ
کھلردی رہندی ہاں جیلا جیلا
جوڑدی رہندی ہاں جیلا جیلا!

☆☆☆☆☆

پرم جیت سوہل

(۱) بوہڑ دے پنڈے توں

بڈھے بوہڑ دے چتے پتے
 اونے کیڑے اوہدے اُتے ٹرے پھرن
 جویں مہانگری سرکاں تے موٹر گڈیاں
 موٹر گڈیاں نکر اڈن آپس وچ
 پر کیڑیاں دے نہیں ہندے ایکسیڈنٹ
 اوہ ڈگدے بڈھے بوہڑ دیاں ٹاہناں توں، پتیاں توں
 بوہڑ دی لمی لمکدی داڑھی توں
 پر گجھ نہ ہند اوہناں نوں
 مڑ چڑھ جاندے اوہ
 بڈھے بوہڑ دے پنڈے تے۔

(۲) بوہڑ دیاں جڑھاں تے کیڑیاں دا فوٹو گراف

بڈھے بوہڑ دیاں جڑھاں دی پوری پوری
 ریل کھج کے میں جد مڑیاں گھرنوں
 تاں دیہہ پئی کیڑے
 میری پگ تے تمیض وچ الجھ کے
 آگے میرے گھر
 میں جھاڑیاں

اوہناں نوں فرشتے
پھر بہار باہر کیتا دروازیاں
اوہ چڑ گئے کندھاں تے
نہیں رل سکن گے اوہ ہن اپنے اکٹھ وچ
نویں بھوناں نال رچ مچ جان گے
تھوڑا چراودرن گے بوہڑ نوں بھالن گے
تھے پھر سبھ بھل بھٹلا جان گے۔

کیڑیاں لئی
جکھی پھردا ہاں
بوہڑ دیاں جڑھاں دیاں تصویریاں
پر کتھے ہون گے اوہ
کہہڑے راہاں وچ زل گئے ہون گے
رُوپ بسنت وانگ
کتھے کتھے بھٹکے ہون گے
بوہڑ توں جلا وطن ہو کے
کیڑے جو آ گئے سی
میرے کپڑیاں وچ الجھ کے
میرے گھر۔

☆☆☆☆☆

شمیل

(۱) آکاش دیکھدا ہے

آکاش دیکھدا ہے، بناں اکھاں توں
بناں اکھاں توں مینوں آکاش دیکھدا ہے

آکاش ہر جگہ موجود ہے

ہر دشاوچ

ہر درش وچ

میں ہر درش اتے دشاوچ آکاش دیکھدا ہاں

میرے کول تیری کوئی تصویر نہیں ہے

میں تینوں بنا تصویر دے دیکھدا ہاں

سارے آکاش وچوں

آکاش دی کوئی تصویر نہیں ہندی

صرف اک جھلک ہندی ہے

آکاش دسدا ہے

نکیاں نکلیاں جھلکیاں وچ

کچے ڈھنڈلا، کچے روشنی دی کوئی کئی

میں آکھاں انسان تینوں کیوں چتر اں

میں تیری کیہ تصویر بناواں

میرے کول تیری کوئی تصویر نہیں ہے

پیار دی کوئی تصویر نہیں بندی
 اک نادر اک آواز ہے زرد
 نبض دی طرح
 ساہاں وچ رات دی رانی پھیلی ہے

(۲) چھپالے دل وچ

پیار میرا توں چھپالے دل وچ، ہولی جے
 باہر بہت تیز ہوا ہے
 ایہہ ایویں دیو اجیہا
 اس دی تھی تھی لوہ ہے
 ایہہ مشال نہیں بن سکے گا
 بس تیریاں اکھاں وچ ٹم ٹمائے گا

توں اس نوں گھٹ کے پکڑ لے
 چوہیں ماں کوئی ڈرے ہوئے بچے نوں پکڑ دی ہے
 نکالے

دل دیاں سیاہ راتاں وچ
 ایہہ دیوے وانگ بلدار ہے گا خاموش
 تڑکے دے تارے دی طرح تینوں راگ در سائے گا
 توں اس نوں دل وچ چھپالے
 باہر بہت تیز ہوا ہے

(۳) مورتی پو جک

مورتی پو جک نہ کہہ
تیرا ادھا ادھورا انسان ہاں
تیرے پیتھویرے مزا کار روپ نوں میں کیویں پیار کراں؟

میں بناں اکھاں دیکھ نہیں سکدا
بناں کتاں سُن نہیں سکدا

میں دیکھدا ہاں تینوں پنچھیاں چوں
مُھلاں چوں
ہواواں چوں تیری خوشبو لہنداں

نیلے آسمان چوں تیرا لکانا لہندا ہاں
دھرتی دی تھر تھرا ہٹ چوں
تیری گونج سنن دی کوشش کردا ہاں

قدرت دے دکھ دکھا کاراں نوں جوڑ کے
تیری تصویر بناؤن دی کوشش کرداں
پر تصویر ہے کہ بندی نہیں

اس بندوتے میری سادھنا اٹک جاندی ہے

پھیر لے جائیں مینوں تصویراں اکاراں توں پار

زرا کارتا دے منڈل وچ

پہلاں توں میرے ساہمنے آ

مینوں آ پنی تصویر دے

تیرا دھا ادھورا انسان ہاں

مورتی پو جک ناں کہیں

☆☆☆☆☆

ایہناں نوں بزرگ نہ سمجھ بیٹھنا

دیہہ نروئی رہوے تے وڈیری عمر وچ وی بندہ کسے پاسے اڑی نگا لائی رکھدائے۔ ستار سرنگی تے نچدیاں انگلاں، غزل گوئی، قلمی خاکہ کشیاں، حسیناواں وچ بیٹھن اٹھن، ٹچکر بازی ہو روی کئی خوشبایاں۔ وڈیری عمر دا اک ہو ررج وادھاوی ہندا اے کسے چھمک چھلونوں کلاوے وچ لے لو جاں مفلدے چولے نوں پیارناں تھپکا دیوتے روپا دیول والا لفظا نہیں پیندا۔ کدھرے پیار دا آؤن جان بن جائے تے کسے نوں شک نہیں ہندا۔ نہیں تے وڈیری عمر لک تے ہتھ رکھ کے دواواں دے سہارے نیڑن جوگی رہ جاندی اے۔ خوشونت سنگھ واکن دے زندہ دل، جیہڑے بزرگ ہونڈیاں وی بڈھے نہیں ہوئے، اوہناں دی محفل ازوائی کرن جاں ہو ر قسم دے وادھو عمر فتریاں وی جھلک دو آن لئی آپنی پنجابی ہی ٹھیک رہے گی۔ ہوراں زباناں وچ پنجابی والا دم نہیں ہندا۔

کل سفنے وچ خوشونت بھاپے کول جا بیٹھے۔ کہن لگا۔

”اسیں ہن کئی دیر جینا اے۔ ساڈے تھکدیاں تھکدیاں ٹیاریاں نوں ان کجے لیڑے پان توں جھجک نہیں ہوئی۔ کیوں نہ اسیں وی شرم مارے دیباں گھٹیاں قہقہے بازیاں ننگے تیڑیں کتابی شکل وچ سند کر جائیے! آؤندیاں پیڑیاں پڑھ پڑھ مزے لٹن گیاں۔“

بنے ٹھیاں دو تن سال ہو چکے سو پر یاردی پیڑے ملو طبیعت وچ کوئی سدھا نہیں آیا۔

کدی کدی پنے یاردی دوکان تے جا بیٹھی دا اے۔ کل شاہرمیاں (ستراں دا ہونا اے) کف لک بنا کے دین آ بیٹھا۔ کے۔ این۔ سنگھ (ایکٹر) واکن لما چہرہ، چست چلاک اکھاں، مچلی جیہی مسکراندی چپ۔ بڑا دلچسپ مزا کڑا۔

”شاہرمیاں، کہیں پاس ہی میں رہتے ہو؟“

”جی ہاں۔ فاطمہ بی بی والی حویلی اے اپنے پاس۔“

پنے کہن لگا، ”جان لگی چابی دے گئی سی لہنوں۔ جدو اقتضہ کری بیٹھا اے۔“

بنوائی وجہوں دس روپے پھڑکے کہن لگا۔

”سیٹھ، میں نے جان لگا دی اٹے تراشنے میں اور صرف دس روپے دے رہے ہیں آپ؟“

”ٹھیک نہیں۔ باقی مال لیا نہیں گاتے دیکھ لاں گے۔“

نوٹوں روشنی دل کر کے دیکھن لگ پیا۔

میں کیہا، ”شاہرمیاں نیا نوٹ اے، اس کا کیا دیکھنا ہے؟“

”صاحب جب لداخ میں بیوپار چلنا تھا، کہتے ہیں انکے بزرگوں نے کچھ اپنے نوٹ بھی چھپوائے

تھے۔ شاید انہی میں ایک ہمیں نہ نکا دیا ہو۔“

تقیقے ہسد اہو یا باہر نکل گیا۔ اگلے دن آیا۔ کارگیراں والی کوئی بزرگانہ متانت نہیں ایہدے لکھنوی

انداز وچ۔

”شاہر بھائی، بیوی بچے سب ساتھ حویلی میں رہتے ہیں؟“۔ چپ جیہا ہورہیا۔

”ایہہ کیہ بولے گا۔ دس نکاح کراچکا اے۔ اک وی ایہدے نال نہیں وتی۔ بس اک نوں رکھیل

دے طور تے اپر کمرہ دتا ہویا سو۔“

”لالہ، ہماری زبان مت کھلواؤ۔“

”کیوں اے غلط اے۔“

”غلط تے زے بھی نہیں اے کہ بوڑھے لالہ کی، ایک نہیں تین ایں جے پور والی، بمبئی والی، اور

انہر سرنی۔“

”بکواس بند کرتے چلنا ہو۔ چہنہاں ہنر مند تے ہتھ داسچا اے، اوناں ہی مونہہ پھٹ۔“

”یار میرے کول وی اک نیا ہویا لوہار ٹھیکے تے کم کر دا اے۔ اک دن دو برقع پوش دفتر آئیاں

پٹھیاں سن۔ صاحب جی، اسیں ولی محمد دے گھروں آں۔ عرض اے کہ اوہنوں ٹھیکے دے پیسے سارے

یکمشت نہ دینا۔ جھپلی واری موٹی رقم ملن تے اوہنوں ویاہ لیا یا سی (نال کھڑی ول ہتھ کر کے)۔ اکٹھی رقم ملن

تے ڈرہے کہ تہجی نہ ویاہ لیا وے۔ عمرنوں جہانسا دیندی عاشقانہ نزاکت۔ چاندی دیاں تاراں رلیاں زلفاں۔

حرم سرا دی رونق ودھاؤن تے لک بھٹی بیٹھا جا پدا سی۔“

گل داتا تیا وی اک حیاتی عجوبہ اے۔ وگڑیا داڑو باز۔ پیکے پنڈ وچ کسے نہ کسے نال بکھیرے بازی

کرنوں نہیں رہندا۔ دوہی ٹھکانے نے ایہدے۔ ٹھیکہ جاں تھانا۔ اتی ٹپیاں چھ سال ہو چکے سو۔ پی کے

مودھڑے منہ پئے نوں، دو تن واری میراج اُپر لے جان نوں آچکے۔ اوہدے کھلوتیاں، داب وچ آئے سب
 واکن وں گھولدا، پھیر پاسہ وٹ لیندے۔ اچے تک ایہدی پکڑ وچ نہیں آیا۔ سیانیاں دا کہنا اے۔ پانی وچ
 ڈبا تاں کنڈے آ لگدا اے پر شراب وچ ڈبا اُبھردا نہیں ڈٹھا۔ پرتا یا شراب وچ چومار داسویرے پھیر کنڈے
 داتن چولی کرن آ بیٹھدا اے۔ شہر ملن آیا چھوٹے بھراول ترس کھاندا کہن لگا ”یار، پوتھا ڈارا دھاسوامی ہو یا بیٹھا
 اے۔ ایہدے حصے دی وی مینوں پئی پیندی اے۔“

امر تا پر تيم دے سوہرے دا بابا مونہہ ہنیرے اٹھ پیندا۔ سحرلی چھت تے ڈگا آسے پاسے دے
 نیویاں کوٹھیاں تے ستیاں نوں وا جاں مار مار جگاؤن لگ پیندا۔
 ”اوئے جگتیا اٹھ، گاں لئی گتا واکر۔ راتے دی بھکھی اے۔“

”اوئے وریامیا، جا ویکھ پاٹھی جا گیا اے کہ نہیں۔ بانی پڑھن دی آواز نہیں آئی اچے۔ مومیا!
 مندر دی گھنٹی کد دی وچ گئی اے توں اچے وی اٹھیا نہیں۔ سچ مچ کالا باہن ایں۔ کل وی تینوں بکیاسی کے
 ویلے سر اٹھ پیا کر پرتیوں دوپھیاں کدھر گئیاں، بھرووے دیاں دور بلاواں۔“

ساہنے گونگلو پٹھان دا ایہدے توں وی اُچا کبوتر اں دا چھجا۔
 ”اوئے پٹھان دی اولاد، اوٹھ کبوتر اں نوں دانہ پا۔ چانن ہونڈیاں اڈاریں پے جاون گے۔“
 ”باباجی سلام۔“

”جیوندار ہو، جوانیاں مان۔ یار چھنے کبوتر نوں کہو، رب نوں میرا سنیہا دے آوے کہ میرے تے
 اکھ نہ رکھ بیٹھے۔ میرا اچے کجھ نہیں وگڑیا۔ واہو اجی لگا ہویا اے اتھے۔“
 اک سوہیاں دا ہو چکاسی۔ ایس عمرے وی آسے پاسے نال سانجھ بنائی رکھدا سی۔

کوئی کوئی وید ستر اں دی ویا کھیا وچ جڑے وی وڈھیری عمر دی داب وچ نہیں آؤندے۔ جیون
 پنڈت وی بڑا گیانی دھیانی سی۔ کافی عمر کٹ چکاسی۔ جوش دا علم وی تھورا بہت جانداسی۔ پراک بھارت اوہدا
 پچھان نہیں مھڈ رہی سی۔ سوچیں پے جاند اے جے میں اپنیاں پاٹھ پوتھیاں پڑھ لیاں نے تے میرے وڈھے
 میرے توں کچھیں زیادہ پڑھے ہوئے ہون گے۔ پچھلے کلاں دی سولین لئی بھرگوشا ستر دے ورتے وی
 پھرول پھرول آیا سی۔ کجھ پلے نہیں پیا۔ اخیر ہر دوار پانڈیاں کول جا بیٹھا۔ اوہناں پھناں در پھناں پھول
 ماریاں۔ اک جگہ مدھم جیہا لکھیا مل گیا۔

”باباجی بُدانہ غنا تسمیں پہلاں بازی گرہندے سی۔“

ساری خماری لہ گئی۔ پنڈ آ بیٹھا۔ عمر بھردی کمائی تے پانی پھرا آ یا سی۔

عمر تے آپاں وی ہتھیری بھوگ چکے ہاں۔ ہر نویں دن نوں ربوں آ یا تھنہ جان، ہیکپوں آئی
ہتھیری جیویں سواد نال تھوری تھوری کر کے کھائی اے، وادھو ملے دن دے اک اک پل نوں بڑی سیانپ
نال ورتن دانچے کر کے کمیں کا جیں جا لگی دا اے۔ کجھ آپنے ارتھ بیٹھا، دو جیاں دے ارتھ لاندیاں لوڑا پے
جاندا اے۔ چاء شاء پی کے، یاراں وچ تھقبے بازی مارن جا بیٹھی دا اے۔ روحانیت (معرفت) دی لپیٹ وچ
کسے ہوئے اک دو وی آ بیٹھدے نے۔ اوہناں نوں اپنی ٹھٹھے بازی نہیں سکھاندی۔ اٹھ کے پرے جا
بیٹھدے نیں۔ اوہناں نوں اپنی پر بھو برتی دایقین دوا کے پھیر کول لیا بیٹھائی دا اے۔ ایس طرحاں اپنی شام
وی دوویں پاسے دے سجناں وچ بیٹھیاں بیت جاندی اے۔ دور دراز دے ہم عمراں نال چٹھی پتر راہیں گھسن
مکھی ہندے رہی دا اے۔ اک ادھی کتاب نوں وی گوانڈھن بنائی رکھی دا اے۔ اپنی خوش مزاجی راہیں، چنگے
نڈے بھنوں اپنا گرویدہ بناندے آئے ہاں۔ مگر کئی بزرگی وچ وی کاتے مزاج نال کم لینوں نہیں جھکدے۔
جے اگلا دلیل نال سوت نہ ہووے تے ہتھیں پین توں وی گریز نہیں کردے۔ تالوار دا پوپا تاں والے کول
کھلوتا سی۔ اک غنڈی قسم دا سوکا پھوکا۔ ڈبی سگرٹاں دی لتی۔ اک کڈھ کے لایا۔ باقی ڈبی کھیسے وچ پائی تے
ترن لگا۔

”پیسے تے دے جا؟“

”توں کون ایں بڑھیا پیسے گھمن والا؟ جاندا نہیں شاید توں۔“

بانہوں جا پھڑیا۔

”پیسے کڈھ نہیں تے ہنیں جان پچھان کرا دیناں۔“

جھٹکے نال ہتھ پرے چا کیتا، نالے دھپا کڈھ ماریا سو۔ لالہ شعلے وانگ تر بک اٹھیا۔ برف توڑن

والا سو آ کھج ٹنیا سو اوہدی بانہہ وچ۔

”پیسے دینوں بغیر نہیں جان دیندا تینوں میں۔“

لہو وگدا دیکھ کے سہم گیا۔ جیب وچوں دساں دانوٹ کڈھ کے منڈے نوں دیندیاں کہن لگا، ”باقی

پھیر لے جاں گا۔“ مہینہ بھرا دھروں نہیں لکھیا۔

سلطان چا جو وی اپنے وقتاں دی کیا متخیز شخصیت سی۔ ہتھیکھیاں دے کماں دے کافی

کھلوا کھلیرے پنے رہندے سن۔ ایہہ سرکاری ساڈھ واکن آزاد۔ کسے ول رقم پھس جائے، کوئی کارگیر

اکھاں دکھان ڈے پئے۔ کوئی انسپکٹر چچاں مارن آ بیٹھے، سلطان چاچونے جاگردنوں پھڑنا۔ کوئی افسر راہ روکی کھڑا ہووے، اوہدی کوشی تے ٹوکر افلاں دالے کے، اچی ساریں سلام جا بولنی۔ نالے مچھاں نوں تاء دیندیاں کہنا۔

”حضور! بچیاں ولوں نیاز پچان بہانے آپنی پچان کران آیاں۔ کوئی مار کٹائی داکم ہووے تے بندہ حاضر اے۔“

دو شوق ہی رہے لہنوں۔۔۔ رب دے دتے ہوئے شریر دے گئی تے نوں پوچ نوں ہلا شیری دینی۔ وڈی توں وڈی گال وی اوہناں دی جیھہ وچ بنھو ادینداتاں کہ گل سرتے آپوے تے لاشی وانگ کڈھ مارن۔ مینوں کہن لگا۔

”پیو اکن باؤ گیری نہ کریں۔ ننگ بھکھ جھل لیں پر کم آ پنا ای کریں۔ نکھوں لکھ ہوندیاں دیر نہیں لگدی۔ سفید موتیاں زری جھم مار دیاں بھرویاں زلفاں، دہشت خیز مچھاں، بلند آواز۔ جھڑاں دا ہندہ مسماں پنجاواں دا لگداسی۔ جے کوٹھے توں ڈگ کے پورا نہ ہندا تے ا جے وی کچھ نہیں سی وگڑیا اوہدا۔“

ہر نام سنگھ وی لافانی شے سی۔ پندرانہ ویہہ کے باراں سالی کنھ تے دب دبا جان تے اک ہر نام پیدا ہندا اے۔ کنیاں نے دیکھیا اے۔ کہندے نے ا جے وی جیوندا اے۔ دہویں وڈیاں لڑائیاں لڑوا، ڈانگ نال گولیاں روکدا اپنے تے ساتھیاں دی جان بچاندا۔ کیوں چونی دا بابا پٹھانی صاف رنگ، درمیانہ قد، گندویں انگ، بے فکریاں والی خراما ٹوڑ! ملل دا کڑتا موڈھیاں توں لکدا، کدی کدائیں مسیجے جا پٹھدا ہندا ایا مندر، گردوارے اگے متھا ٹیکن جا کھلونا ہندا تے کڑتا پوری طرح گل وچ پالیندا۔ مسماں چوویاں پچیاں داسی جدوں توں رنڈا ہوئی پھر داسی۔ بابا سا باکے پاسیوں نہیں سی لگدا۔ چنی اُسدا پتر نیا ناسی۔ دو جیاں دے پوتے دوہتیاں دی دیکھا دیکھی ایہہ دی جوان جہان پیونوں بابا سدا آ رہیا سی۔ آسا پاسہ وی لہنوں چنی واکن بابا کہن لگ پئے سن۔ وچارا ساری جوانی بابا سدا بندیاں ای گزاری۔ ایس جھلی ناں دے اوہلے ہو کے ہن تک دو جیاں دے ٹہراں نال چوری چھپی دی ٹہرداری ہنا کے مرداویں کھوہ نوں نہیو لیندا سی۔ اوہناں چھوٹے موٹے کماں وچ سانجھ پان آ جاندا۔ چھوٹے قرضے وی، ٹونب چھلے گہنے رکھ کے یا چچدے انگاں والی نوں اوویں دے دیندا۔ زندگی چرائے ہوئے پلاں نال ای بیت دی رہی۔ کہاڑیے دے دھندے وچوں جھیرا کما لیندا سی۔ پرانی مشین داخل پرزہ کتوں نہ ملدا، اوہ ایہدے کہاڑ خانے چوں مل جاندا۔ ایس بہانوں منہ منگے پیسے جھاڑ لیندا اگلے کولوں۔ ایس نوں نوں ایہدے ننگ جاے مکان وچ کرائے تے آئے ساں۔ ٹنیاں

بھیجاں پوڑیاں وچ بتی لووان دی گل کیتی۔ ایہدی ٹرکان بازی دا بڑا دلچسپ قصہ اے۔ پھیر کدی سناواں گا۔ ایہدی بزرگ نمائی داسبھ توں دل کش پہلوسی مجمع اڑائی۔ کسے وقتی خبرنوں لے کے جاں کسے قومی آگودی اچانک موت تے ماتم منان، سڑک تے جائیدیاں نوں واجاں مار مارا اکٹھا کر لیندا۔ ایہدے ہوندیاں بازار تماشہ گاہ بنیاد ہندا سی۔ تھوڑی جنھیں حیاتی وچ بڑی لمی عمر کٹ گیا اے۔ ہر فرقتے نال رل مل کے۔ گردوار یوں کڑھا پرشاد تے مندروں بھوگ لین جا کھلوند۔ مسیت تے گرجیوں سچے منہ مڑاؤ ناٹھیک سمجھدا سی۔ بڑے ساڈھ وانگ کسے پاسے منہ مار بہند اتے بزرگ ہوندا ہوندا رہ جاندا۔ اخیر تک چنی دے بابے والا نظر بٹو ہی گل لکھدا رہیا۔

دو آن کہگ ساڈے ہتاجی داہانی سی۔ کدی پین وی آوڑدا سی۔ آپنی ضد دا پکاساری عمر پنڈتاں دا پچھانہیں چھڈیا کافر نے۔ شرابی تے سی ہی۔ ہن جنونی وی سدین لگ پیاسی۔ چچک نے شکل کھکھڑ کھادی تے کیتی دی سی۔ کھبا بازار وی بند کر ماریا سی یاردا۔ بدینی (کچھ کجھول ماری) شکل، موہنی بدھی، اکھڑ بولگت۔ ایہناں کجانہ کارن ویاندر منڈے داور۔ گھر کھلیا ہی نہیں۔ کچے ورھیں پین لگ پیاسی۔ پی کے انٹھنٹ بکدے نوں اک واری جیون جوشتی نے بری طرحاں کٹیا سی۔ جد دا سچی انگل قلم پھڑنوں عاری ہوئی پی سی۔ بھیڑا چنگا جووی سی، ماں دا جگ جہان ایہدے نال ہی سی۔ ڈگدا ڈھبند آوڑدا۔ منہ وچ گرائی پا پاروٹی کھواندی۔ ڈاک خانوں ریٹائر ہون پچھوں اوتھے ہی، بوہڑ تھلے آ پٹھیا کرے تے غریب غریباں دے خط پتر لکھ دیا کرے۔ نکلے دا کارڈ تے ٹکا لکھائی۔ سختی تے لکھیا نظریں پے جاندا۔ کوئی دے جائے، نہ دے جائے۔ شام تیکر پین جوگے ہو ہی جاندے سن۔ پیکے آؤندے دے نال منڈیاں دی لام ڈوری اوہدا جلوس کڈھی فٹے منہ تیری پیتی دا کہندے ایہدے پچھے ٹری آؤندے۔ منڈیاں نوں دھمکان لئی گرگابی دا اک پیر کڈھی ہتھ وچ تے کدے جیب وچ واڑیا ہندا۔ جیون پنڈت دی بیٹھک اگے رکدا، ورھیاں پرانی رڑک کڈھدا، تن چار گالاں کڈھے بغیر گلی وچ نہ وڑدا۔ جھیر اپیار نال ترے پا چکاسی جیون جوشتی۔ معافی وی منگ لیندا اوہدے کولوں۔ راتیں پی کے، دبی اگ پھیر ڈھکھ اٹھدی۔ اخیر لی عمر تک آپنی گال بازی توں نہیں ٹلیا۔ ایہدے مرن بعد جوشتی دے منڈے نے اک آلے وچ جے جوان جی دی سختی تے سہرا لکھایا ہو یا سی۔ ایہدے بزرگ دا وشواس سی بھر شٹ بدھی جیو جیو ندا بھیڑا نہیں ہندا جی اوہدی پریت۔ آتما۔ خیر کیجے اوہ پچھا نہیں چھڈدی۔

بن گئے اس میں وی لیکھک

بڑی تانگھ سی جو ساڈی وی کوئی کتاب مچھدی! نالے جدوں تک کسے لکھاری دی کتاب نہیں مچھدی، اوہنوں جیویں کوئی لکھاری ہی نہیں سمجھدا۔ کتاب چھپن مگروں مشہور لکھاریاں نوں جدوں کتاب تحفے وچ دئی دی ہے من وچ ایہہ وی فخر ہون لگدا اے بنی لے ہن ایہناں نوں وی پتہ لگ جاوے گا جے کوئی ہوو دی لکھن والا ہے۔ نالے نوں نوں لکھن والے کئی منڈے کھنڈے تہاڈے مگر کتاب لین لئی گیزے ماری جان گے اے ملوٹی تعریفیاں دے پل بنھی جان گے۔

پر کتاب کیویں چھپواؤندا! اج توں 38-37 ورھے پہلاں معاشی حالت اپنی چنگی نہیں سی جے پلوں پیسے خرچ کے کتاب چھپواسکدا۔ بغیر پیساں توں کوئی وی پبلشر نیڑے نہیں لگن دیندا سی۔ مینوں اک گل دی ہالے تیک سمجھ نہیں آئی کہ پبلشراں دا ہمیشہ ہی مندا حال کیوں رہندا اے۔ اج توں لگ بھگ 40 سال پہلاں وی پبلشراں نوں کتاب چھاپن بارے پچھیا سی تاں وی اوہناں مندا حال دیا سی اے ہن بھاویں اوہناں دیاں کوٹھیاں بن گئیاں ہن اے مہنگیاں توں مہنگیاں کاراں دے مالک ہو گئے ہن، پر پھیر وی جے کتاب چھپواؤن بارے پچھینے تاں مُزاو سے طرحاں دا جواب ملدا اے ”بہت مندا چل رہیا اے۔ لوکی کتاب خرید کے ای راضی نہیں۔ کتاب چھپواؤنی ہے تاں مالی امداد دینی پوے گی۔“

خیر! کسے ٹکڑی پوسٹ اُتے لگے واقف بندے دی مہر صدقہ کجھ سالوں مگروں بغیر پیسے خرچیاں کتاب چھپ گئی سی۔ کتاب دی کاپی ملی تاں انج جا پیاسی جویں کبیر دا خزانہ ہتھ لگ گیا ہووے۔

یاراں دوستاں اُتے لکھاریاں نوں تاں کاپیاں دینیاں ہی سن، پر کوئی جان پہچان والا وی مگر جاندا تاں اوہنوں وی ملوٹی کاپی تحفے وچ دے دیندا۔ ”آ میریاں کہانیاں دی کتاب بنے چھپی اے۔ پڑھ کے ضرور دسیو کیویں لگی؟“

کجھ رسالیاں اُتے اخباراں نوں ریویولیٹی کتاب دیاں کاپیاں بھیج دتیاں۔ اک پرچے والے نے صلاح دتی جے کسے کولوں ریویولکھوالیاواں تاں مچھتی چھپ جاوے گا۔

میں اپنے شہر دے اک مشہور لکھاری دے گھر جا بجا۔ گھر کیہ سی کہاڑ خانہ۔ ہر پاسے کھلا راپیا ہویا سی۔ کمرے وچ رسالے اُتے اخبار کھنڈرے پئے سن۔ اوہ وان دی منجی اُتے بیٹھا بیڑی پی رہیا سی۔ پہلاں تاں مینوں بڑا عجیب جیہا لکھیا سی کتھے آ پھسیاں۔ پراگلے ہی پل من نوں جویں حوصلہ دیندیاں سوچیاں کنول دا پھل وی تاں چکڑ وچ ہی کھڑا اے۔

اوس مینوں منجے اُتے ہی اپنے لاگے بٹھالیا۔ میری کتاب دے ورتے پھرون لگا۔ تھوڑا چرگروں بولیا ”اوہ یار، آتھن ویلا اے۔ ایس ویلے تاں اکھاں ای نہیں کھلدا یاں۔ توں ایداں کر، اک بوتل سنترے دی لے آ۔“

میں رتا سوچیں پے گیا سی۔ مینوں چُپ دیکھ اوس پچھیا ”توں چھک لیند ایں۔۔۔؟“
”جی نہیں، میں تاں نہیں پیندا۔“

”چل کوئی گل نہیں جانج کے لے آ۔ نالے گل سن انگریزی دی بوتل نہ چک لیا نہیں کہتے۔ اوہدے نال نہیں بھائی آپنا کجھ بن دا۔“

خیر! مردا کیہ نہ کردا۔ میں چھمتی ہی بوتل لے آیا۔

اوس بوتل دا ڈھکن کھول کے گلاس بھر لیا اُتے پانی رلائے بغیر ہی اکوڈیک وچ خالی کردتا۔ پھیر اوہ منجی توں اُٹھ کے گنڈھا بھن لیا یا۔ اوس مُرگلاس بھر لیا اُتے گھٹ بھرن لگا اُتے نالے میرے کم کاج اُتے کہانیاں دے موضوعاں بارے وی چکھی گیا۔
اوسنے دو جا گلاس وی چھمتی ہی ویہلا کردتا۔

اوس تنجی واری دارونال گلاس بھر لیا اُتے بیڑی وی لائی۔

ہن اوہدی زبان لڑکھڑاؤن لگی سی ”دیکھ یار۔۔۔ کیہ ناں اے تیرا۔۔۔ چل جووی ہوؤ۔۔۔ بھائی توں ایداں کر۔۔۔ توں میرے ولوں جو چاہو میں آپے لکھ لوں۔۔۔ مینوں کوئی اعتراض نہیں۔۔۔“
اوسنے قنافت دو تن وڈے وڈے گھٹ بھر لئے ”سنگی دا نہیں یار۔۔۔ گھل کے لکھ لوں جو کجھ وی اس کتاب بارے لکھنا اے۔۔۔ میرے ولوں لکھ دیوں۔۔۔ میں کسے نوں نہیں کجھ دسدا۔“

اوسنے گلاس وچ باقی پنچی شراب اکو گھٹ وچ مکاوتی۔ مینوں ہن اوہ پوری طرحاں ٹلی ہو گیا جا پدا سی۔
۔۔۔ جے۔۔۔ جے۔۔۔ تینوں یقین نہیں تاں بے شک لکھن مگروں میتھوں گھگی مروا لوں۔۔۔“ اُتے اوہ اوتھے منجی اُتے لم لیٹ ہو گیا سی۔

---- میرے کول منہ لکائی واپس مُڈا آؤن توں بنا ہور کوئی چارہ وی نہیں سی۔

پر حالے وی میرے اُتے کتاب دار یو یو کرواؤن دا بھوت سوار سی۔ جالندھروں چھین والے اخبار وچ وی کتاب دیاں دوکاپیاں بھجیاں سن۔ میں آپ ہی جالندھر چلا گیا۔ اخبار دے دفتر وچ اک نوجوان آدمی لکڑ گیا۔ اوس دیا جو اخبار وچ ریو یو لکھن دی ذمہ داری ایڈیٹر نے اوہنوں دتی ہوئی ہے۔

”پر مینوں تاں کسے دسیا اے کہ ایڈیٹر جی آپ کتاباں پڑھدے نیں۔“

”اوہناں کول کتھے ٹائم ہندا اے“ اوس مینوں جو یں بھیت بھری گل دسی ہووے ”اوہ آپ تاں کجھ وی نہیں لکھدے۔ اسیں ہی اوہناں دے ناں اُتے سارا کم کری دا ہے۔“ تھوڑی دیر مگروں اوس آکھیا ”چلو کتے بہہ کے تھوڑے وچا روی نوٹ کر لیدے آں اُتے کتاب دیاں کہانیاں بارے وی گل بات ہو جاوے گی۔ میں کوشش کراں گا ریو یو ایسے اتوار نوں لگا دیواں پر جے ایتکس نہ لکیا تاں اوس توں اگلے ہفتے تاں سو فیصدی چھپ جاوے گا۔“

اوہ مینوں اک ڈھا بے وچ لے گیا۔ کاغذ اُتے میرے بارے نوٹ کردیاں کردیاں اوہ اک پورا روٹنڈ مُرغا کھا گیا سی۔

---- پر ریو یو اوج تک نہیں چھپیا۔ بعد وچ پڑتال کرن اُتے پتہ لکیا ہی اوہ تاں اخبار دا اک عام جیہا ملازم سی۔

اک دن کرنال توں چھین والے اک رسالے (خبرے پرچے دا اوہ پلیٹھا انک سی) دا ایڈیٹر جیہدا کدے کیپٹن ہوندا سی، میرے کول یونیورسٹی وچ آ گیا۔ اوس رسالے دی کاپی مینوں دے دتی۔ اوہدے وچ میرا لیکھ چھپیا ہو یا سی۔

اوہنے دسیا، لدھیانے کسے نے اوہدی جیب کٹ لئی سی۔ اوہنوں واپسی جو گے پیسے چاہیدے سن۔ اُتے میں اوہدے بار بار منگن اُتے اوہناں دناں وچ اوہنوں پنجاہ روپے دے دتے۔ اوہ ریو یو کرن لئی میری کتاب دیاں دوکاپیاں وی لے گیا اُتے کرنال پہنچدیاں سارہی پیسے موٹن اُتے رسالے دے اگلے انک وچ میری کتاب دار یو یو چھاپن دا وعدہ وی کر گیا سی۔

اگے جو ہوناسی تسیں آپ ای سمجھدار ہو۔ نہ پیسے مڑے تاں نہ ہی کدے پرچہ چھپ کے آیا۔

اک مشہور شاعر ساڈی یونیورسٹی دے لاگے ہی رہندا سی۔ میں اوہدے کول جاہنجا۔

اوہنے بھاء دتا ”جے ادبی کھیتر وچ ناں چکاؤ تاں اے تاں یونیورسٹی دے پروفیسراں نال جگاؤن کر

لے۔۔۔۔۔ اوہ تیری مشہوری کر کے فرش توں عرش اُتے اڑا دین گے۔۔۔۔۔ تیریاں لکھتاں اُتے پڑھیاں
توں کھوج کروان گے۔۔۔۔۔“

”جی، جگاڑ کیوں فٹ کراں۔۔۔۔۔؟“

”کمال اے۔۔۔۔۔ توں پڑھیا لکھیا بند ایں۔۔۔۔۔ آپے کوئی طریقہ لہ۔۔۔۔۔“

پر مینوں کجھ وی سمجھ نہیں آرہی سی۔ ادبی کھیت داناواں نواں کھڈاری جو ساں۔

اوپنے میرے اُتے جویں ترس کھاندیاں آکھیا ”یار کتاب اُتے اک تقریب کر لے۔۔۔۔۔ اُتے اہتاں
پروفیسراں نوں پرچے پڑھن لئی بلا لیں۔۔۔۔۔“

”کیہ ایہہ پروفیسر آجان گے۔۔۔۔۔؟“

”یار تینوں لکھاری کہنے بنا دتا؟“ اوہنے رتا کجھ کے کہیا۔ ”تینوں تاں ودواناں نوں صحیح طریقے نال بلاؤن دا
ول وی نہیں آؤندا۔ اوہ بھائی اہتاں نوں ٹیکسی دے بھاڑے توں علاوہ لفافے وچ کجھی پا کے بھینٹ کر
دیویں۔“

”جی۔۔۔۔۔ کجھی کئی کوؤ دینی ہووے گی“ میں رتا جھکد یاں جھکد یاں پچھیا۔

”توں تاں مینوں کلن جا پدا ایں“ اوہنے رتا کجھ کے آکھیا۔ ”ایہہ تاں توں وی جاندا ایں۔۔۔۔۔ جتا گڑ پائیدا
اے اونانی مٹھا ہوندا اے۔۔۔۔۔“ اوہنے دوہاں ہتھاں وچ سر پھڑلایا اُتے ڈھلی جیہی آواز وچ بولیا۔ ”توں
تاں جکے ویر دماغ ای کھوکھلا کر دتا اے۔۔۔۔۔ ہن رتا کجھ چل کر۔ آ یونیورسٹی دے گیٹ نمبر دو دے لاگے ٹھیکے
توں اک ادھالے آ۔“

میں اٹھ کے ٹرن لگا تاں اوس مگروں ہاک ماری۔ ”اوگل تاں سُن بھائی۔۔۔۔۔ پائیا کوؤ میٹ دا اچاروی پھڑ
لیا نیں۔ پھوکی دارو میرے کالجے وچ لگدی آ۔۔۔۔۔“

۔۔۔۔۔ لوجی میں اوتھوں اک واری گیا تاں اج تک نہیں مڑیا۔ بعد وچ اوہ شاعر ہر کسے کول میری بد خوئی کردا
رہندا۔ ”دوا کھر لکھنے آؤندے نہیں، اُتے آپنے آپ نوں وڈا کہانی کار سمجھدا اے۔“

۔۔۔۔۔ اوہ دن اُتے اج دادن۔ ہن تک میریاں 35 کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ نہ میں کسے کتاب دے ریویو
چھپواؤن بارے پرواہ کیتی اے اُتے نہ ہی کدے کسے کتاب اُتے کوئی تقریب کروائی ہے۔

موہن سنگھ دی شاعری وچ دھمیاں دے وسیبی رنگ

پاکستان بھارت وٹھتوں پہلاں، تحصیل اُتے ضلع راوہ پٹنڈی دے سرکڈھویں پنڈ دھمیاں دے دکھنی پاسے پنڈ داکھ بازار اپنے پورے جوہن اُتے ہوندا سی۔ بازار وچ بوہتیاں دکاناں دا گورودے منن والیاں دی ملکیت سن۔ اوہناں دکاناں دے باہر کاناں دے موڑھیاں اُتے وڈی عمراں دے سردار گپ شپ کر دے رہندے سن تے گھبرو سردار کاروباری نس بھج وچ رُجھے ہوئے دکھلائی دیندے سن۔ ارجن سنگھ دی سوڈا اوٹریکٹری، کرتار سنگھ دی اُچی بلڈنگ، تے لے چوڑے بچھے والے سردار تيجا سنگھ دی پنسا رعوامی پیٹھکاں دا درجہ رکھدیاں سن۔ ایہناں پیٹھکاں وچ کدی کدی ڈاکٹر جوڈھ سنگھ وی آپیٹھدے سن۔ موہن سنگھ ہوری، ڈاکٹر جوڈھ سنگھ دے لاڈلے پُتر سن۔

راوہ پٹنڈی شہر ولوں آؤندی پکی سڑک ول۔۔۔ بازار دے چڑھدے سرے اُتے اک کھلا میدان سی۔ ایس میدان دے عین وچکار، چوڑے منہ والا، پانی دا اک گھوہ سی۔ سرداراں دے بھارت چلے جان نال دھمیاں دے مکھ بازار دیاں رونقاں وی چلیاں گھیاں، اُتے اج تک نہیں مڑیاں۔۔۔۔۔ پر گھوہ والے میدان دی رونق اچے دی آپنا قدیمی رنگ دکھلاؤندی رہندی اے۔ میدان دی لہندی ٹکرے بابے سائیں مسکین دی زیارت اے۔۔۔ پنڈ دے گھبرو جوان، ویاہ ویلے، جدوں گھوڑی چڑھدے سن اُتے اپنی ہون والی بجنی دے گھروں لڑن توں پہلاں بابے دی زیارت اُتے ضرور حاضری دیندے سن۔ مسلمان ہتھ چک کے خیر دی دعا منگدے سن، اُتے سکھ زیارت دے بنیرے اُتے متھا ٹیک کے واہ گورونوں یاد کر دے سن۔ مسلماناں دی ہرجج اچ وی بابے دی زیارت اُتے سلام لئی حاضری دیندی اے۔ پرائس دے بنیرے ہُن سکھ گھبرو سرداراں دے سہریاں والے متھیاں دی عقیدت بھری ٹیک دی اڈیک وچ رہندے نیں۔ زیارت دی کندھ نال اک لہاں چوڑا پکا تھڑا بنیا ہو یا سی۔ ایس تھڑے اُتے سحر دوپہر وچ منڈے کھنڈے تاش تے کوڈیاں دیاں چوہٹ بازیاں لاندے سن، تے شام ہونداں ای تھڑے اُتے وڈ وڈیریاں دی بیٹھک جم جاندی سی۔ تھڑے دی بیٹھک اُتے راوہ پٹنڈی دے نامی گرامی سکھ تے مسلمان سیانے دنیا جہان دیاں گلاں

کردے سن۔ گوئے صوفی بزرگاں دا کلام لے وچ سناوندے سن، تے گوردے چیلے بابا گورونانک دیاں بانیاں لہک لہک کے پڑھدے سن۔ سردار اتم سنگھ ڈگل، سردار جسونت سنگھ، لیفٹیننٹ سردار سوجھان سنگھ صبروال، سردار منہا سنگھ، نامی گرامی شکاری سردار پنجاب سنگھ، ہاکی دے مشہور کھڈیا امریک سنگھ اُتے سُرندر سنگھ ایس بیٹھک دی رونق ودھاندے سن۔ پنجابی سرکڈھویں شاعر سردار موہن سنگھ کدی کدی ایس بیٹھک دے اُچھے پروہنے ہوندے سن۔۔۔ کھوہ اُتے زیارت وچکار پیل دا اک گھن چھاواں بوٹا کچھلی صدی توں آپنے ٹاہن کھلار کے کھلوتا ہویا اے۔۔۔ دھمیاں پنڈ دے سیانیاں نوں یقین اے، بے موہن سنگھ ہوراں اپنی جگت جانو نظم ”ماں“ وچ جدوں آکھیا سی۔۔۔۔

ماں ورگا گھن چھاواں بوٹا

مینوں نظر نہ آئے

لے کے جس توں چھاں اُدھاری

رب نے سورگ بنائے

پوٹھو ہاری بختی نزاکت تے نرمی
دی وجہ نال اپنی اک وکھری
پچان اُتے شان رکھدی اے۔
سگوں سجیلے کپڑیاں دا لازمی
حصہ سمجھی جاندی اے۔ موہن
سنگھ دی نظم ”سیداتے سبزاں“
وچ انسانی شہکار دیاں چیزاں
وچ ایس جتی دا ذکر وی آندا
اے۔

تاں پنڈ دھمیاں دے وڈے کھوہ دا گھن چھاواں پیل کدھرے نہ
کدھرے اوہناں دے لاشعور وچ موجودی۔
دھمیاں دی وسیب دا اثر موہن سنگھ دی شاعری وچ بڑا
اُگھڑواں نظر آوندا اے۔ دھمیاں گراں دیاں بیرپاں کے زمانے
وچ لال لال تے مٹھے مٹھے بیراں واسطے مشہور ہوندیاں سن۔
بیرپاں دی ایہہ اصل نسل ناویں ناویں دیرھیاں وچ ہُن دی
موجود اے۔۔۔۔ مائی چھتو میری دادی حسن جان دی رشتہ دار
سی۔ اوہدے ویڑھے وچ وڈے وڈے ٹاہناں والی اک بیرپاں لگی
ہوئی سی۔ ایس بیرپاں دے بیر بڑے سوہنے، مٹھے اُتے سوادے
ہوندے سن۔ پورے پنڈ دے بال ایہناں بیراں دے عاشق سن۔
جیہد اداء لگدا سی، چوری جاں موہنہ زوری نال ایس بیرپاں اُتے حملہ

کردینداسی۔۔۔ موہن سنگھ ہوراں دی نظم ”چھتو دی پیری“ پڑھ کے 70 سال پہلے دا دھمیاں گراں اکھاں وچ زندہ ہو جاندا اے۔ ایس نظم وچ وڈیاں دا پیار، پیار بھریا غصہ، بچیاں دیاں شرارتاں تے بھولیاں بھالیاں چالاکیاں بڑے من موہنے طریقے نال بیان ہوئیاں نیں۔ ایس نظم وچ موہن سنگھ دے دودھمیالی بچناں ہر نام سنگھ تے سنت سنگھ دا ذکر وی موجود اے۔ ایس ویلے ہر نام سنگھ آتے سنت سنگھ ہر نام آتے سنتو ہوندے سن۔ نظم دا پہلا بند ایس طرحاں اے۔

اوہ کدھر گئے دیہاڑے،
جد چھتو دے پچھواڑے
ساں پیر چھتو دے ڈھاندے
ہس ہس گا ہلاں کھاندے

دھمیاں دے راجا بابا بر مہدی روایت کردے نیں، جے ہر نام نے وی وڈیاں ہو کے شاعری شروع کردتی سی تے آپنا ناں ہر نام سنگھ شان رکھ لیا سی۔ مائی چھتو دے مرن بعد 63-1962 وچ مائی دے پوتریاں نے ایہہ پیری منڈھوں وڈھ چھڈی۔ ہن ایس پیری دا پتہ نشان باقی نہیں۔ پر موہن سنگھ دی نظم نے ایس پیری نوں امر کر کے سدا بہار بنا دتا اے۔

دھمیاں دے علاقے وچ دو جی جنگ عظیم کارن انگریزاں نے اک چھوٹا ہوائی اڈہ بنایا سی۔ ایس اڈے داناں دھمیاں ارفیلڈ جاں دھمیاں اربیس ہوندا سی۔ اج کل ایسوں قاسم اربیس کہیا جاندا اے۔ ایس اڈے توں چھوٹے جہاز جنگی کاروائیاں لئی اڈدے رہندے سن۔ ایہناں جہازاں دی گھمکار دھمیاں لیاں دے کناں وچ ہر ویلے وتی رہندی اے۔ موہن سنگھ دی نظم ”انہی دے ٹے تھلے“ پرانے دھمیاں دے چرخیاں دے گھوں گھوں آتے دھمیاں ہوائی اڈے توں اڈن والے جہازاں دی گھمکار امر کردی ہوئی دکھلائی دیندی اے۔

عام پہاڑی علاقیاں دی طرحاں دھمیاں دی زمین تھلے پانی دی تھوڑا اے۔ پنڈ دی چڑھدی حد نال صاف پانی دی اک ندی وگدی اے۔ جیہوں جاہ کہندے نیں۔ آل دوالے کجھ دوری آتے دو پہاڑی

تے اک دوگندے نالے نیں۔ ایس ندی اُتے نالیاں کنارے کھوہ تے جھلاراں بنیاں ہویاں سن۔ ایہناں کھواں وچوں بلداں راہیں پانی کھچیا جانداسی۔ ایس سٹم وچ بلد ہکن والے دے بہن لئی اک گدی لگی ہوندی سی جیہڑی بلداں دے پچھے پچھے چکر کھاندی چلی جاندی سی۔ ایس گدی جاں گادھی اُتے بہہ کے عام زمیندار نھوٹے لیندے سن۔ گوئے ریاض کردے سن۔ پوٹھوہار دے بہت سارے شاعر اں نے ایس تجربے نوں نظماں داڑوپ دتااے۔ راو پینڈی دے نیڑے شہر چکوال دے مشہور صوفی شاعر شاہ شرف نے لکھیا سی۔

گھوہ دی گادھی اُتے بہہ کے

شرفاء، اساں سیر ڈراڈی کیتی

جے ایہہ کہیا جائے جے ایس موضوع اُتے سبھ توں چنگی نظم موہن سنگھ ہوراں تخلیق کیتی اے تاں غلط نہیں ہووے گا۔ من موہن سنگھ دی نظم ”گھوہ دی گادھی اُتے“ آپنے ردھم اُتے روانی دے حوالے نال اک نوبلیکل نظم کہی جاسکدی اے۔ نظم دامنکھیا بند ہی پڑھن والیاں نوں اپنی پکڑ وچ لے لیند اے۔

اوہ گادھی بنی نواری

اگے وگدا بلد ہزاری

کر اُس اُتے اسواری

بھل جاون دونوں جگ نی

ساڈے کھوہ تے وسدا رب نی

افسوس! شہراں دے ویسی ودھادے کارن ایہہ دل کھج دیہاتی منظر دھمیاں دے چار چو پھیر یوں ہن غائب ہو چکے نیں۔

پنجاب دے ماپئے اُتے ٹپے دی طرحاں ڈھولا پوٹھوہار دا مقبول لوک گیت اے۔ ماپئے اُتے ٹپے وانگ ڈھولے وچ ہجر دی تاہنگ، وچھوڑے دی ہوک اُتے محبت دی کوک پوٹھوہاری زبان وچ اپنا رنگ جماندی اے اُتے سدھی دلاں وچ لہندی چلی جاندی اے۔ دھمیاں دیاں عوامی پٹھکاں چانچیاں راتاں وچ سجدیاں اُتے اوہناں وچ ڈھولے دیاں محفلاں جم دیاں سن۔ جیہڑیاں سرگھی ویلے تک چلدیاں سن۔ اوہناں یادگار پٹھکاں دی یاد موہن سنگھ ہوراں دی نظماں وچ ملدی اے۔

کتھے نیں اوہ موجی بندے

جیہڑے چھڈ دیا دے دھندے

بیٹھ جن دی نکلی تھلے

سن گاندے ڈھولے

پوٹھوہاری جتی نزاکت تے نرمی دی وجہ نال آپنی اک وکھری پہچان اُتے شان رکھدی اے۔ سگوں
سجیلے کپڑیاں والا لازمی حصہ سمجھی جاندی اے۔ موہن سنگھ دی نظم ”سیداتے سبزاں“ وچ انسانی ہنگامیاں چیزاں
وچ ایس جتی دا ذکر وی آندا اے۔

چھم چھم کر دی کئی آئی

مہندی نال ہنگامی

سر سرے دے پنج رنگ چیزا

پیر جتی پوٹھوہاری

دھمیاں توں چھست کلو میٹر دی واٹ اُتے راولپنڈی چھاؤنی آباد اے۔ انگریزاں نے راولپنڈی
شہر دے نال اک وڈے رقبے اُتے فوج دا جنرل ہیڈ کوارٹر بنا کے چھاؤنی قائم کیتی سی۔ ایہہ چھاؤنی اج وی قائم
اے۔ انگریزاں دے زمانے وچ چھاؤنی دے ملازماں اُتے فوجیاں نوں چھٹی گھٹ ملدی سی اُتے اوہناں
نووں چاہن والیاں ٹیاریاں پنڈاں وچ بیٹھیاں اڈیکدیاں رہندیاں سن۔ ساون دے مہینے وچ ایہہ اڈیک
بھری کر لاہٹ بن کے دلاں وچوں نکل کے بکھاں تک آ جاندی سی۔

بول بول کانوئی

ڈھول وے چھاؤنی

ہتھیں میرے چوڑیاں

متھے میرے داوئی

بیت گئی ہاڑی ساری

لنگھ چلی ساوئی

دھمیاں گراں نوں ایہہ نوہکا اعزاز وی حاصل اے جے سکھ جاتی دے اک وڈے لیڈر ماسٹر تارا
سنگھ ایسے پنڈویا ہے ہوئے سن اُتے اتھے آندے جاندے رہندے سن۔ موہن سنگھ دا معاملہ ایس توں اُلٹ
سی۔ اوہناں دی پتی دھمیاں توں نہیں سی۔ راولپنڈی دے چڑھدے پاسے سہاں ناں دا اک دریا وگدا اے۔
موہن سنگھ ہوری آپنی پتی بسنت نوں ایس دریا دے کنڈھے آباد اک پنڈ وچوں ویاہ کے لیاے سن۔ پر موہن

سنگھ نال نباہ اوس نمائی دے مقدر اں وچ نہیں سی۔ عین جوانی وچ اوس دی حیاتی مک گئی۔ ایس ہرکھ نے موہن سنگھ دے سُہا اُتے بڑا ڈونگھا اثر کیتا اُتے اوہناں دی ذات اندر لگ کے بیٹھا ہو یا شاعر اک نویں اُتے دکھرے سُہا نال ساہنے آیا۔ ایس ہرکھ نے موہن سنگھ نوں اک سچا سچا اُتے وڈا شاعر بنا دتا۔ موہن سنگھ نے اپنی نظم ”بسنت“ وچ اپنی محبوب ہتھی دی زبانی ایس حقیقت نوں بیان کیتا اے۔

دیکھ ”بسنت“ خواب اندر میں

دی پیڑ ہجردی

ہنجواں دے دریا پھٹ نکلے

دیکھ چوکا، دردی

پونجھ اتھر دیرے اوہ بولی

جورب کردا چنگی

موہن! کنج بن دا توں شاعر

جے کر میں نہ مردی

موہن سنگھ دی شاعری دا اک
خاصہ ایہہ وی اے جے شاعر
نے اپنے شعراں وچ دھمیاں
اُتے چار چو پھیرے بولی جا دن
دالی پونجھو ہاری زبان دے ٹھیٹھ
لفظاں نوں وی مہارت نال ورتیا
اے۔ اس بارے وندی، گراں،
تراڑ، سرگھی اُتے کھولا ور گیاں
مثالاں دتیاں جاسکدیاں نیں۔

سہاں دریا، ایس لحاظ نال بھاگاں والا اے، جے مقامی
شاعراں نے ایس دریا اُتے ایہدے کنڈھیاں دی وسیب اُتے بڑی
اوتی شاعری کیتی اے۔ اکلا پے تے ہجر دا ڈکھ گھٹ کرن لئی پونجھو ہار
دے شاعر سہاں دے کنڈھے وگن والی پُڑے دی ہو اوج لے لے ساہ
لیندے اُتے دل دی ہواڑ کنڈھدے نیں۔ موت دا ظالم ہتھ موہن سنگھ

دی نو جوان ہتھی نوں کھوکھے لے گیا اُتے ایس شاعر نے وی سہاں دے کنڈھے اُتے ڈیرہ لالیا اُتے بسنت دی
یاد وچ اک درد جگاندی اُتے گُرا لا وندی نظم لکھی۔ ایس نظم دا سرناواں اے۔۔۔ ”سہاں دی کندھی“۔۔۔
موہن سنگھ ہوراں اس نظم دا مڈھ ایس طرحاں بھیا اے۔

بیٹھ سہاں دی اُچی کندھی

ہوش نہیں رہندی دنیا سندی

جیوں جیوں وگے ہوا پُڑے دی

تیوں تیوں آون پیاری

نوں پورے شعری ورتا دے نال شاعری وچ سجایا اے۔

اک دن ڈھکیوں اُچی ہوسی

اوہ شملے والی پگ نی

(لظم 'اڈیک')

کل سن جتھے موج بہاراں

لکھاں خوشیاں، سکھ ہزاراں

اج اوہ ہسدی و سدی نگری

ہو گئی کھولے کھولے

(لظم 'اک تھیہ')

دھمیال دی وسیب آتے دھمیال دی مٹی دی مہکار موہن سنگھ ہوراں دی شاعری دا سب توں ڈونگھا

رنگ بن کے ساہنے آؤندا اے۔ بندے نوں اپنی مٹی نال ایس درجے دا گوڑھا پیار ہووے تاں اوہناں

دوہاں دا وچھوڑا نہیں ہو سکدا۔ جے بندہ اپنی مٹی تک نہا پڑ سکے تاں مٹی آپ بندے دے قدماں وچ چلی آندی

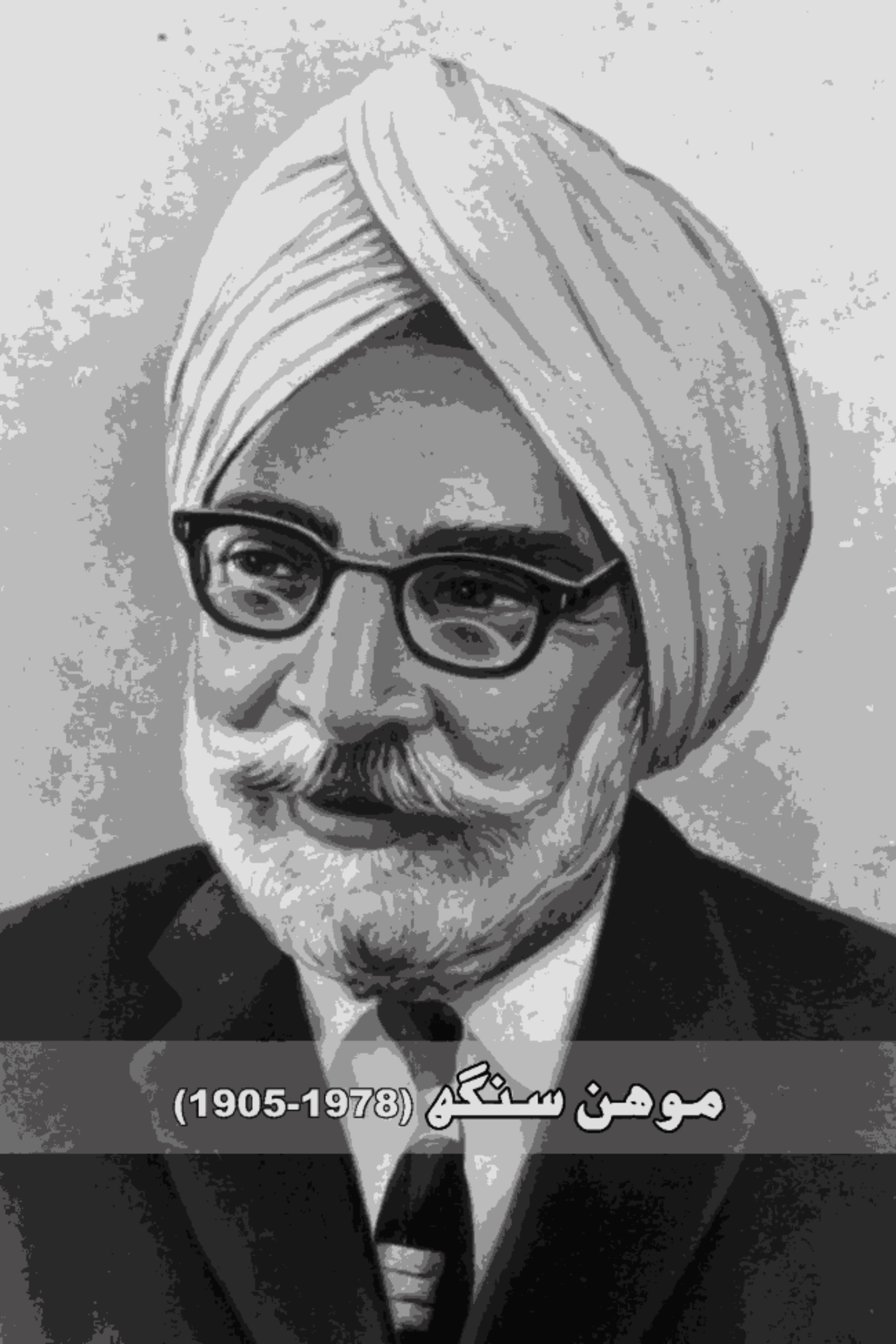
اے۔ موہن سنگھ دی یاد وچ اُساری جاوَن والی موہن سنگھ میموریل فاؤنڈیشن لدھیانہ دی نیہہ دھمیال توں

لیاؤندی گئی مٹی اُتے اُساری گئی اے۔ مٹی دا ایہہ کرشمہ بہت گھٹ اُتے بھاگاں والے لوکاں دے حصے وچ

آؤندا اے۔ موہن سنگھ ہوری اوہ چو نوں شاعر نیں چینہاں دی خاطر دھمیال دی مٹی نے ایہہ کرشمہ کروکھایا

اے۔

موهن سنگھ (1905-1978)

ساوے پتر

اسیں نمانے ساوے پتر
سانوں کون خیالے
دوون چھاں پھلاں دی سئے
جاگے ساڈے طالعے

سوہنے دے گلہ سته خاطر
جان جدوں اوہ لگے
کھا کے ترس اساں آتے وی
لے گئے سانوں نالے

☆☆☆☆☆

رَب

رَب اک گنجدار بھارت
رَب اک گور کھ دھندا
کھون لکیاں پیچ ایس دے
کافر ہو جائے بندہ
کافر ہونوں ڈر کے چیویں
کھوجوں مول نہ کھنچیں
لائی لگ مومن دے کولوں
کھوجی کافر چنگا

تری کھوج وچ عقل دے کھنڈ جھڑ گئے
تیری بھال وچ تھو تھا خیال ہو یا
لکھاں انگلاں گنجداراں کھول تھکیاں
تیری زلف داسدھانہ وال ہو یا
گھنکھی بچھ گئی ستکھاں دی رورو کے
پٹ پٹ کے چور گھریال ہو یا
چیک چیک کے قلم دی چبھ پائی
اچے حل نہ تیرا سوال ہو یا
تیری سِک کوئی سِجری سِک تاں نہیں
ایہہ چروکئی گلے داہار ہوئی
ایہہ او دوکئی جدوں داہت بنیا
نالے دل دی مٹی تیار ہوئی

تیرے ہجروچ کسے نے کن پاڑے
 اتے کسے نے جٹاں ودھائیاں نیں
 تُو ہے مار کے کسے نے چلے کئے
 کسے رڑے تے راتاں لنگھائیاں نیں
 کوئی لکھیا کھوہ وِچ چٹھا
 اتے کسے نے ڈھونیاں تائیاں نیں
 تیرے عاشقاں نے لکھاں جتن کیجے
 پرتوں مُونہہ توں زلفاں نہ چائیاں نیں
 تیری سبک دے کئی تہائے مر گئے
 اے تیک نہ وصل دا بجر عبد بھاں
 لکھاں سسیاں مر گئیاں تھلاں اندر
 تیری ڈاچی دا اے نہ گھر البھا
 کسے پھول قرآن دا پاٹھ کجیا
 کسے دل دا پتر اکھوہ لیاوے
 کسے نیناں دے ساگر ہنگال مارے
 کسے ہک دا کھوہ نجا پھر لیاوے
 کسے گھساں دے دیوے دی لو تھلے
 تینوں زلفاں دی رات وِچ ٹولیاوے
 رورو کے دنیا نے راہ پائے
 پرٹوں ہس کے اے نہ بولیا
 دیدے گلخ مارے تیرے عاشقاں نے
 اے اتھر و تینوں نہ پوہے کوئی
 تیری سو نہہ کجھ روون دا مزہ ای نہیں
 پونجھن والا اے کول نہ ہوئے کوئی

تیری مانگ دی سڑک تے پیاجیہڑا
اوس ٹوں جلیاں نال پرتا یا ٹوں
جرصاں، دولتاں، حُشناں، حکومتاں دا
اوس دے راہ وِچ چوگا چوگا کھٹنڈا یا ٹوں
کسے قیس ٹوں لگا جے عشق تیرا
اوس ٹوں لیلیٰ دالیا بنایا ٹوں

کسے رانجھے ٹوں چڑھیا جے چاء تیرا
اوس ٹوں ہیردی سدیجے سوا یا ٹوں
ساڈے ہجو آں کیتا نہ نرم تینوں
ساڈی آہ نے کیتا نہ چھیک تینوں
اسیں سڑگے وچھوڑے دی آگ اندر
لاگے دسدیاں آیا نہ سیک تینوں
کسے چھتاں بنایا جے کھو پڑی دا
ٹوں بکھیاں نال ٹھہرایا نہ
کسے دل دارا گلا پنگ ڈاہیا
تیرے ناز ٹوں نیندراں آئیاں نہ
کسے جتیاں ستیاں چم دیاں
تیری بے پرواہی نے پائیاں نہ
رگڑ رگڑ کے متھے چٹاخ پے گئے
اے رحمتاں تیریاں چھائیاں نہ
مارشیا تیریاں روسیاں نے
پھوک سٹیا بے پرواہی تیری
لے کے جان ٹوں اے نہ گھنڈ چایا

جے تُوں مُونہہ توں زلفاں ہٹا دیویں
ہٹ ہٹ تکدا گل سنسار رہ جائے
رہ جائے بھائی دے ہتھ وچ سنگھ پھڑیا
بانگ مُلاں دے سنگھ وچکار رہ جائے
پنڈت ہوراں دے رہ جائے سندھو گھلیا
جام صوفی دا ہویا تیار رہ جائے
قلم ڈھیہ پے ہتھوں فلاسفری
منکر تکدا تیری نہا رہ جائے
اک گھڑی جے گھلا دیدار دے دئیں
ساڈا نت داریڈ کاچک جاوے
تیری زلف دا سا نچھاپیار ہوئے
جھگڑا مندر مسیت دانگ جاوے

کھوہ دی گادھی اُتے

ایہہ گادھی بنی نواری

اگے وگدا بلد ہزاری

کرایس اُتے سواری

بھل جاون دوویں جگ نی

ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

اجتھے گھم گھم وگن ہواواں

اتے گھمیاں گھمیاں چھاواں

نی میں اگ سورگاں ٹوں لاواں

جد پئے اتھائیں لہنی

ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

سُن ٹھک ٹھک ریں ریں واں واں

میں اڈا اڈا اتھے جاواں

جتھے اپڑے ناواں ناواں

تے بدتی جاوے لگ نی

ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

جد موڑے دیہوں مہاراں

گڑیاں چڑیاں مٹیاریاں

بنھ بنھ کے آون ڈاراں

جیوں کر ہرناں دے وگ نی

ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

اوہ ٹوکاں کردیاں آون
کدی کنگن کدی گاون
پے نک وچ لونگ سہاون
تے جھل مل کردے نک نی
ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

تھلے انوں جڑے ستارے
اُتے تن تن گھرے اُسارے
پیا لک کھاوے پکارے

اوہ بھرو وی لان نہب نی
ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

دیہوں لتھے کھولاں ڈھگے
چڑھ پین ستارے بگے
نہ ہنگ بھکڑوی لگے
خود دیوے پیندے جگ نی
ساڈے کھوہ تے وسدارب نی

میں پدھرے منجاڈا ہواں
کر نسلیاں پے جاواں
تھل پین پڑے دیاں واواں
تے اک جائے بھر لگ نی
ساڈی کھوہ تے وسدارب نی

چھتودی پیری

اوہ کدھر گئے دیہاڑے
جد چھتودے پچھواڑے
ساں پیر چھتودے ڈھاندے
ہس ہس کے گالھاں کھاندے
کر لاگے لاگے سریاں
اوہ پیری تھلے بہنا
تھوڑی جیہی گھر گھر مگروں
پھر جا چھتوٹوں کہنا
تھیتی کر بے بے چھتو
تینوں سدوی بھوواء ستو
اوس جانا ہولی ہولی
اساں کر کے مگرتی چھوہلی
گالھڑا نگوں چڑھ جانا
پیراں دامینہہ ورہانا
آپی تاں چن چن کھانے
چھوہراں ٹوں دیکے لانے
’بچو ہرنا میا کھالے!
سنو ڈباں وچ پالے
کھا کھو کے تھلے بہنا
پھر بن ورتا دے بہنا
کچھ وند کرائی لینی

کجھ کنڈے چجھائی لینی
پھر چیک چھاڑا پانا
اُتوں چھتو دا آ جانا
اوس جھوٹھی مُوٹھی کُٹنا
اساں جھوٹھی مُوٹھی رونا
اوس دھون اسا ڈی بھڈنی
اساں شپ کے پرے کھلونا
اوس گالھاں دینیاں کھل کے
اساں گاؤناں اگوں رکے
چھتو مائی دیاں گالھاں
ہُن دُدھ تے گھیو دیاں نالاں
اج اوئے جے کوئی آکھے
اسیں ہوئے لوہے لاکھے
اج سانوں جے کوئی گھورے
اسیں چک چک پیئے ہورے
گالھاں رہیاں اک پاسے
اسیں جھل نہ سکے ہاسے
گل گل تے بھجے تھانے
اسیں بھل بیٹھے (اوہ جانے)
اوہ کدھر گئے دیہاڑے
جد چھتو دے پچھواڑے
ساں بیر چھتو دے ڈھاندے
ہس ہس کے گالھاں کھاندے

ماں

ماں ورگا گھن چھاواں بوٹا
مینوں نظر نہ آوے
لے کے جس توں چھاں اُدھاری
رب نے سو رگ بنائے
باقی گل دُنیا دے نوٹے
جڑسکیاں مرجاندے
اپر پھلاں دے مرجھائیاں
ایہہ بوٹا سگ جائے

میں نہیں رہنا تیرے گراں

جھڈ دے پوڑے والیے گڑیے
جھڈ دے سونے لدیے پرے
جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
میں نہیں رہنا تیرے گراں

دیکھ لیانی تیرا گراں
پرکھ لیانی تیرا گراں
جتنے ویرویراں توں کھاندے
سروں مارڈھے سٹ جاندے
جتنے لکھ مناں والوہیا
زنجیراں ہتھکڑیاں ہو یا
جتنے قید خانیاں جیلاں
میلاں تیک وگناں ولیاں
جتنے مذہب دے ناں تھلے
دریا کئی خون دے چلے
جتنے وطن پرستی تائیں
جرم سمجھدی دھکے شاہی
جتنے شاعر بول نہ سکے
دل دیاں گھنڈیاں کھول نہ سکے
میں نہیں رہنا ایسی تھاں
جھڈ دے پوڑے والیے گڑیے
جھڈ دے سونے لدیے پرے

جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
میں نہیں رہنا تیرے گراں؟

کیہ نہ ڈٹھا تیرے گراں؟
کیہ نہ سُنیا تیرے گراں؟
سبھ کجھ ڈٹھا تیرے گراں
سبھ کجھ سُنیا تیرے گراں
ڈنگراں وانگوں بندے رب دے
بگھیاں اگے دیکھے وگدے
کھوپڑیاں دے تھڑے چنیدے
اُتے لوک نماز پڑھیندے
لکھاں نفر جاگدے جیدے
بادشاہاں دے سنگ دُفیندے
عیسیٰ ورگے سُولی چڑھدے
حسن حسین پیاسے مردے
نانک ورگے چکلیاں پچھندے
رام جیہے بن باسی تھیندے
ہورنہ ہن میں دیکھ سکاں
میں نہیں رہنا تیرے گراں
جھڈ دے پھوڑے والیئے گڑیئے
جھڈ دے سونے لدیئے پریئے
جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
میں نہیں رہنا تیرے گراں

بہہ نہ ایویں بن بن ووہٹی
 توں تاں گویے نو نہہ نو نہہ کھوٹی
 تیریاں لوٹاں ورگیاں اکھاں
 پورن بھگت دلاں دے لکھاں
 ٹھوڈی دے کھوہ اندر پائے
 نال تسیہاں دے تڑ پائے
 لائہ واڈھو لپے لارے
 پھند تیرے نی میں جانا سارے
 پھڑاپنی شہرت فانی
 دے مینوں میری گمنامی
 لے پھڑاپنے محل چبارے
 دے دے میرے چھتاں ڈھارے
 لے لے اپنی زری نوابی
 دے مینوں میری آزادی
 لے لے اپنی گھوڈی پوری
 دے دے مینوں میری صبوری
 لے لے اپنی گڑے امیری
 دے دے مینوں میری فقیری
 تیری بکھی چچی اُتے
 تاج ہزارں نی میں نچے
 ہو رنہ ہن میں نچ سکاں
 جھڈ دے پوڑے والیے گویے
 جھڈ دے سونے لدیے پرے
 جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
 میں نہیں رہنا تیرے گراں

ہن تے نی میں ایہو چا نہہ
 ایس شہرت دی دندی اتوں
 مار دیاں میں چھال ہٹھا نہہ
 گننامی دی وادی اندر
 تھلے ہی تھلے زُردا جاں
 ہور ہٹھا نہہ۔۔۔ ہورا گا نہہ۔۔۔ ہور پرانہہ
 مک جاون جتھے پگڈنڈیاں
 رہن نہ مُلکاں دیاں ونڈیاں
 دین نہ جتھے حداں پاڑے
 میر تیرتے کھا کھو واڑے
 پہنچ نہ سکن جتھے چانگاں
 بانگ ٹلاں تے سنکھاں دیاں
 چارے طرف آزادی ہووے
 مول نہ کوئی محتاجی ہووے
 جو دل آوے پنچھی گاؤں
 چمن تتلیاں جو مکھل چاہوں
 چاہن جیویں مُسکاؤں کلیاں
 چاہن جدھر، مُڑ جاؤں ندیاں
 چاہن جتھے اک آون چلیاں
 چاہن جدھر چڑھ جاؤں ویلاں
 ایس آزاد فضا دے اندر
 میں اک دنیا نویں وساں
 چھڈ دے پوڑے والیے گڑیے
 چھڈ دے سونے لدیے پرے

جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
میں نہیں رہنا تیرے گراں

رات دو پہرے سنجھ سویرے
مہکن مہکل چوہ گردے میرے
بھولے بھولے پیارے پیارے
نیانے نیانے کنوارے کنوار
ویر کراں تے تاں وی ہسن
توڑ لوں تے تاں وی ہسن
چھوڑ دیاں تے تاں وی ہسن
دنیا وانگ نہ روون رُسن
پناں خوف دے پنچھی سارے
لین جھائیاں میرے کندھاڑے
پنڈے اُتے ہتھ پھروا کے
کھیڈن میرے نال بگھیلے
دوڑ دوڑ ہرنو لے آون
چک چک بُو بی نین چماون
بھورتلیاں کویلاں گھکیاں
ہک میری تے پاؤن جھکیاں
پھڑ پھڑ میرے وال ندان
مست بلبلاں پینگھاں پان
نالے لُجھوٹن نالے گان
یاں میں ہوواں یاں ایہہ ہوون
یاں بکھر ہووے رب داناں

جھڈ دے پوڑے والیے گڑیے
جھڈ دے سونے لدیے پرے
جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
میں نہیں رہنا تیرے گراں

ایداں ہی گنما می اندر
چپ چپتا میں مر جاں
نہ کوئی مینوں لبولا دے
نہ کوئی میری قبر بنا دے
نہ کوئی اُتے مغل چڑھا دے
نہ کوئی ہو دے روون والا
دین غماں دے چھو ہون والا
نہ ہی میری بھو ہڑی اُتے
جان ڈہرائے میرے قصے
نہ ہی میری جائیداد اُتے
لھکن چھویاں کھڑکن سوٹے
چپ چپتا میں مر جاں
کوئی نہ جانے میرا ناں
میرا تھاں، میرا نشاں
جھڈ دے پوڑے والیے گڑیے
جھڈ دے سونے لدیے پرے
جھڈ دے، جھڈ دے، میری بانہہ
میں نہیں رہنا تیرے گراں

سہاں دی کنڈھی

بیٹھ سہاں دی اُچی کنڈھی
ہوش نہر ہندی دُنیا سندی
جیوں جیوں وگے ہواہُے دی
تہیوں آون پیاری
یاداں تیریاں

تک سہاں دے ونگ ولاویں
دیکھ دیکھ ڈھلدے پرچھاویں
گیر سے دے آون ساہویں
نکل جان پھر آپے
چیرکاں میریاں

تک پانی دی تیزروانی
آوے تیری یاد جوانی
جیوں جیوں پنیدی گھسن وانی
تہیوں آون چیتے
دنگاں تیریاں

دیکھ دیکھ سورج دا گھیرا
چیتے آوے کھینوں تیرا
جیوں جیوں پنیدا جائے ہمیرا

تیروں تیروں ہنیر مچاوں
ڈلغاں تیریاں

ڈکھ تے دروونڈاونا تیرا
میرے عیب چھپاونا تیرا
کھا کے جھڑک مناونا تیرا
کر کر چیتے چندڑی
کھاوے گھیریاں

جے میں ہو یا ٹھنڈا کو سا
توں نہیں کیجا اُکارو سا
نیا مینوں سگوں بے دوسا
کد اں بھلن پیاری
چھوٹاں تیریاں

ڈبا سورج پیا ہنیرا
کل اس نے پھر پاؤنا پھیرا
ایسا ڈبا سورج میرا
پھیر نہ جس نے پائیاں
مڑ کے پھیریاں

چلے گھرنوں پنچھی سارے
دل دا پنچھی پیا پکارے
تھاں تھاں بھٹکے لکراں مارے

ہائے کتھے کتھی
راتاں ہمیریاں

آن پلہنے جوت جگائی
کیوں چمکیں توں ایویں بھائی
موہن نے اوہ چیز گنوائی
لہہ نہ سکن جس ٹوں
چمکاں تیریاں

☆☆☆☆☆

چُپ

مُہل دے کولوں ہلمل پُچھے
تینوں سمجھ نہ آئی
توں کنج بنیا ہار گلے دا
میں کنج پھسی پھاہی؟
مُہل بولیا۔ جیہہ اکلڑی
تیتھوں رُک نہ سکے
سو جیہاں دے ہونڈیاں پر میں
رکھدا بھید چھپائی

☆☆☆☆☆

انہی دے بوٹے تھلے

اک بوٹا انہی دا
گھر ساڈے لگانی
جس تھلے بہنانی
سُرگاں وِچ رہنانی
کیہ اوس دا کہنانی
ویڑھے دا کہنانی
پرماہی باجھوں نی
پر دیسی باجھوں نی
ایہہ مینوں وڈھدا اے
تے کھٹا لگدا اے

ایس بوٹے تھلے جے
میں چرخی ڈہنی آں
تے جی پرچاؤن توں
دوہنداں پانی آں
کوئل دیاں لوکاں نی
مارن بندوقاں نی
چڑھے توں بھناں میں
چرخی توں بھوکاں نی
پھر ڈردی بھا بھوتوں

لے بہاں کسیدہ جے
یاداں وچ ڈُٹی دا
دل کدھرے جُو جاوے
تے سُوئی کسیدے دی
پوٹے وچ پُو جاوے

پھر اٹھ کے پڑھے توں
میں بھنجنے بہہ جاواں
چچی دھر ٹھوڑی تے
وہناں وچ قہیہ جاواں
سکھاں دیاں گلاں نی
میلاں دیاں گھڑیاں نی
کھیراں تے پوڑے نی
ساواں دیاں جھڑیاں نی
سوہنے دے ترے نی
تے میریاں اڑیاں نی
جاں چیتے آ جاواں
لوڑھائی پا جاواں

اوہ کیہا دیہاڑا سی؟
اوہ بھاگاں والا سی
اوہ کرماں والا سی
جس شھہ دیہاڑے نی
گھر میرا لاڑا سی

میں نہاتی دھوتی نی
میں وال ودھائے نی
میں کجلا پایانی
میں گہنے لائے نی
مل مل کے کھوڑی میں
بیرے لشکائے نی
کڈھ کڈھ کے ہندیاں میں
کئی پھند بنائے نی
جاں ہارھدگا راں توں
میں وسہلی ہوئی نی
آ انہی تھلے بھر میں
پوئی چھوہی نی

اوہ چند پیا راوی
آ بیٹھاسا ہویں نی
انہی دی چھاویں نی
اوہ میریاں پریتاں دا
سوہتا و نجارانی
قصے پردیاں دے
لاماں دیاں گلاں نی
گھمگھما ر جہازاں دی
ساگر دیاں چھلاں نی
ویری دے ہلے نی
سوہنے دیاں ٹھلاں نی

اوہ دسی جاوے تے

میں بھراں ہنگارانی

اوس گلاں کر دے توں

پتیاں دی کھڑکھڑنے

بدلاں دی شو کرنے

ونگاں دی چھن چھن نے

چرخ دی گھو کرنے

پتیاں دی لوری نے

کوئل دی کو کرنے

منجے تے پا دتا

تے گھوک سلا دتا

تک سٹا ماہی نی

چرخ دی چرخ توں

میں کالکھ لاہی نی

جائے سوہنے دے

متھے تے لائی نی

میں کھل کے ہسی نی

میں تاڑی لائی نی

میں دوہری ہو گئی نی

میں چوہری ہو گئی نی

اوہ اٹھ کھلویانی

گھبرایا ہو یانی

اوہ پٹ پٹ سکتے نی
میں کھڑ کھڑ ہساں نی
اوہ مُرد مُرد چکھے نی
میں گل نہ دساں نی
تک شیشہ چرخنی دا
اُس گھوری پائی نی
میں جنگی لائی نی
اوہ کچھے بھجانی
میں دیاں نہ ڈاہی نی
اُس مان جوانی دا
میں ہٹھ زنانی دا
میں اگے اگے نی
اوہ کچھے کچھے نی
منجی دے گردے نی
انہی دے گردے نی
نسدے وی جاپیے نی
ہسدے وی جاپیے نی
اوہدی چادر کھڑ کے نی
میری کوٹھی دھڑ کے نی
اوہدی بچی چکے نی
میری جھانجھر چھٹکے نی
اوہدی پٹری ڈھیہ پئی نی
میری پٹی لہہ گئی نی
جاں ہنہ کے رہ گئے نی

چپ کر کے بہہ گئے نی

اوہ کیہا دیہاڑا سی

اوہ بھاگاں والا سی

اوہ کرماں والا سی

جس کھھ دیہاڑے نی

گھر میرا لاڑا سی

اج کھان ہواواں نی

اج ساڑن چھاواں نی

ترکھان سداواں نی

انہی کٹواواں نی

توبہ میں بھلی نی

ہاڑا میں بھلی نی

جے انہی کٹاں گی

چٹھ کس دے اُتے

راہ ڈھولے داتکاں گی؟

چہاں

میرے مٹھل چہاں وچ پانے

میں شاعر میرے مٹھل ساوے
قدر اہناں دی کوئی عاشق پاوے
ایہہ گنگا باہمی کیہ جانے
میرے مٹھل چہاں وچ پانے

رُوحاں ہیرتے سؤنی دیاں
مکھرن چہاں دے اندر پیاں
چیر دوہاں دے دانے
میرے پھل چہاں وچ پانے

☆☆☆☆☆☆

پنجابی بولی دے لہجے

پنجاب دی کلاسیکل تے نیم کلاسیکی موسیقی دوجے صوبیاں وچ بڑی پسند کیتی جاندی سی۔ تے اج کل وی پنجابی پاپ موسیقی دی رلیوئیں قسم امریکہ تے یورپ درگیاں پر دیاں وچ اپنا جاؤ و جگار ہی اے۔ وچلے سے تے شاید اوس توں وی صدیاں پہلے پنجابی بولی دلی توں لہندے تے سندھ دے پربت تے پشاور توں چڑھدے دریائے سندھ تے ایہدے پنج چڑھدے سگی دریاواں دے علاقے وچ رابطے دی بولی سی۔

سائجے ہندوستان وچ پنجابی وڈیاں بولیاں وچوں اک بولی سی۔ ایہہ بولی چھڑا پنجاب دیاں جغرافیائی حدوں وچ ای نہیں سی بولی جاندی سگوں ایہدے اُتر ول دے پہاڑی علاقیاں تے افغانستان دی سرحد تال لگدے نیم پہاڑی علاقیاں وچ وی بولی جاندی سی۔

انجے پنجاب دی کلاسیکل تے نیم کلاسیکی موسیقی دوجے صوبیاں وچ بڑی پسند کیتی جاندی سی۔ تے اج کل وی پنجابی پاپ موسیقی دی رلیوئیں قسم امریکہ تے یورپ درگیاں پر دیاں وچ اپنا جاؤ و جگار ہی اے۔ وچلے سے تے شاید اوس توں وی صدیاں پہلے پنجابی بولی دلی توں لہندے تے سندھ دے پربت تے پشاور توں چڑھدے دریائے سندھ تے ایہدے پنج چڑھدے سگی دریاواں دے علاقے وچ رابطے دی بولی سی۔

مغلاں ویلے پنجابی بولن والے علاقیاں توں صوبے داریاں وچ وٹیا گیا۔ صوبے داری اک صوبہ سمجھو جیہدے وچ مرکز توں قبول گورنر حکومت کردے سن۔ ایہہ صوبے داریاں سرہند، لہور، پشور تے ملتان سن۔ مغلاں توں کجھ سال پہلے دلی دے لودھی بادشاہواں دے زمانے سلطان پور لودھی وی اک بھکی صوبے داری دا تخت شہری۔ ایہناں ساریاں صوبے داریاں وچ عام لوکاں دی بولی جان والی بولی بلاشبہ پنجابی سی۔ پر لکھن لئی فارسی بولی والا سکرپٹ بیٹنا چلدا سی۔ سکھاں دے دوجے گورو انگد جی دے زمانے توں لوکاں دا اک نکا جیہا

ٹولا پنجابی لکھن لئی گور منکھی لہی ورتن لگ پیا۔ ایہہ لہی گور وانگد ہوراں آپ گھڑی سی۔ پھلیاں دو صدیاں وچ گر منکھی لہی وچ لکھتاں دی گنتی کئی سٹناں ودھ گئی اے۔ میرے گوچے چڑھدے پنجاب تے ہور تھائیں گھٹو گھٹ ڈوڈھ کروڑ پنجابی گور منکھی لہی پڑھ لکھ سکدے ہن۔ شاہ منکھی لہی پڑھن تے لکھن والیاں دے میرے کول کوئی پکے آکڑے نہیں۔ انڈین پنجاب وچ ہر لکھاری اپنیاں لکھتاں لئی گور منکھی لہی ورتدا اے۔ اک ویلے ہندی لکھن لئی ورتی گئی۔ دیوناگری لہی پنجابی لکھتاں لئی ورتن دی کوشش کیتی گئی سی پر پنجابی بولی دے چاہواناں ایہدی شدید مخالفت کیتی تے ایہہ کوشش دبی گئی۔ شاید شاہ منکھی لہی وچ پنجابی لکھن والیاں دی گنتی گھدی پئی اے۔

گیانی گور منگھ سنگھ مسافر جہڑا اک شاعر توں سیاستدان بنیاتے چڑھدے پنجاب دا ڈاڈا دیر بنیا ہند کو بولن والے علاقے داسی۔ اندر گمار گجرال (وزیر اعظم) تے اجو کے وزیر اعظم من موہن سنگھ پٹھوار دے ضلع جہلم دے وسٹیک سن۔ مشہور میوزک ڈائریکٹر من موہن دی پٹھواری سن۔ ہندوستان دی اک بہتی پڑھی لکھی تے مالی طور تے بگڑی برادری (کھوکھر س کھتری برادری) دیاں جڑھاں وی پاکستان دے ہند کو تے پٹھواری لہجے بولن والے علاقیاں وچ نہیں۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ توں بعد جد 1849ء وچ پنجابی فوجاں نوں بھانج ہوئی۔ انگریزاں پنجاب تے مل مار لئی تے لہنوں برطانوی سامراجی ڈھنگ نال کئی بندوبستی حصیاں وچ ونڈ دتا۔ ایہہ ڈویژن راولپنڈی، ملتان، لہور، جلندھر تے انبالہ ڈویژن دے ناں نال جانے جانے سن۔ پنجابی دا اک ہور لہجہ ہند کو پنڈی توں لہندے علاقیاں دی کاروباری برادری وچ بولیا جاندا سی۔ ایہہ علاقے مگروں شمال مغربی سرحدی صوبہ بنے۔

انبالہ ڈویژن دا سبھ توں چڑھد ا حصہ جیہوں ہن انبالہ کہیا جاندا اے۔ پنجابی تے ہندی دے وچ لہو لہجہ ہریانوی بولن والا علاقہ سی۔ چڑھدے تے دکھنی علاقے گڑگاؤں، مہندر گڑھ (جیہدے وچ نیکے راجواڑے سن) روچک، حصار، اتے بوہتے ہندی بولن والے علاقے کرنال وچ پنجابی تے ہندی دا اک عجیب جیہا مرکب بولیا جاندا سی۔ ضلع انبالہ مالوائی پنجابی دی اک قسم پواہی پنجابی بولن والیاں داسی۔ شملہ، پہاڑی لہجہ بولدا سی۔ 1857ء توں پہلاں گڑگاؤں، روچک، مہندر گڑھ تے حصار پنجاب دے حصے نہیں سن۔ ایہہ علاقے ہند و جاٹ پیلٹ دا حصہ سن جیہناں وچ راجپوتانے دے بھرت دا علاقہ (جیہڑا اجو کارا جھستان اے) تے یو۔ پی دے آگرہ تے مٹھرا دے علاقے تے میرٹھ ڈویژن آؤندے ہن۔

1857ء وچ انگریز راج دے خلاف بغاوت وچ ایہناں جاٹ علاقیاں بھرواں حصہ لیا۔ انگریز جاٹ برادری ٹوں سزا دیونا چاہندے سن تاں ایہہ ضلعے ہندو جاٹ لینڈتوں وکھرے کر چھڈے۔ ایہہ ہندو جاٹ لینڈ مغلاں دے تخت شہر دی دے آل دوال سی تے انگریزاں ایہوں مسلماناں تے سکھاں دے علاقے صوبہ پنجاب نال جوڑ دتا۔ پنجاب دا حصہ بن کے وی ایہناں ضلعیاں پنجابی نہ سکھی تے اپنی بولی تے رحل قائم رکھی۔

دو صدیاں توں ودھ پنجاب دا حصہ رہن مگروں ایہہ علاقے پنجاب توں دکھ ہو گئے تے ہریانے دے نال 1 نومبر 1966ء ٹوں دکھری ریاست بن گئے۔ ہن انبالہ تے کرنال ضلعے وی ہریانے دا حصہ نیں تے دوجے سارے ڈویژن (راولپنڈی، ملتان، لہور تے جلندھر) پنجابی بولن والے علاقے نیں۔ اتے جموں کشمیر دے پرانے راجواڑے دا جموں ڈویژن پنجابی دا اک وکھرا لہجہ پھاڑی پنجابی جاں ڈوگری پنجابی اے۔ لہور ڈویژن پنجابی بولن والے علاقیاں دے وچکار آندا اے۔ لہور توں لہندے پاسے تن لہجے بولے جاندے نیں۔ ایہہ صوبہ سرحد وچ بولیا جان والا ہندکو لہجہ راولپنڈی ڈویژن وچ بولیا جان والا پوٹھواری لہجہ تے ملتان ڈویژن دا سرائیکی لہجہ اے۔ انجے لہوروں چھدے وی ترے لہجے بولے جاندے ہن۔ ایہہ پھاڑی پنجابی، دوابی پنجابی تے مالوئی پنجابی نیں۔ پنجابی بولن والی دسوں دے وچکار ہوون پاروں لہور ڈویژن ٹوں پنجابی بولی دا مرکز جانیا جاند اے تے ایس ڈویژن وچ بولے جان والے لہجے ٹوں مرکزی جاں شینڈر ڈویژن جانیا جاند اے۔ پُرانے لہور ڈویژن دا دو تہائی حصہ پاکستان وچ اے۔ ایہہ ضلع گجرانوالہ، شیخوپورہ، سیالکوٹ تے لہور نیں۔ اتے دا تریجا حصہ امرتسر تے گورداسپور ہندوستان دے حصے آیا اے۔ ایہہ ضلعے ہن چھدے پنجاب دے جلندھر ڈویژن وچ نیں۔ پُرانے جلندھر ڈویژن دا ضلع کاگڑا ہن ہماچل پردیش وچ اے تے فیروز پور اک ہور ڈویژنل ہیڈ کوارٹر بن گیا اے۔ ہندکو اپنی لفظی دا کافی حصہ فارسی تے پشتو توں لیا اے۔ شینڈر ڈویژن وچ ایسے اک آہنے آں تے ہندکو پوٹھواری وچ ایہوں 'ہک' کہندے نیں۔ پوٹھواری اپنی چوکی لفظی شینڈر ڈویژن توں لیدی اے پر مڑ وی ایہناں وچ نکھر داں فرق اے۔ لہور پنجابی وچ لڑکا جاں منڈا آہندے نیں پوٹھواری وچ اوہنوں 'جاتک' آہندے نیں۔ لہوری پنجابی وچ 'میں' جاند ہاں ورتدے ہاں تے پوٹھواری وچ 'میں' جلتاں کہندے نیں۔ لہوری پنجابی نالوں نکھیر دے باوجود پوٹھواری ٹوں پنجابی دا اک بیوں مٹھاتے ترقی یافتہ لہجہ سمجھیا جاند اے۔

گیانی گورنکھ سنگھ مسافر جہڑا اک شاعر توں سیاستدان بنیا تے چھدے پنجاب دا داؤد اوزیر بنیا، ہندکو

بولن والے علاقے داسی۔ اندر گمار گجرال (وزیر اعظم) تے اجو کے وزیر اعظم من موہن سنگھ پٹھوار دے ضلع جہلم دے وسنیک سن۔ مشہور میوزک ڈائریکٹر مدن موہن وی پٹھواری سن۔ ہندوستان دی اک بھتی پڑھی لکھی تے مالی طور تے گھڑی برادری (کھوکھریں کھتری برادری) دیاں جڑھاں وی پاکستان دے ہندکو تے پٹھواری لہجے بولن والے علاقیاں وچ نیں۔ پاکستان بن مگروں آل انڈیا ریڈیو دی توں پہلیاں پنجابی خبراں پٹھواری لہجے وچ سن، مگروں ایہہ بولیشن، سٹینڈرڈ لہوری پنجابی، وچ بدل دتا گیا۔ آل انڈیا ریڈیو دیاں پہلیاں زنانہ نیوز ایڈیٹراں وچوں تن سریندر کور باٹرا، شیلہ سہنی تے منجیت کور کوچھرا ایسے علاقیاں سن، جیہڑیاں مگروں توں وی آسکیاں۔

’سرائیکی پنجابی‘ دارہللی مرکز قدیم شہر ملتان اے۔ ایہہ علاقہ اپنی دکھری لوک موسیقی پاروں مشہور اے۔ ایس علاقے دی لوک موسیقی دامن کچھواں رنگ ملتان کافی اے۔ ملتان موسیقی دی نیم کلاسیکی تے لوک انگ دی سمجھ توں ماہر فنکارہ عابدہ پروین اے۔ ثریا ملتانیکر ایس علاقے دی مشہور گائیکا اے۔ عطاء اللہ نیازی

نے پنجابی لوک موسیقی دے سرائیکی انگ توں سمجھ توں پہچان مشہور کیتا اے۔

1936ء توں پنجاب دا اگلی ریڈیو سٹیشن شہر لہور وچ سی۔ ایہہ ریڈیو سٹیشن صرف سٹینڈرڈ پنجابی ورتدا سی۔ پنجاب دے دہاکے دے مڈھ وچ ریڈیو پاکستان دارا دلپنڈی سٹیشن بنیا۔ شروع وچ ایہہ پٹھواری لہجہ ورتدا سی پر مین اسلام آباد تے راولپنڈی دوویں ریڈیو سٹیشن ہتے پردگرام اردو وچ کردے نیں۔

نیم کلاسیکی موسیقی دیاں قسماں وچوں ٹھمری تے دادرا دریاے سندھ تے گنگا دے سارے علاقیاں وچ گائیاں جاندیاں ہن پر کافی چھڑی صوبے سندھ تے پنجاب دے ملتان علاقے وچ گائی جاندی اے۔ سرائیکی لہجے اُتے پرہتی سندھی پرہتی زبان دا چوکھا اثر اے۔ بلوچی بولی دے کجھ چڑھدے تے شمالی لہجے

سرائیکی لہجے نال میل کھاندے نیں کیوں جو انگریز پنجاب تے لہور توں حکومت کردے سن تے ملتان دکھنی لہندی گٹھے رہ جاندا سی ایس لئی سرائیکی لہجے نوں اوہ آدر نہ ملیا جیہڑا ’مرکزی‘ جاں سٹینڈرڈ لہجے توں ملیا۔

1947ء توں پہلاں انگریز حاکماں سرائیکی بولن والے علاقیاں دا جغرافیائی نقصان کیتا۔ انہویں صدی دے ادھ توں بعد لڑیاں جان والیاں ساریاں جنگاں وچ انگریز سکھ فوجیاں دی بہادری توں ورتدے سن۔ ایس لئی اوہ ایس برادری توں مناسب انعام دینا لوڑدے سن۔ سکھ فوجی تے اوہناں دے وارث واپی لئی زمین توں ودھ کوئی شے نہیں سن منگدے۔ انگریزاں دے ذہن وچ دو علاقے سن، اک بیکانیر جواڑے

وچ گنگا نگر ضلع سی ڈوجا ملتان ڈویژن دے چڑھدے والے حصے وچ چوکھا جنگل دا علاقہ سی۔ انگریزاں ایس علاقے وچ لائل پور تے منگمری دونوں ضلعے بنائے۔ محکمہ مال دے افسراں ہر ریٹائرڈ فوجی جاں اوہدے کھلیاں ٹوں ایس علاقے وچ پنجاہ کلبے (دومربعے) زمین الاٹ کیتی۔ بہادری تے عہدے دے حساب نال ریٹائرڈ سکھ فوجیاں ٹوں ایس توں ودھ زمیناں وی دتیاں گھیاں۔ انگریزاں ایس علاقے وچ اک جدید نہری نظام بنایا تے سکھاں ٹوں زمین اباد کرن لئی جنگل وڈھن دی اجازت وی دتی۔ ایہہ اوس ویلے دی ان نیجی بھونیس سی تے ایس لئی ہر سال بھرویں فصل دین لگ پئی۔ سکھ ابادکار زیادہ تر مرکزی پنجابی بولن والے گرداسپور تے امرتسر ضلعیاں توں سن۔ کجھ جلندھر تے انبالہ ڈویژن توں وی سن تے ہور کجھ کپورتھلا فرید کوٹ، پٹیالا، ناہا تے جند دے رجواڑیاں توں وی سن۔ ایس ابادکاری نے ملتان دے چڑھدے علاقیاں ٹوں اک نواں لہجہ دتا جیہڑا مرکزی پنجابی دے ہیئت نیڑے ہے۔

پاکستان بن مگروں منگمری تے لائل پور ضلعیاں دے پینڈ و سکھ تے شہری ہندو اٹھن پنجاب ٹر گئے۔ اوہناں دیاں چھڈیاں زمیناں گھرتے کاروبار ضلع جلندھر، ہوشیار پور، امرتسر، کپورتھلا تے گورداسپور توں پیوے مسلماناں ٹوں الاٹ ہو گئے۔ میں امریکہ وچ ایہناں نوں لائل پوریاں نال گل کیتی تے اوہناں دا نواں لہجہ سٹینڈرڈ پنجابی دے ہوں نیڑے اے۔ مشہور گائیک نصرت فتح علی خان دائمبر جلندھر شہر دا اے تے ہن فیصل آباد وچ وسدا اے جیہڑا اٹھاناں لائل پور سی۔ طفیل نیازی دائمبروی فیصل آباد رہندا اے۔

1936ء توں پنجاب دا اکوریڈ یوشیشن شہر لہور وچ سی۔ ایہہ ریڈ یوشیشن صرف سٹینڈرڈ پنجابی ورتدا سی۔ پنجاہ دے دہاکے دے منڈھ وچ ریڈ یو پاکستان دارا واپنڈی شیشن بنیا۔ شروع وچ ایہہ پوٹھواری لہجہ ورتدا سی پر ہن اسلام آباد تے راو پنڈی دوویں ریڈ یوشیشن بپتے پروگرام اردو وچ کردے نیں۔

ریڈ یو پاکستان ملتان سٹھ دے دہاکے وچ کار بنیا۔ شروع وچ ایہہ سرائیکی لہجے تے کلچر نوں منکھ رکھ دیاں پروگرام کردا سی ہن اتھھے وی اردو بولی چھا گئی اے۔ سرائیکی بیلٹ دا اک ہور شیشن ریڈ یو پاکستان بہاولپور اے پر ایہہ وی چھڑا اردو نوں ترقی پیا دیندا اے۔

جدا سیں چڑھدے تے لہندے پنجاب دے سرکاری ریڈ یوشیٹناں تے چھائی زبان دا موازنہ کردے آں تے سانوں اک وڈا فرق نظریں آندا اے۔ ریڈ یو پاکستان لہور، ملتان، راو پنڈی، اسلام آباد، فیصل آباد تے بہاولپور وچ اردو چھائی ہوئی اے۔ پر آل انڈیا ریڈ یو جلندھر، چنڈی گڑھ، پٹیالا تے ٹھنڈا وچ پنجابی دا راج اے۔

ہن اسیں پنجابی دے پہاڑی جاں ڈوگری لہجے دی گل کردے آں ایہہ ریاست جموں اینڈ کشمیر جموں ڈویژن (سابقہ صوبہ جموں) دی وڈی بولی اے۔ ایہہ پہاڑی ریاست ہماچل پردیش کاگڑہ دھرم شالہ چنبہ، ٹوٹو، منالی، اونا تے حمیر پور وچ وی بولی جاندی اے۔ ایس علاقے دی لفظالی 'مرکزی پنجابی' توں کجھ دکھری اے۔ مرکزی پنجابی وچ اسیں آہنے آں: 'کیتا ہو یا' تے ایتھوں دے لوک 'کیتا دا' کہندے نیں تے 'مزڈور' توں 'مجزور' آہندے نیں۔ مڈھلے طور تے 'پہاڑی پنجابی' دی چوکی لفظالی مرکزی پنجابی والی ہی ہے۔ راگ پہاڑی وی ایسے وچوں پنگریا۔ ایس علاقے دی لوک موسیقی مرکزی بیلٹ والی پنجابی لوک موسیقی نال بہت ملدی اے۔ ریڈیو کشمیر جموں دی غالب بولی پہاڑی پنجابی اے۔

دوآبے دا علاقہ ستلج تے بیاس دریاواں دے وچکار بھارتی پنجاب دا حصہ اے، ایہدے وچ جلندھر، ہوشیار پور تے کپورتھلا ضلعے آوندے ہن۔ کجھ سال پہلاں ایس علاقے وچ اک نواں ضلع 'نواں شہر' کڈھیا گیا اے۔ ایہہ علاقہ کلاسیکی موسیقاراں پاروں مشہور اے۔ سٹھرے کلاسیکل گائیک نزاکت علی تے سلامت علی ہوشیار پور ضلعے دے اک نکلے جیسے پنڈ 'شام چوراسی' توں ہن۔ مشہور لوک فنکار طفیل نیازی تے کلاسیکی موسیقی دے استاد غلام حسین شگن دا اصلار جواڑے کپورتھلہ توں سی۔ سلکھنا میوزک ڈائریکٹر پنڈت امر لال تے اوہدے نکلے بھرا حسن لال تے بھگت رام ضلع نواں شہر توں سن۔ پاکستان دے شروع دے اک وزیر اعظم وی ایسے علاقے دے سن۔ پاکستان دے دو فوجی حاکم یحییٰ خان تے ضیاء الحق وی ایسے علاقے توں سن۔ یحییٰ خان ہوشیار پور تے ضیاء الحق جلندھر توں سی۔ انڈیا دے وزیر خارجہ سردار سوزن سنگھ وی جلندھروں سن۔ افسانوی فلمی تے غزل گائیک کے۔ ایل۔ سہگل وی جلندھروں دے ہن۔

ایس علاقے دا لہجہ دوآبی پنجابی اپنے وصفوں وچ مرکزی پنجابی دے بوہت نیڑے اے پر بولن وچ نکھڑواں فرق اے۔ سبھ توں وڈا وگاڑ دوآبی لہجے دا 'وٹوں' بولنا اے۔ مثال وجوں 'ویرٹوں پیر' 'والی پال' 'ٹوں' 'بالی وال' 'وساکھی' 'ٹوں' 'بساکھی' تے 'وچ' 'ٹوں' گھکھے 'بولدے نیں۔ دوآبے دا لہجہ ہن اگھڑویں طور تے بدلدا پیا اے۔ 1947ء وچ سیالکوٹ، لہور، گجرانوالہ تے شیخوپورہ دے ہزاراں شہری مہاجر جلندھرتے کپورتھلہ دے شہراں وچ وس گئے۔ سیالکوٹ دے ڈھیر سارے پنڈ و کپورتھلہ دی بھولا تھ تحصیل تے ہوشیار پور دی دسویا تحصیل وچ وس گئے۔ شروع وچ ایہہ مہاجر بڑے ڈرے تے دے ہوئے سن پر پچھلے سٹھ سالوں وچ اوہناں اپنی محنت نال اپنے آپ نوں مالی طور تے اک مضبوط برادری منوالیا۔ اوہناں دی مٹھی بولی مقامی دوآبیاں نے من لی اے۔ ہن جلندھر شہر وچ بولی جان والی بولی لہور والی بولی دے بوہت نیڑے اے۔ شروع

اوس ویلے دے سیاسی صوبے کپور تھلہ وچ بیاس دریا دے کھتے کنڈھے اُتے ڈھلوں دا جگیت سنگھ ڈائمنڈ جوہلی ہائی سکول گرمیاں دیاں چھٹیاں لئی بند ہو یا تاں میں اپنے چاچے دے پتر بھراواں نوں ملن لئی گڈی چڑھ پیٹھا، جیہناں دے والد 100 میل اتر دکن وچ رہ کے نوکری کر دے سن۔ اگلے کجھ مہینے پنج دریاواں دی زرخیز زمین پنجاب اُتے لٹ مار، اگاں، اغوا، وڈھ ٹک اُتے اجیہا خون خرابا۔ پہلی دارا بنی وڈی آبادی نوں دیش نکالا پیش آیا جس دا گویڑ کسے وی سیاسی آگے نھیں سی لایا۔ ویہویں صدی اوس کالے یگ ول پھڑگئی جدوں انسانی و پار قانونی دھندا کجھیا جاندا سی اُتے لوکاں نوں اوہناں دی مرضی دے خلاف ڈکنا جاں غلام بناؤ تاوڈیائی دی گل متی جاندا سی۔

لالہ موسیٰ دے نیڑے ہیڈورکس کالونی وچ اٹکیاں میں سڈیا پئی میری ماں ساڈے پنڈ دے گھرنوں چندر مار رشتے داراں نال جالندھر ول ایہ سوچ کے ٹر پئی سی پئی چھیتی ہی لوکاں وچ بھرداری پرت آئے گی اُتے اوہ گھر واپس جاسکے گی۔ پر ایسا کجھ وی نہ ہو یا اُتے میرے پیونے جیہڑے لاہور وچ نوکری کر دے سن، اوس پور بنی شہر وچ جا کے اوہناں نوں اُتے میرے بھین بھراواں نوں بچایا۔ میں آزادی مگروں پاکستانی بن گیا ساں۔

ایہہ اک ایسی داستان دی سار ہے جو ہزاراں ہی پنا گیراں ولوں سنائی گئی ہے جیہناں نوں بھورا فرق نال پاکستان وچ مہاجر اُتے ہندوستان وچ شرتا تھی کیا جاندا ہے۔ پر جو اگے بیان کیتا گیا ہے اوہ بلٹکل وکھرا اُتے نویکلا ہے۔

کچھ چڑھلاں سیالاں دی اک سویر، اک امریکی شہری دی حیثیت نال میں واہگہ بارڈر پار کر کے ہندوستان وچ داخل ہو یا تاں جو میں آئے جن بھونیں نوں مُرد پکھن دا بچگانہ جیہا سُننا پورا کر سکاں۔ سرحد دے دوہیں پاسیں کھڑی پٹی سرہوں اُتے کما دیں کھڑیاں فصلاں ہوا وچ مشری پیاں گھولدیاں سن۔ واشنگٹن دے میرے اک یار دلچسپ اُتے حاضر دماغ بھتیجاسکھ پریت سنگھ بھاشیا (ایس پی) مینوں آہنی کار وچ ڈھلواں لے گیا۔ اتاری شام سنگھ توں 45 منٹاں دے سفر نے ایس علاقے نال جویاں بچن دیاں بہت ساریاں یاداں تازیاں کر دتیاں۔ پشاور اُتے کلکتے نوں جوڑن والی گریڈ ٹرنک روڈ دے دوہیں پاسیاں دا منظر پچھلے 60 ورہیاں وچ بہت بدل چکا سی۔ پنڈول مُردن لئی سڑک توں کجے پاسے موڑ کھدیاں میرا دل زور نال دھڑک رہیا سی۔

میرے سائنس دے ماسٹر بلونت سنگھ نے اک پنجابی دی نظم لکھی سی جیہڑی میں سکولاں دے انسپکٹر نوں جی آیاں نوں کہندیاں پڑھی سی، اوہ نظم سی:

الف	آؤ	جن	ڈھلواں	اندر
قصبہ	ریاست	دے	وچ	پُرانا
کجے	تھ	ول	ہائی	سکول
پھیر	ساہنے	دسا	تھانہ	جی
کنک	منڈی	توں	اگے	بازار
اوبدے	بعد	سکول	زنانہ	جی

میںوں جاپیا جیویں شہر سنگو گیا ہووے۔ بہتیاں تھاواں، جیہناں نوں میں شہر دے چوگردے پاروں جاندا ساں، اوہ شہر وچ رل گھیاں سن۔ مَن ہر پاسے بھیڑ، رولا اُتے گھٹا مٹی سی۔ ایہہ ایناں بدل گیا سی جو پچھاننا دکھاسی۔ بازار اُتے گلیاں دی صف بندی نویں سریوں کیتی گئی سی۔ پُرانیاں عمارتاں دی تھاں نویاں نے لے لئی سی۔ ایس چُپ چان اُتے شانت رہن والے شہر وچ مَن بجلی، ٹریکٹر اُتے موٹر کاراں آچکیاں سن۔ دریا نے آپنا زکھ موڑ کے شہر دے پچھلے پاسے انباں دے اُتے ہو رُو دے پھلاں دے باغاں دا صفایا کردتا سی۔ پر مسلم درگاہاں پہلے نالوں وی بہتر لگ رہیاں سن۔ غیر مسلم عقیدت منداں نے قبراں نوں سنبھال کے رکھیا سی، جیہناں اُتے نویاں ہریاں چدریاں چھائیاں ہوئیاں سن اُتے جیہناں اُتے اسلام دا نمبر 786 اُتے گور مٹھی

دیاں سطران دی کڈھائی کیتی ہوئی سی۔ تکیہ بابالا ہوری شاہ دا نظارہ خاص کر کے بہت ہی شاندار سی۔ مَن ایہہ اک صلاح بندھ باغیچے دے وچکار آتے اک نوں بنی عمارت دے نال سی جتھے شردھا لو سالانہ جشن جاں پیر دے عرس لئی اکٹھے ہوندے نیں۔ پنڈ دے گجھ بزرگاں نے، جیہڑے میری ایس زیارت وچ میرے نال سن، مینوں میرے پُکھاں دیاں قبران دکھائیاں۔ پھلاں دا باغ مَن اوتھے نہیں سی پر قبران پوری طرحاں سالم ہریاں چادراں نال ڈھکیاں ہو پیاں سن۔ اوہناں وچوں اک نے تاں میرے دادے دے بھرامیاں مختار دا نام وی دس دتا جیہڑا آپنے آپ نوں مذہبی ٹیچر اکھواندا سی۔ پنڈ دے بزرگ نے مینوں دیا پئی میاں مختار دا اک شاگرد اک جن سی، جیہڑا بندیاں دی بھون وچ الہی روح سی۔ اوس دی اصلیت اوس ویلے ظاہر ہوئی جدوں میاں مختار نیڑے ہی مکان بنوار ہیا سی آتے اوس دے شاگرد نے اوہدی مدد کردیاں اک بہت بھارا شہتر چک کے کندھاں آتے انج رکھ دتا، جیویں اوہ کوئی تھیلا ہووے۔ مینوں یاد آیا، ایہہ دلچسپ کہانی میں لاہور وچ آ پئی ماں دے مونیوں وی سنی سی۔ میں اوس تھاں بارے مچھیا جتھے لمپاں جٹاں والا درویش دریائی شاہ رہندا سی۔ اوہ امام حسین دی شہادت دی یاد وچ نکلن والے سالانہ تعزیہ دے جلوس دے اگے گھوڑے دی لگام پھڑکے ڈرا ہوندا سی۔ اوس دا گھرتاں مَن نہیں سی رہیا پر اوس دے پیر دی درگاہ حالے وی سالم سی۔ درگاہ دے نال لگدی مسلم چار دیواری آتے پچھلے پاسے لگدا انباں دا باغ دریا دے نوں راہ دی لوھیٹ وچ آ چکا سی۔

میں بلدیو سنگھ ٹوں لہر ہیا ساں، جیہڑا میرے نال ست سال اکو سکول وچ پڑھار ہیا سی آتے کئی وار ایس اوہدے ماییاں دی حویلی وچ رل کے پڑھیا کر دے سی۔ اک بھیڑی جیہی گلی دے اخیر وچ مینوں اوہدے پیوسر دار جسونت سنگھ دی پینٹ کیتی ہوئی نیم پلیٹ نظر آئی۔ میں اندازہ لایا پئی جیکرا ایہہ بلدیو دا گھر ہے تاں میرا گھر اوس دے ساہنے ہوندا ہووے گا۔ پر باقی دے مکان پچھان وچ نہیں سن آرہے۔

اک بزرگ نے دسیا کہ، ذیلدار جسونت سنگھ دا پتر بلدیو مَن شہر وچ نہیں رہندا۔ اوہ مَن پنجاب اگیریکلچر یونیورسٹی لدھیانہ دارینا ڈاڈا ریکٹر آف ریسرچ ہے آتے کیمپس دے نیڑے اپنے پروار نال رہندا ہے۔ ایس پی مینوں لکڑ دے آرے دے مالک کول لے کے گیا جیہدے کول پُانی حویلی دیاں چابیاں آتے ڈاکٹر بلدیو سنگھ ڈھلوں دا ٹیلیفون نمبر سی۔ ایس پی نے جھٹ اوہدا نمبر ملا دتا آتے میں سٹھ توں ودھ ورہیاں چکھوں اوہدے نال گل کیتی۔ میں اوہدی بیوی نال وی گل کیتی جیہڑی اوتھوں دے اک کڑیاں دے کالج دی ریٹائرڈ پرنسپل سی۔ ظاہر اے پئی اوہ دوویں ایس اچانک آؤن والے فون توں بہت حیران سن، پر جی بھر کے

خوش وی ہوئے۔ اوہناں مینوں لدھیانے آ کے اوہناں نال کھانا کھان لئی دعوت وی دتی۔ اپنے بچپن دے یار آتے اوہدی ہس مکھ بیوی نال گل کر کے میں بہت ہی خوش ہویا۔

پنڈ وچ ٹھہرن دوران مینوں اوتھوں دے پتو پتیاں آتے ہور شخصیاں بارے وی خیال آیا، جس روپ وچ میں اوہناں نوں جاندا سی؛ ذیلدار جسونت سنگھ، اک سمجھدار مکھیا جس نے پنڈ دا پہلا موٹر واہن اک نارٹن موٹر سائیکل اپنے وڈے مٹے ہر چندر سنگھ لئی خریدیا سی؛ اوہدا بھرا بلونت سنگھ جول JD وچ سائنس پڑھاؤندا سی آتے جس نے اپنی دھی داویاہ بڑا سچ وچ کے کیتا سی۔ اوہدا گھر ساڈے گھر دے پچھواڑے سی، جس نوں ساڈے فارسی دے ماسٹر نے، جیہڑے کھلے دے دوالے پکت ولھیٹ کے رکھدا سی آتے ہر روز چوکا کی توں سائیکل آتے سکولے آؤندا ہوندے سی، چٹی کلی کیتیاں کندھاں آتے اقبال دیاں نظماں لکھ کے ہنگا ریاسی۔ کندھاں آتے لکھی خوشخطی وچ ایہہ لفظ شامل سن :

کوئی اندازہ کر سکتا ہے اُس کے زور بازو کا

نگاہِ مردِ مومن سے بدل جاتی ہیں تقدیریں

بعد دے ورھیاں وچ میں نوٹ کیتا سی پئی فارسی دے ماسٹر نے مردِ مومن نوں بدل کے مردِ کامل کر کے نظم دے وزن نوں بناں چھیٹریاں اوس نوں غیر مذہبی بنا دتا سی۔ نمبردار ریشم سنگھ، ذیلدار نوں چھڈ باقی سبھ دوستاں لئی دل کھول کے پارٹیاں دین لئی مشہوری؛ گکھا آتے موٹا حاکم سینا پتی جیہڑا آ یور ویدک دوائیاں دیندا ہوندا سی آتے شطرنج کھیڈ یا کردا سی؛ ڈاکٹر تیرتھ رام جیہڑا ایلیوپیتھی دوائیاں دیندا سی آتے مریضاں دے من پرچا وے لئی اوہدے دوا خانے وچ ریڈیو وچدار ہندا سی؛ آتے علاقے دا مسلمان پولیس افسر بلا جیہڑا گو ہتیا دے خلاف ریاستی سرکار دا قانون بڑی سختی نال لاگو کردا سی۔ مینوں اشرسنگھ رندھا دا وی یاد سی جیہڑا کدی کدائیں اپنے پنڈوں گھوڑے آتے سوار ہو کے اپنے ہتھ وچ لشکری ڈانگ چکی ڈھلواں آؤندا، سرکاری ہمیرا بھٹی چوں کدھی بادہ زرین جانِ راحتِ جان دی بوتل اک بوہا مارے کھو کھے اندر بہہ کے پیندا آتے اپنے پنڈ دے درزی مدی نوں کھلے عام لڑائی لئی لکاردا۔ مینوں ایہہ وی چیتے ہے پئی درزی مہتاب الدین نے پیدل سعودی عرب جا کے حج کرن والے پنڈ دے لوکاں دی ٹولی دی اگوائی کیتی سی۔ مینوں پکے رنگ آتے بھارے سریر والا لٹاؤ دی یاد ہے جو انگریزی سامراج دی ریلوے دے پارے خاطر پنہاں دا انسپکٹر جن لئی وشاکھا پنٹم تک گیا سی۔ اودوں اک ماسٹر رحمت علی ہوندا سی جس نے نویں دتی وچ جنگِ راحت لئی گیت و بھاگ کہائے جان والے ادارے وچ شامل ہو کے اپنے گانے ریکارڈ کروائے سن ایس توں علاوہ ہدائیاں

یاداں وچ دو منگتیاں دیاں تصویراں بڑیاں صاف ہن، فجا گرزمار، پتلا جیہا آدمی جس دی لمبی ساری بودی اوہدے گنجے سر پکھے جھولدی رہندی سی اتے اوہدے ہتھ وچ اک ہتھیار رہندا سی جیہڑا میں ہندو اتہاس دیاں تصویراں وچ بھیم اتے ہنومان دے ہتھ وچ دیکھیا سی۔ اوہ بازار وچ کسے کول جا کے خیرات منگدا، اوس نوں دھمکی دیندا جیکر اوہنوں پیسے نہ دتے گئے تاں اوہ اپنے آپ نوں اپنے ”ہتھیار“ نال زخمی کر لوے گا جیہڑا امریکی پولیس دی بولی وچ اک گرز جاں بلی کلب ورگا دسداسی۔ اک وار میں سچ سچ اوہدے سر وچوں اہونکلدا دیکھیا سی۔ اک موٹا، پکے رنگ دا اتے لگ بھگ بنگا منگل ناں دا ہندو فقیر بابا صرف منگوار نوں ہی منگن نکلدا سی۔ مینوں اوہ دن یادسی جدوں بوامار دے کھوکھے والے داجوان پتر گھربا رچھڈ کے، گیروے کپڑے پا کے پہاڑاں وچ بھگتی کرن اتے سادھی لاؤن چلا گیا سی۔ کبڈی، جس لئی کوئی ٹنڈ پھوہڑی نہیں سی لوڑیندی، شہر دی کھڈی سی اتے جس دے کھڈاری زربھیا سنگھ، ہرنس لال شرما اتے اسلم خان ساڈے بچپن دے ہیرو سن۔ باسکٹ بال جیڈے وچ شروع ہی ہو یا سی اتے ساڈے وچوں بہت جتنے گاندھی میموریل نیشنل ٹورنامنٹ وچ حصہ لین دے سُننے دیکھدے سن۔

ڈھلواں وچ موٹر گڈیاں دی چہل پہل دیکھ کے چھتے آیا یعنی 60 ورھے سال پہلاں عام لوکاں لئی پیدل لمبے پنڈے کرنا اک عادت سی۔ دو وار میں آپ آپ اپنی ماں نال امرتسر ضلعے وچ گونڈ وال اوہدے رشتے داراں نوں ملن سویرتوں شام تک نہر دے کنڈے کنڈے پیدل تڑکے گیا ساں۔

ڈھلواں چھڈن توں پہلاں اسٹیڈیم JD رُکے۔ جانکاری موجب ایہہ ہن بار ہو پس تائیں ہو گیا سی جیہڑا امریکہ دی بار ہو پس جماعت دے برابری۔ پر مینوں اپنے پہلے سکول نوں اجڑی اتے سخی حالت وچ

Takiya Baba Lahori Shah

دیکھ کے بہت ڈکھ ہویا۔ میں سکول دا چکر لاکے اوہناں کمریاں نوں لہسن دی کوشش کیتی جتھے میں، بلد یو آتے ہورناں نال پڑھدا ہوندا ساں۔ ایس دے نال ہی میں ہیڈ ماسٹر بنواری لال، جیہڑا سخت طبیعت پرودھیا پر بندھک بندہ سی۔ آپنی ڈراؤن والی سوٹی لے کے راؤنڈ آتے نکلدا ہوندا سی، اوہدا خالی آفس وی دیکھیا۔ ذات پات بارے میریاں نا خوشگوار یاداں نوں اوس ویلے ٹھلھ پئی جدوں ہیڈ ماسٹر صاحب نے مینوں اوہناں پڑھاراں وچ شامل کر لیا جنہاں نے کپور تھلے مہاراجہ دے جنم دن دے جشن لئی جانا سی۔ ایس اک بس راہیں سفر کیتا جیہڑی جنگ دے دوران پٹرول دی قلت کارن گیس نال چل دی سی۔ آہلوالیا بادشاہ جودھ پوری پا کے آپنی ریاست دے بچیاں ساہنے کھڑا اک چست انگریز لگ رہیا سی۔ ساڈا گروپ بنواری لال دے شہر والے گھر وچ رات رُکیا جتھے اوہدی بیوی نے بناں کے بھید بھادے سانوں کھوائی۔

پنڈ دے بڑرگاں نے مینوں یقین دوایا پئی J D دی مُرمت داکم چل رہیا ہے اتے تھتتی ہی ایہہ پڑھیاں آتے اُستاداں نال بھر جاوے گا۔

جلندھرو وچ میں دوراتاں ایس پی دے والد سردار راجندر سنگھ بھاشیا آتے اوہدے بھراواں دے محل نما بنگلے وچ کٹیاں، جیہڑا ایہناں نے اپنے پر یوار دے لالہ موسیٰ، (جتھے میں 1947 وچ بہت تکلیف والے تن مہینے بتائے سن،) توں ہجرت کرن مگروں آپنے سانجھے ٹیر لئی بنوایا سی۔ نوجوان بھاشیا بھرا مینوں آپنی نوں ماڈل دی ہونڈا ایس۔ یو۔ وی وچ لڈھیانے میرے بچپن دے دوست نال بوہت ہی جذباتی ملاقات لئی لے کے گئے۔ بلد یو نے ساڈا سواگت فیروز پور روڈ آتے نہر دے پر لے پاسے آپنے نوں بنائے گھر دے مُہے آتے کیتا۔ میں معجزیاں دا یقین نہیں کردا، پر میں اوہنوں کیہا، سٹھ ورھیاں جکھوں جس دوران سانوں اک دوجے بارے کوئی خبر نہیں سی، ساڈی ایہہ ملاقات اک معجزے توں گھٹ نہیں سی۔

پُراتن کلا دے نمونیاں نال بھرے ڈرائنگ روم وچ بہہ کے پُانیاں یاداں تازہ کردیاں اوہنوں میرے بچپن دا نام آتے میرے پودا نام ٹھیک طرحاں چیتے سی۔ میں اوہنوں دسیا، لاہور وچ فیروز پور روڈ آتے اک نوں تھاں رہندیاں میں اک نوں نام نال وڈا ہویا ساں، جتھوں پھیر میں 1971 وچ امریکہ پڑھائی آتے نوکری کرن لئی چلا گیا ساں۔ ڈھلواں دے آپنے آنڈھ گوانڈھ بارے گل بات کردیاں اوہنے مینوں دسیا کہ جس گلی وچ میں اوہدے والد دی نیم پلیٹ دیکھی سی، ساڈا گھر اوس گلی وچ نہیں سی ہوندا۔ اوہ اوہناں دی حویلی دے دوجے پاسے ہوندا سی۔ جویں لاہور دے اک فقیر شاعر میراجی نے لکھیا ہے:

گگری گگری پھرا مسافر گھر کا رستہ بھول گیا

مسز ڈھلوں نے اپنے چتی نون کیہا جدوں تک اوہ ڈاننگ ٹیبل لگائے بھاشیا بھرا شہروں آ پنا کم کر کے مُرد آؤن گے اُتے اوہ مینوں آلا دوالا دکھا لیاے۔ اوہ مینوں آ پنی کار وچ یونیورسٹی لے گیا جتھے اوس مینوں غیر رسمی جیہا چکر لگوا یا اُتے یونیورسٹی میوزیم دے باہر گڈی روک دتی، جس وچ پنجاب دے پینڈو ورثے دی جھلک پیش کیتی گئی ہے۔ جدوں اسیں اک دو منزلہ سادہ چیمپی عمارت وچ جارہے ساں تاں اوہنے اک سنگ مرمر دی سل ول اشارہ کر دیاں دیا پچی ایس دا اینہہ پتھر خوشونت سنگھ نے رکھیا سی۔ سبب نال صرف دو دناں بعد ہی، میں نویں دتی وچ لاہور دے اوس پُرانے وکیل نون ملن جا رہیا ساں، جس نے ہندوستانی صحافت اُتے ادب وچ بڑا ناں کما یا سی۔

ڈاکٹر ڈھلوں نے سنکھیپ وچ دیا جو کیویں اوہدی رہنمائی پٹھ PAU نے پاکستان ایگریکلچر یونیورسٹی، فیصل آباد نال فصلاں، خاص کر کے مٹی دی چنگی فصل لئی رل کے کم کیتا سی۔ وکی پیڈیا وچ درج ہے کہ ڈاکٹر ڈھلوں مٹی دی بائیو ٹیکنالوجی وچ ہوئے تہیم یونیورسٹی، سلٹ گارٹ، جرمنی وچ ریسرچ کر رہیا ہے؛ اوہنے 340 دے قریب ریسرچ پیپر اُتے کتاباں چھپوائیاں ہن اُتے بہت سارے جگت ایوارڈ وی جتے ہن۔ مینوں آ پنے ایس بچپن دے دوست اُتل JD، ڈھلوں دے جماعتی اُتے بہت مان ہے۔

جلندھروں میں راو پلنڈی آ پنے وڈے چاچے دے پتر بھرانوں آ پنے جدی پنڈ دے پھیرے بارے دن لئی فون کیتا۔ اوہ ایہ سُن کے ڈاھڈا دکھی ہو یا سی پچی میں سفر کر سکیا ساں اُتے اوہ نہیں۔ انٹرنیشنل باڈر دے دوویں پاسے ہزاراں ہی لوک آ پنی جنم بھومی نون دیکھن لئی ترس رہے ہن، پردوہاں مکاں نون اک دو جے ملک دے لوکاں نون ملک بھر گھسن دا ویزا دین بارے مت آؤنی حالے باقی ہے۔ پاکستان واپس جا کے جدوں میں احمد سلیم نون دیا پچی اٹاری شام سنگھ وچ میں اک بس دیکھی سی جس دے نال ہندوستان دی پولیس نال بھریاں دو چپاں امرتسر ول جا رہیاں سن تاں اوہنے دیا پچی اوہ وی اوس بس وچ سی۔ اوہ صرف نویں دتی دے ویزے اُتے او تھے اک ثقافتی پروگرام وچ حصہ لین جا رہیا سی۔ مینوں اک امریکی وینیک ہوون پاروں پورے ملک وچ گھسن دا ویزا ملن دا اُچھا حق حاصل سی۔

☆☆☆☆☆

بھگت سنگھ دی حیاتی (28 ستمبر 1907ء توں 23 مارچ 1931ء)، اوس داکم تے اوس دی فکر سرمایہ داری نظام، سامراج، ذات پات دے نظام تے مذہبی جتھے بندیاں دی مخالفت آتے سمجھوتہ نہ کرن والی جدوجہد نال بھری پئی اے۔ ہتھلے مضمون وچ اوہدے جذبے انقلابی سرگرمیاں، خیالات، نظریات آتے اوہدے انقلابی ورثے دا بھرواں جائزہ لیا گیا اے۔ ایہہ 8 اپریل 1929ء سی جد بھگت سنگھ آتے بی۔ کے۔ دت نے سینٹرل اسمبلی وچ ”انقلاب زندہ باد“ تے برطانیہ دی توسیع پسندی مردہ ہاڈ“ دے نعریاں نال لوکاں دے ذہناں نوں کیل دتا۔ خورے 1947ء توں ہن تک دی ہندوستان دی تواریخ وچ ایہناں دوہاں نعریاں دی اہمیت کدے ایئی نہیں سی جتی اج اے۔ جدوں اسیں بھگت سنگھ داسواں جنم دن منا رہے ہاں۔

چمن لال

ترجمہ: وسیم رائے۔ ابرار مظہر

بھگت سنگھ دا انقلابی ورثہ

امریکہ دے خطرناک مل مارڈارادے نہ چھڑا بھارت سگوں پورے جگ لئی اُچھے طور نال ایشیا، افریقہ، عرب اُتے لاطینی امریکہ دیاں تو ماں خلاف حقیقت داروپ دھار دے پے نیں۔ عراق، لبنان اُتے فلسطین وچ ایس خطرے نے سدھاساواں امریکہ اُتے اسرائیل دی فوجی مداخلت داروپ دھار لیا اے۔ ایران اُتے شمالی کوریا نوں دھونس دھپھے داسا ہنا اے جد کہ کیوبا اُتے وینزویلا ہر دیلے لیہدیاں سازشاں اُتے مجرمانہ کارروائیاں نال بھو جھ رہے نیں۔ ہندوستان اُتے کچھ دو بے مکاں نوں دباؤ داسا ہنا اے جو خارجہ پالیسیاں دے ناں اُتے صرف لیہناں دی آزادی لئی خطرہ نہیں سگوں آپنے لوکاں دیاں لوڑاں لئی اپنی ملکی پالیسیاں بناون وچ وی مداخلت داسا ہنا کرنا پیندا اے۔

ایہہ اوکھا ویلا سانوں بھگت سنگھ اُتے جی گویا دی یاد دواندا اے جیہناں مل ماروسامراج دے خلاف جنگ لڑی۔ جی گویا دی کہانی گل جگ جاندا اے پر برطانوی سامراج دے خلاف بھگت سنگھ دی جدوجہد نوں ساہنے لیاون دی لوڑاں اے کیوں جو جی گویا دی داستان وانگوں ہر تھاں آزادی لئی بھو محمدے لوکاں نوں متاثر کرن دی صلاحیت رکھدی اے۔

ایہہ 18 اپریل 1929ء سی جد بھگت سنگھ اُتے بی۔ کے۔ دت نے اپنی گل کہن لئی سینٹرل اسمبلی، جیہنوں اجوکا پارلیمنٹ آکھیا جاندا اے، وچ بے ضرر بم سٹیا۔ ایہہ اوہ ویلا سی جد دونعریاں ”انقلاب زندہ باد“ ”سامراج مردہ باد“ نے برصغیر دے لوکاں دے خیالات نوں بدل کے رکھ دتا۔ اصل وچ ایہناں نعریاں برصغیر وچ جاری انقلابی تحریک وچ وڈی تبدیلی دا احساس اُجاگر کیتا۔ ایہناں دونعریاں نے انقلابیاں دے پرانے مشہور نعرے ”بندے ماترم“ دی تھاں لے لئی۔ ایہہ تبدیلی چھڑی زبان دی نہیں سی کہ سنسکرت دے الفاظ والے نعرے دی تھاں ہندی اُتے انگریزی الفاظ والے نعرے نے لے لئی سگوں ایہہ دیس اندر انقلابی تحریک دے شعور دی بیداری دا احساس ودھن دی علامت سی۔ ایس تبدیلی دی کرنی دا آگ بھگت سنگھ توں اڈ کوئی نہیں

12 سال دی عمرے بھگت سنگھ اپریل

1919ء وچ جلیانوالہ باغ وچ قتل

توں مگروں گیا تاں رت وچ بھگی ہوئی

ریت چنگ لیا۔

سی۔ اوس اپنے انقلابی تحریک دے تجربیاں اُتے سارے جگ اندر چل رہیاں انقلابی تحریکاں نوں گوکھن توں بعد سوویت یونین دے تجربیاں توں ایہہ سٹا کڈھیا ”ایہہ کافی نہیں بنی دھرتی ماں نوں باہر لے حاکماں توں آزاد کروایا جاوے سگوں ایس توں وی ودھ اہم گل ایہہ ہے جو غلامی دے ایس سارے نظام نوں سمجھیا

جاوے جیہڑا تو ماں دی بربادی دی وجہ اے۔ مطلب سامراجی نظام آتے پھیر ایہہ گل سمجھن دی لوڑ ہی ایہوں
مکایا کیوں جاوے؟“

ایہہ گل سمجھنی بڑی دلچسپ اے جو بھگت سنگھ نے اپنی عمر دے چودھویں جاں پندرہویں سال ہی ایس
جدو جہد دامنڈ ہ بدھا۔ 1947ء توں ہن تیک ہندوستان دی تواریخ وچ اجیہا ویلا نہیں آیا جدوں ایہناں دو
نہریاں دی اپنی اہمیت ہووے۔ کیوں جے اجوکی سامراجی قوت اج ماضی توں بوہتی بھیڑی شکل اختیار کری
بیٹھی اے۔

جان کاری:

بھگت سنگھ 28 ستمبر 1907ء نوں لائل پور (فیصل آباد) دے اک پنڈ ’بنگا‘ وچ جمیا۔ او سے دن دوجی
خوشی دی خبر ایہہ ملی ہی اوہدے چاچے اجیت سنگھ آتے سورن سنگھ نوں برطانیہ دیاں جیلاں وچوں رہا کر دتا گیا۔
سورن سنگھ جس نوں جیل وچ ٹی بی ہو گئی سی 24 سالوں دی عمرے مر گیا۔ اوہدا انقلابی چاچا اجیت سنگھ، جیہڑا
بھارت ماتا سوسائٹی دا آگوا وی سی، آتے لالہ لچپت رائے نال 1909ء وچ اوہنوں دیس نکالا دتا گیا
سی۔ اوں ویلے بھگت سنگھ اچے دو گورھیاں دا ای سی۔ اجیت سنگھ دیس اوں ویلے پرتیا جدوں دیس آزاد ہو
رہیا سی آتے اوہدے اگلے دیہاڑے 15 اگست 1947ء نوں ڈلہوڑی وچ چلانا کر گیا۔

12 سال دی عمرے بھگت سنگھ اپریل 1919ء وچ جلیانوالہ باغ وچ قتلام توں مگروں گیا تاں رت
وچ بھیجی ہوئی ریت چک لیا یا۔ 14 ورھیاں دی عمرے جدوں اوہ لہور دے اک سکولے پڑھدا سی اوں اپنے
دادے نوں ریلوے ملازماں دی 1921ء وچ ہون والی ہڑتال دی خبر دتی۔ 15 سال دی عمرے نیشنل کالج
وچ داخلہ لیا۔ ایس توں پہلاں اوہ اپنے پنڈ وچ اکالی دے کامیاں دے دکھالے نوں جی آیاں نوں آکھ چکیا
سی۔ جس دا کارن 4 فروری 1921ء دی اوہ ہونی اے جس وچ مہانت نرائن داس نے انگریزاں نال رل
کے 140 سکھاں نوں نکانہ صاحب دے گوردوارے وچ مار دتا سی۔

بھگت دے اندر وسدے انقلابی نوں قابو کرن لئی اوہدے گھر والیاں خاص کر اوہدے پیو نے اوہدے
ویاہ بارے وچا ریا۔ ایس توں پہلاں ای گھر وچ دوزناتیاں سن اک اوں دے چاچے سورن سنگھ دی بیوہ آتے
ڈوجی بی بی ہرنام کور جیہڑی اوہدی دیس نکالے چاچے اجیت سنگھ دی تیویں سی۔ سوال تاں ایہہ سی ہی جے
ویاہ اجیت سنگھ نوں وس وچ نہیں کر سکیا تاں بھگت نوں کیوں قابو وچ رکھے گا؟ بھگت تاں پہلاں ای چاچاں

لئی دکھی سی اُتے اوہ داموہ اپنی چاچھی نال بہت سی۔ بھگت دے سنگی جے دیوگپتا مو جب، بھگت ٹوں ماں پیونے چاچھی ٹوں دتا ہو یا سی کیوں جو اوہ دے چاچے نوں لمادیس نکالا ملیا ہو یا سی۔

اوہ اپنے چاچے اجیت سنگھ دا سیاسی پُتر وی سی جیہڑا اخیر ویلے تیکر اوس نال مجو یا رہیا۔ اجیت اپنے وچاراں مو جب پنجاب دے کانگریسی لیڈراں وچ بہت اُچیاں سی کیوں جو اوس نوں انڈیا دی آزادی دے مطلب دا چنگا گیان سی۔ اوس دے وچار عام کانگریسیاں نالوں بوہتے انقلابی اُتے سامراجی نظام پاروں

ہون والیاں اوہناں دیاں معاشی بدحالیوں بارے دس پاؤندے سن۔ بھگت سنگھ نے اپنے چاچے دیاں اُچیاں سوچاں توں وی پار لنگھ کے آزادی لئی مارکسٹ دے آزادی نظام ٹوں اپنایا۔

1923ء وچ بھگت سنگھ

کانپور آ گیا اُتے اپنے پیونوں
اک چٹھی راہیں ایہہ سنیہا
دے آیا عی ہن اوہ ویاہ دے
کوئی وچار نہیں رکھدا کیوں
جے اوس نے اپنا جیون قوم
دے ناویں لالچھڈ یا اے۔

اوس پندرہاں ورہیاں دی عمرے اپنے پیوتوں چوری چورا دے واقعے توں پہلاں ای مہاتما گاندھی دی NON-COPRATION دی تحریک دی واپسی بارے سوال کیتا سی۔ اصل وچ 1922ء وچ چوری چورا توں مگروں NON-COPRATION ٹوں مکاون نال پورے ہندوستان دے نوجواناں اُتے انقلابیاں نوں کراہے پا دتا سی۔ چندر شیکھر آزاد اوہناں جواناں وچوں ای اک سی جیس مہاتما گاندھی

کی جے دانرہ لاون اُتے مارکھادی سی، پر اوس نوں ایس تحریک دے مکاون دا اپنا ڈکھ ہو یا جو اوس مُرکدے دی انقلابی سرگرمیاں وچ گاندھی اُتے اعتبار نہ کیتا۔ شیکھر دی ایس توں مگروں، آرداس، جواہر لال نہرو سبھاں چندر بوس لالہ لچپت رائے اُتے مدھن موہن ملویا نال مجوت رہی پر گاندھی نال نہیں۔ گاندھی ولوں سنگھ دیودے خط دا جواب اوس دے پھاہے لگن توں مگروں 'یک انڈیا' وچ ساہنے آیا۔ اصل گل تاں ایہہ اے عی گاندھی نے اوہ پتر وصولیا ہی اودوں سی جیہڑا سنگھ دیو اُتے بھگت سنگھ نے راج گرو دے پھاہے لگن توں تھوڑا چر پہلاں لکھیا گیا سی۔

1922ء وچ سول نافرمانی دی تحریک دے خاتمے نے پورے دیس وچ انقلابی تحریک ٹوں بدل دتا جس دیاں شاخاں پہلاں توں ای سانجھے بنگال وچ ایوٹھلن اُتے یوگتھرا اُتے ہندوستان ریپبلکن ایسوسی ایشن (HRA) دے ناواں توں چل رہیاں سن۔

1923ء وچ بھگت سنگھ کانپور آ گیا اتے اپنے پیوںوں اک چھٹی راہیں ایہہ سنیہا دے آیا یعنی ہن اوہ ویاہ دے بارے کوئی وچار نہیں رکھدا کیوں جے اوس نے آپنا جیون قوم دے ناویں لاچھڈیا اے۔ اوس دے نیشنل کالج دے اک استاد جے چندرودیا لنگر نے کانپور دے رسالے 'پرتاب' دے ایڈیٹر اتے سانجھے صوبیاں دے کانگریسی لیڈر دے ناویں اک تعارفی خط وی لکھ کے بھگت توں دتاسی۔ اوہنے نہ صرف 'پرتاب' وچ کم کینا سکوں اوہ زیر زمین انقلابی تنظیم HRA وچ جا لیا۔ اوس تنظیم دے آگے پچھتاہ سنیاں سن، جیہناں نے 'باندھی جیون' لکھیاسی اتے انڈیا مان وچ کالے پانی دی سزا بھوگی سی۔ بھگت سنگھ ایس توں پہلاں وی اک وار لہور وچ ایہناں توں مل چکا سی۔ کانپور وچ اوہدی ملاقات بجوئے کمار سنہا، شو ورمہ، جیدر کپور، بی۔ کے۔ دت نال ہوئی۔ لہور وچ اے جے گوش، سکھ دیو اتے بھگت ونکی چرن وورا اوس دے سنگی کامریڈ سن۔ چھ مہینے 'پرتاب' وچ بلونت دے قلمی ناں توں لکھن، وقتی طور اتے ہڑدے ماریاں دی امداد لئی علی گڑھ دے نیشنل سکول دے ہیڈ ماسٹر دے طور تے کم کرن توں مگروں اپنی دادی دی بیماری دی خبر سن کے لہور پرت آیا۔ ایس توں دکھ اوس گھر دیاں نوں ویاہ نہ کرن اتے وی راضی کر لیا۔

ستارہویں ورھے ای اوہ ایڈاسیانہ ہو چکیا سی جو اوس نوں پنجاب وچ بولی دے مسئلے بارے ہندی وچ مضمون لکھن پاروں اک انعام وی دتا گیا سی۔ 1924-25ء وچ اوس نے دو مضمون 'دشو پریم' (جگ نال پیار) اتے 'یوک' لکھے جیہڑے "مٹ والا" وچ بلونت سنگھ دے ناں توں چھپے سن۔ ایس توں دکھ اک آرٹیکل جیہڑا 1926ء وچ چھہ ہیرا انقلابیاں نوں پھاہے لاون اتے لکھیاسی، جس دا ناں 'ہولی کے دن رت کے چھینے' "اک پنجابی نسل" دے ناں توں چھپیا۔ 1930ء وچ اوس "میں بے دین کیوں آں" لکھیاسی جس وچ اوس نے 1926ء دے اخیر وچ لادینیت نوں اپناون بارے اپنے وچار لکھے، جد کہ اوس ویلے اوس دی عمر ساں 19 ورھے سی۔

1924ء دے زمانے دور کا داس لائبریری لہور وچ بہت وڈی گنتی وچ مارکسٹ ادب اپڑیا، بھگت اوس ویلے اوتھوں دا پڑھیاری سی۔ اوس نے صرف لادین ہی نہیں سکوں انسان دی آزادی دے بنیادی وچاراں اتے وی گوہ کینا۔ اوہ پنجاب دے کرتی گروپ سے ذریعے، جیہڑا گدھرایٹ انقلابیاں دا حصہ بن چکیا سی، مارکسٹ بن گیا۔ اوس نے کرتی وچ مختلف موضوعات اتے وی لکھیاسی جس وچ 'کیونزم' اتے ایس داخل، 'اچھوتاں دا مسئلہ' اتے 'دین اتے ساڈی آزادی دی کوشش' شامل سن۔ جے کوئی گدھ رایت دے انقلابیاں نال بھگت سنگھ دا اختلاف سی اوہ انقلابیاں دے پروگراماں بارے سی۔

اوس دے سنگی کامریڈاں ایس گل ٹوں من لیا سی بی دیس ٹوں ایس نیندرتوں جگا ون لئی آتے غیر کالونی نظام دی تحریک نوں اگے ودھان لئی جواناں نوں قربانی دے جذبے نال انقلابی کم کرن دی لوڑ اے۔

سوشلسٹ ایجنڈا:

1928ء وچ نہ صرف بھگت سنگھ سگوں سنگھ دیو آتے بھگوتی چرن و دہرا پنجاب توں بی جوئے کمار سنبھا، شو ورم آتے جے دیو کپور یوپی توں ایس گل آتے راضی ہو گئے سن جو انقلابی پارٹی لئی اک سوشلسٹ ایجنڈے دی لوڑ اے۔ ایس گل ٹوں توڑ پچا ون لئی اوہناں HRA دی سنٹرل کمیٹی دا کٹھ فیروز شاہ کوٹلہ دلی وچ 8۔9 ستمبر 1928ء نوں ہنگامی طور تے سدیا۔ بھگت دے نال لے صلاح مشوریاں مگروں سنگھ دیو بی جوئے کمار سنبھا، شو ورم آتے جے دیو کپور دی حمایت دے نال HRA دا ناں (HSRA) ہندوستان سوشلسٹ ری پبلکن ایسوسی ایشن رکھ دتا گیا۔ ایس دے وچ سوشلسٹ دا اکھرا دا وادھا گاندھی دے ایمر جنسی دے دوران انڈین آئین دے نال وچ سوشلسٹ دے وادھے وانگوں بناؤٹی نہیں سی۔ ایس نوں چنگی طرحاں انڈین

انقلاب دے خاص مقصد لئی ورتیا گیا سی۔ ایس دی حمایت چندر شیکھر آزاد جیسے سوجھوان نے بھگت سنگھ آتے پورا اعتبار کر دیاں ہو یا کیتی سی۔

بھگت سنگھ آتے اوہدے
جتھے دا خیال سی بی لوکائی
دی ماڑی سیاسی حالت
دی وجہ نال ایہو جئے
انقلابی کم دی لوڑ اے
جس وچ جوان انقلابیاں
راہیں برطانوی سامراج
دے خلاف سستی لوکائی
نوں کھڑا کیتا جاسکے

HSRA دے بناون توں پہلاں بھگت سنگھ نے لوکاں نوں منظم کرن دی تربیت حاصل کر لئی ہوئی سی۔ اوس نے اٹلی دے جواناں دی تنظیم وانگ نو جوان بھارت سبھا (NBS) 1926ء وچ بنائی۔ بھگت سنگھ ایس دا جنرل سیکرٹری آتے بھگوتی چرن و دہرا ایس دا پرنسپل سیکرٹری سی۔ دو جے کماں دے نال NBS دا اک کم ایہہ سی جو اوہ دیش بھگتاں دیاں فوٹوواں دا شو آرگنائز کرن۔ ایہہ لوک کرتا سنگھ سربھاتاں بہت متاثر سن جس نوں 1915ء وچ لہور وچ اُنی ورھیاں دی بچی عمرے پھاہے لا دتاسی، جس دی فوٹو ہمیشہ بھگت سنگھ آپنے بٹوے وچ رکھداسی۔

ایس ویلے وچ ای گدھرائٹ کمیونسٹ ماسکو توں کمیونسٹ تھیوری بارے چنگی طرحاں تربیت لے کے پرت

انج دے اوکھے حالات وچ بھگت سنگھ اک ہی راہ
 وکھ سکیا، اُتے اوہی گھٹ توں گھٹ جانی نقصان کر
 کے لوکائی نوں جگاؤن لئی انقلابی کم کیتا جاوے۔
 اوہنے اُتے اوہدے ساتھیوں آہنیاں جاناں انج
 قربان کیتیاں جو پورے دیس نوں اوہناں دے
 وچاراں اُتے مقاصد دا پتہ لگ گیا۔ بھگت سنگھ نہ
 صرف HSRA توں سگوں ہر بندے دے ناں
 نال جُز یا ہو یا ”ات واڈ“ دا داغ دھونا چاہندا سی۔
 ایس کم لئی اوہناں انج دیاں تھاواں لہسن دی خواہش
 کیتی جیہناں راہیں لکھاں لوکاں تیکر آہنی وچ اپڑا
 سکن۔

آئے سن اُتے اوہناں کرتی جتھا بنا لیا
 سی۔ سنتوک سنگھ نے اک پنجابی رسالہ
 ’کرتی‘ کڈھیا جس دے نال بھگت سنگھ
 وی لکھاری دے طور تے جُز یا ہو یا سی۔
 سنتوک سنگھ دی بے وقتی موت توں مگروں
 سون سنگھ جوش ایس دے ایڈیٹر بنے تاں
 بھگت سنگھ نے کچھ چہ تائیں ’کرتی‘ دے
 کامے دے طور اُتے وی کم کیتا کیوں جو
 اوہ سون سنگھ دے نال NBS دے کماں
 وچ جُزے ہوئے سی۔

NBS دے لہور وچ بنائے جاوے
 توں پہلاں ای اوہ کانپور دے کیونٹاں
 نال جُزے ہوئے سی جیہڑا اوس ویلے اک

ورنگ کلاس دا شہری۔ اوہ ستیا بخت، رادھا موہن گھلک جی اُتے شوکت عثمانی ورگے کیونٹاں نال جوڑ
 رکھدے سن۔ بھگت سنگھ عملی طور اُتے انڈیا دی کیونٹ پارٹی نال جُز یا ہو یا سی۔ اوس دے بعد دے کماں توں
 لہدا اے جے اوہ کیونٹ پارٹی دے شروع دور وچ اوس دا ممبر نہیں سی پر اوہنے مظفر احمد نال جیہڑے
 1924ء وچ کانپور کیس توں مگروں جیل بھوگ کے آئے سن لہور وچ ملاقات کیتی سی۔ جس ویلے بھگت سنگھ
 دے کول کیونٹ پارٹی وچ رلن دا کوئی جھا کا وی نہیں سی اوس ویلے اوس دے سگی آپنی انقلابی تنظیم
 HSRA توں اُسارن دا وچا رہے سن۔ اوہنوں ایس گل دا چنگی طرحاں چانن سی ہی آخر کار HSRA نوں
 کامیاں کساناں پڑھیاراں اُتے دو جے سوسائٹی دے انقلابیاں نال بھرنا اے۔

بھگت سنگھ اُتے اوہدے جتھے دا خیال سی ہی لوکائی دی ماڑی سیاسی حالت دی وجہ نال ایہو جے انقلابی کم
 دی لوڑ اے جس وچ جوان انقلابیاں راہیں برطانوی سامراج دے خلاف سستی لوکائی نوں کھڑا کیتا جاسکے۔
 سون سنگھ جوش نے بھگت سنگھ نال آہنیاں چار ملاقاتاں وچ ایس لوڑ نوں مندیاں ہو یاں آپنی لکھت وچ شامل
 کیتا۔ پرستمبر 1928ء وچ HSRA دے بن مگروں کجھ سیاسی بدلا آ یا جس پاروں HSRA نوں اک جگڑی

لوکاکی وی تنظیم بناون دا ویلانہ لھیا۔ پر NBS توں وکھ لہور سٹوڈنٹ یونین ہال سٹوڈنٹ یونین آتے ہال بھارت سماجیہیاں لوکاکی دیاں تنظیمیاں بن گئیاں۔

بڑی اچرج گل اے جو NBS نے بھارت سہادی مدد کیتی جس وچ بارہاں توں سولھاں ورھیاں دیاں عمراں دے پڑھیاں رلے سن۔ ساڈے کسے تواریخ دان اچ تک ایس گل آتے کوئی توجہ نہیں دتی۔ ہال بھارت سہادے امر تر دے صدر خان چند نوں، جس دی عمر صرف گیارھاں ورھے سی، ترے مہینے دی جیل ہوئی۔ آتے ایس توں مگروں لیش نوں جیہڑا صرف دس ورھیاں داسی اتے ہال بھارت سہادا سیکرٹری جنرل سی۔ اوہ بعد وچ روزنامہ ”ملاپ“ اردو ڈائریٹری رہیا۔ اوس آتے ترے مقدمے بنائے گئے سن جیہناں وچ لہور سٹی کانگریس آتے NBS دی حمایت دا مقدمہ وی سی۔ اوہنیں دینس 1921 انقلابیاں نوں جیہناں دیاں عمراں پندرہاں سالوں توں گھٹ سن پھڑیا گیا۔ ہال بھارت سہا توں ہٹ کے ہال بھارت سٹوڈنٹ یونین وی فعال سی۔ اوس ویلے بھگت سنگھ نے پنجابی جواناں نوں ایہناں تنظیمیاں وچ شامل ہون لئی تیار کیتا سگوں لہور سٹی کانگریس وی ایس دے کردار توں بہوں متاثر سی۔ بلدیوراج دا پوترالالہ لچپت رائے ہال سٹوڈنٹ یونین دا سیکرٹری سی آتے دیہانت رائے صدر۔ ایہ ساری دیش بھگتی بھگت سنگھ آتے اوس دے کامریڈ ساتھیاں دے کارن پھیلی سی۔

سامراجی دھڑے آتے کھور:

جوان نسل آتے بھگت سنگھ دا اثر دیکھدیاں ہویاں پنجاب پلس نے اوہنوں مئی 1927ء وچ دشرابم کیس (اکتوبر 1926ء) دے چکر وچ پھڑلایا۔ اوس نوں چھ ہفتیاں لئی جیلے پادتا۔ اوس سے بھگت سنگھ نے پنجاب اندروڈیاں سرگرمیاں پلان کیتیاں پر ایہناں کماں لئی پہلاں توں کجھ راہ ہونی چاہیدی سی۔ آتے اوہنیں دینس ای سائمن کمیشن انڈیا اپڑیا۔ لالہ لچپت رائے نال ایہناں دے سامراجیاں نال جوڑ بارے اختلاف توں وکھ اوہناں کول ایس گل دی بنیتی کیتی گئی جو اوہ 30 اکتوبر 1928 نوں NBS ولوں کڈھے جان والے وکھالے دی گواکی کرن۔ بھگت سنگھ آپ ایس جلسے وچ نہیں سی پر NBS دے لوکاں نے لالہ جی نوں بچاؤن دا آہر کیتا ہو یا سی جدوں برطانوی پلس نال پھڈا ہو یا اوس ویلے لہور دے ایس پی مکان نے لالہ جی چارج دا حکم دے دتا آتے اوس دے ڈپٹی سائڈرس نے لالہ جی آتے تشدد کیتا جس دی وجہ نال زخمی ہون توں مگروں اوہ 17 نومبر نوں جک توں موہنہ موڑ گئے۔

ایس ہونی دے جواب وچ بسنتی دیوی، جیہڑی سی۔ آر۔ داس دی بیوہ سی، دیس دے جواناں نوں ہلا شیری دوائی جواوہ دیس دے نال ہون والے دھرو دا بدلہ لین۔ بھگت سنگھ ایس طرحاں دا موقعہ تھوں نہ جان دتا اُتے HSRA نے ایس گل دا فیصلہ کیتا عی سکات جس لالہ جی ہوراں اُتے حملے دا حکم دتا سی اوس توں بدلایا جاوے۔ بھگت سنگھ اُتے راج گرو نوں سکات نوں گولی مارن لئی مقرر کیتا گیا۔ جے گوپال دے ذمہ اوہدی پچھان کروانا اُتے چندر شیکھر آزاد دے ذمے پورے جتھے دی دیکھ بھال دا ذمہ لایا گیا۔ بھگت نے پہلی گولی چلانی سی پر جے گوپال دا اشارہ ملن توں مگروراج گرو اوس اُتے گولی چلا دتی۔ جد بھگت نے آزاد نوں واج دے کے دس دی کوشش کیتی عی ”ایہہ سکات نہیں“ (لہور کیس دیاں خاص گلاں) ”سکھ دیو“ پر اوس دی گل پوری ہون توں پہلاں ای راج گرو ڈپٹی سائڈرس نوں گولی مار چکیا سی۔ ہن بھگت سنگھ کول کوئی راہ نہیں سی اوسنے وی سائڈرس نوں چار گولیاں مار دتیاں تاں جے اوہدے بچن دا کوئی راہ نہ ہوے۔

اگلے دیہاڑے سویرے لہور وچ اشتہار لگے ہوئے سن جیہناں وچ انقلابیاں ڈپٹی سائڈرس دے قتل دا ذمہ قبولیا ہو یا سی۔ کیوں اوہ وی لالہ جی دی موت دا سکات دے نال برابر دا بھائی وال سی اُتے سامراجی طاقتاں دا سا جھے دار۔ ایس کم پاروں بھگت سنگھ نوں ایس گل دا پک ہو گیا سی جواوس نوں مقدمے وچ پھانسی ہو جائے گی۔ پھیر بھگت سنگھ نے ایس گل نوں متھ لیا عی باقی دی حیاتی وچ بوہتے توں بوہتا انقلابی کم کیتا جاوے۔

HSRA دے بہت سارے انقلابی خاص کر چندر شیکھر آزاد کا کوری دی ٹرین ڈکیتی وچ نامزد ہون پاروں روپوش سن۔ اُتے سائڈرس دے قتل مگروں بھگت سنگھ راج گرو، سکھ دیو اُتے دو جیاں نوں وی لگنا پیا۔ بھگت سنگھ دُرگا بھر جائی نال کلکتہ نکل گیا، جتھے اوہ بنگالی انقلابیاں نال جڑیا رہیا اُتے پھیر او تھوں چندر ناتھ نال لہور آ گیا۔ تاں جے اتھے کامریڈاں نوں بم بناو تا سکھایا جاوے۔ ایس موقع اُتے HSRA اک تھاں ہی جھھی رہ گئی۔ انڈیا دی آزادی لئی سوشلسٹ ایجنڈا رکھن پاروں ایہہ چاہوندے سن عی کامیاں، کساناں، پڑھیاراں اُتے جواناں نوں اکٹھا کیتا

اسمبلی وچ کیتے جادن والے دھماکے نوں بہت چنگے ڈھنگ نال پلان کیتا گیا سی۔ بھگت سنگھ اُتے دت دیاں فوٹواں پہلاں ای لیاں جا چکیاں سی اُتے ایس موقعے اُتے بیان وی پہلاں ای تیار کر کے رکھیا گیا سی جس دے کارن او سے دن 18 اپریل 1929ء نوں اخباراں تک ایہہ خبر پڑاوتی گئی سی۔

جاوے پراسٹڈرس دے قتل اُتے دو جے ایہو جیسے مقدمیاں پاروں اوہناں نوں گھل کے کم کرن دا موقعہ نہ
 لہا۔ اُتے نہ ای اوہناں نوں کانگریس دی چھاں لہی جو اوہ سیاسی کم کر سکے کیوں جے اوہناں دیاں بہت گلاں
 اُتے پارٹی نال منڈھلے اختلافات سن۔

انج دے اوکھے حالات وچ بھگت سنگھ اک ہی راہ دیکھ سکیا اُتے اوہ سی گھٹ توں گھٹ جانی نقصان کر
 کے لوکائی نوں جگاون لئی انقلابی کم کیتا جاوے۔ اوہنے اُتے اوہدے ساتھیاں اپنیاں جاناں انج قربان
 کیتیاں جو پورے دیس نوں اوہناں دے وچاراں اُتے مقاصد دا پتہ لگ گیا۔ بھگت سنگھ نہ صرف HSRA
 توں سگوں ہر بندے دے نال نال جویا ہویا ”ات واڈ“ داداغ دھونا چاہندا سی۔ ایس کم لئی اوہناں انج دیاں
 تھاواں لہسن دی خواہش کیتی جیہناں راہیں لکھاں لوکاں جیکر اپنی واج اپڑا سکے۔

بھگت سنگھ ایس گل اُتے غور کر داپیا سی جیہ اوہ اپنی جو بن رت ایس طرحاں قربان کرن جو دیش وچ بہت
 سارے لوکی اوہناں توں متاثر ہو جاوے اُتے دن دیھاڑے ساڈرس دے قتل نے HSRA توں سدھے
 راہے پادیتا جس پاروں اوہناں توں لکھاں لوکی متاثر ہوئے۔ ایہو گل اوس نے اپنے عدالتی بیان وچ گھل کے
 آکھی، اوہناں دی کسے نال ذاتی دشمنی جاں عداوت نہیں۔

بولے دے کنیں واج:

جتن داس لہور آیا تاں کرائے دے کجھ گھراں وچ بم بنائے گئے۔ ساڈرس دے قتل دے جواب وچ
 لوکائی دے جوش دی آگ نوں ہورتا وں لئی ایس نال رلد املد اکوئی انقلابی کم کرنا چاہندا سی۔ برطانوی
 سامراجی سرکار نے لوکائی دے تحفظ دا بل اُتے وپاروے بل نوں قنون بنا دیتا اوہناں ایس قنون دے خلاف
 لوکائی دی وڈی مخالفت اُتے سنٹرل اسمبلی دے ممبراں دی مخالفت دی کوئی پرواہ نہ کیتی۔ بھگت سنگھ اُتے اوہدے
 کامریڈ سنگیاں ایس گل دا فیصلہ کیتا جیہ اسمبلی وچ پٹا کے چھڈے جاوے جیہناں دا مقصد صرف رولا پادنا سی۔
 ایس گل بات تے HSRA دی سنٹرل کمیٹی وچ سکھ دیو دی غیر حاضری وچ بحث کیتی گئی۔ بھگت سنگھ دی اپنے
 آپ نوں کارروائی توں مگروں گرفتار ہون دی گل نوں کمیٹی نے رد کردتا کیوں جو اوہ پہلاں ای ساڈرس دے
 قتل دے مقدمے وچ مطلوب سی اُتے پارٹی ایس اوکھے ویلے وچ اپنا چنگا لیڈر نہیں سی گوانا چاہندی۔

جدوں سکھ دیونوں بھگت سنگھ دے اک قریبی سنگی راہیں ایس گل دا پتہ لگاتاں اوہ بہت پریشان ہویا،
 اوس نے بھگت سنگھ نوں ایس گل دا میہنا ماریا جیہ ”اوہ اپنی حیاتی بچانا چاہندا اے“ حالاں جے اوس نوں ایس

گل دا پک سی جو بھگت سنگھ توں اڈ کوئی وی بندہ پارٹی دے وچاراں نوں کھل کے پیش نہیں کر سدا۔ سنٹرل کمیٹی دامر اجلاس ہو یا تاں بھگت سنگھ نے ایس گل اُتے زور دتا ہی اوہ تاں ایس کارروائی مگروں گرفتاری دے دیوے گا۔ پارٹی چاہوندی سی اوہ فرار ہو جاوَن پرا خیر بھگت سنگھ دی صلاح نوں من لیا گیا۔

ایہہ کم فرانس دی پارلیمنٹ وچ بولی جاوَن والی اک لائن توں متاثر ہو کے کہتا گیا جس دا مقصد غربت ول دھیان دو اونا سی۔ ”اک دھماکے دی لوڑ اے تاں جو یولیاں تک و اج پڑ سکے“ ایہہ اوہ نعرہ سی جیہڑا بھگت سنگھ اُتے بی۔ کے۔ دت نے اسمبلی دے خالی میزاں اُتے بے ضرر بم سٹن توں مگروں لایا سی۔ پردھماکے نے اسمبلی وچ بھاجڑ پادتی اُتے صرف پنڈت موتی لعل نہرو دمن موہن ملاو یا اُتے جناح ورگے کجھ ممبر آ پنی تھاں اُتے کھلوتے رہے، بوہتے جیہناں وچ ہوم سیکرٹری وی سی، نھے واہ نس پئے، کئی تاں آپنیاں میزاں پٹھ ہی لگ گئے۔ اتھے اوہ دو تاریخی نعرے وجود وچ آئے، ”انقلاب زندہ باد“ اُتے ”سامراج کا ناش ہو“ تھوڑے چر وچ ای نعرے خاص کر ”انقلاب زندہ باد“ نہ صرف ساریاں انقلابی تنظیمیں سگوں دو جیاں تنظیمیں داوی نعرہ بن گیا جس وچ کانگریس وی شامل سی حالاں جے راشٹریا سماج سیک (RSS) ہندو مہا سبھا اُتے دو جیاں کمیونسٹ تنظیمیں دا ایس دے نال کجھ لینا دینا نہیں سی۔

اصل وچ ”انقلاب زندہ باد“ Long live Revolution دا ترجمہ سی جیہڑا مزدور تنظیمیں دا نعرہ سی۔ ایس دا ایس توں پہلاں ہندی وچ ”کراچی چرا جیو ہو“ دے طور اُتے ترجمہ ہو یا پر لوکائی دے دلاں وچ گھر نہ کر سکیا۔ انقلاب زندہ باد نے نہ صرف ہندی بولن والیاں ویاں سوچاں وچ گھر کر لیا سگوں ایہہ نعرہ آگرہ توں چنائی اُتے سری نگر توں ممبئی تیک پھیل گیا۔ ایہہ نعرہ نہ صرف انڈیا سگوں دُوجے کئی ملکاں وچ بہت مشہور ہو یا۔ بھگت سنگھ نے ایس گل اُتے فخر کہتا کہ اوں نے آپنی کئی جیہی حیاتی وچ کروڑاں ہندوستانیوں تیکر ایس نعرے نوں اپڑا دتا۔ بھگت سنگھ اُتے دت دے نعرے ”انقلاب زندہ باد“ نے بندے ماترم دے نعرے نوں بدلا دتا، جیہڑا ایس توں پہلاں نیشنلسٹ تحریک دے 1905ء توں اپریل 1929ء تیکر نعرہ سی۔ قومی تحریک وچ بھگت سنگھ دے حصے ول دیکھیا جاوے تاں ایس سبھ توں مشہور انقلابی نعرے دا سہرا اوہناں دے سر اُتے نظر آوندا اے۔

عدالتاں اُتے جیلاں اندر:

اسمبلی وچ کیجے جاوَن والے دھماکے نوں بہت چنگے ڈھنگ نال پلان کہتا گیا سی۔ بھگت سنگھ اُتے دت

دیاں فوٹوواں پہلاں ای لہیاں جاچکیاں سی اُتے ایس موقعے اُتے بیان دی پہلاں ای تیار کر کے رکھیا گیا سی جس دے کارن او سے دن 8 اپریل 1929ء نوں اخباراں تک ایہہ خبر پڑاوتی گئی سی۔

برطانوی پُلَس اوہناں تے ہتھ پاؤن توں گھبرار ہی سی کیوں جے اوہناں دے ہتھاں وچ پستول سی۔ پر نعرے لاؤندے ہویاں اوہناں پستول میزاں اُتے رکھ دتے جیہڑی ایس گل دی نشانی سی جو اوہ گرفتاری دین لئی تیار نہیں۔ اُتے پُلَس اوہناں ول اوس ویلے ای ودھی جدوں اوہناں پستول رکھ دتے۔ ایس وچکار ای جے دیو کپور اسمبلی ہال توں باہر جاچکیا سی۔ انقلابی جتھے دا بنیادی مقصد پورا ہو چکیا سی اُتے ہُن اوہناں داکم انقلاب دے پیغام نوں دیس دے لوکاں تک پڑانا سی۔ پر بھگت سنگھ ایس بارے وی چنگا منصوبہ بنا چکیا سی۔ اوہناں عدالتاں وچ اپنا دفاع کرن دی تھاں برطانوی عدالتاں نوں سیاسی بیاناں دے پھیلاؤن لئی ورتیا۔ اوہناں اپنے لئی کوئی وکیل نہ کیتا پر وکیلاں دیاں صلاہواں مندے رہے۔ میشلسٹ وکیل آصف علی دیاں خدمات اوہناں دے نال سن۔ ایہہ آصف علی اوہ سی جیہنے 6 جون 1929ء نوں بھگت سنگھ اُتے کے۔ دت دے ترخی بیان ٹوں سیشن کورٹ وچ پڑھیا جیس وچ اوہناں اُتے دہلی بم دھماکے دا مقدمہ چل رہیا سی۔ ایہہ بیان انقلابی تحریک دے مقاصد نوں چنگی طرحاں بیان کردا اے ”(شو ورمائیڈیشن، شہید بھگت سنگھ دیاں چوٹیاں لکھتاں، نیشنل بک سینٹر نئی دہلی 1986ء صفحہ 71)۔“

”اسیں بڑی عاجزی نال آکھنے آں عی اسیں اپنے دیس دی ترخی اُتے ایس دے حالات دے پڑھیا رہاں۔ اسیں ایس دے بہت چاہن والے آں۔ اسیں فریب دے جال وچ آں۔ ساڈا ایہہ عملی دکھالا اوس ادارے دے خلاف اے جیہڑا اپنے بن توں مگروں بہت ودھیرے پن نال اُتے انمول ڈھنگ نال چلدا پیا اے پر انصاف توں بہت دور چلا گیا اے۔ اسیں جتا د چارنے آں سانوں اونا ای پک ہو رہیا اے جے ایس دا وجود جگ نوں انڈیا دیاں غیر انسانی قدراں بے یارو مددگاری دکھا رہیا اے۔ ایہہ لاقانونیت اُتے ناقابل مزاحمت دیاں علامتاں نیں۔ شاہی قنون گھر وچوں پاس کیتا جاؤن والا سلومن قنون نام نہاد انڈین پارلیمنٹ دی بے عزتی اُتے پیراں پٹھ رولن والی گل اے۔“

بھگت سنگھ اُتے دت اگے اپنے مقصد نوں ہو رواض کر دے نیں: ”اسیں جان بچھ کے اپنے آپ نوں حوالے کیتا اے تاں جے سانوں اوس دی سزاوتی جاوے جو اسیں کیتا اے تاں جو ہتھ ٹوکے مفاد پرستاں نوں ایس گل دا چائن ہو جاوے جو بندیاں نوں مارن نال اوہ وچاراں نوں نہیں مار سکدے۔ دو عام بندیاں دی روح ٹوں کچلن نال قوم دی روح نوں کچلیا نہیں جاسکدا (ibid, P-73)“ اوہناں ایہہ سوال پچھدیاں

ہویاں سامراجی طاقتاں نوں لکاریا۔ ”کیہ تون اُتے حفاظتی بلاں راہیں اٹھیا وچ بلدا ہویا آزادی دا بھانڈ بھجا سکدے او۔ سازشی کیس راہیں سارے جواناں نوں اسیری دتی جاوے گی، جیہناں اُچیرے وچارو کھائے پر انقلاب دی تحریک نال نہیں چل سکدے۔ پر وقتی طور اُتے اک چتاوئی اے جے توجہ نہ دتی گئی تاں ایس راہیں لوکاں دی جاناں اُتے دو جے نقصان نوں ہون توں نہیں بچایا جاسکدا۔ ایس ایس چتاوئی نوں اپنے سر اُتے لیا اے ہن ساڈا فرض پورا ہو گیا اے۔ (ibid- pp-73-74)۔

بھگت سنگھ اُتے دت نے اپنے بیان وچ ایس گل نوں واضح کردتا جو کج اوہناں سوچ سمجھ کے خالی تھاں اُتے بے ضرر بم سٹیا جس دا مقصد کسے نوں نقصان پہنچانا نہیں سی۔ صرف خالی میزاں نوں نقصان ہویا جاں درجن توں وی گھٹ لوکاں نوں خراشاں آئیاں۔ ایس دے باوجود وی اوہناں کولوں نکلیاں عدالتاں وچ ایہہ سوال کیتا جا رہیا سی جو اوہناں دا کھر انقلاب توں کیہ مطلب اے۔ بھگت سنگھ سیشن کورٹ وچ اپنے بیان وچ ایس دے مطلب نوں چنگا کھلا ر کے بیان کیتا اے۔ اوہناں سرمایہ دارانہ نظام اُتے لوکائی دی آمریت بارے انقلاب دے وچاردی گل کیتی۔ اوہناں ایہہ وی برطانوی سامراج نوں دسیا ہی مارکسسٹ دی خوبی اے جو تبدیلی پر امن طریقے نال وی لیائی جاسکدی اے۔ ایہہ اوس ویلے ای ممکن اے جدوں زور دے نال ایس بارے دسیا جاوے اُتے ایس طرحاں ای کیتا گیا اے۔ بیان دے اخیر وچ اک واری فیر ”انقلاب زندہ باڈ“ دا نعرہ لایا گیا۔

اصل وچ بھگت سنگھ لئی انقلاب دا مطلب ایسا واضح ہو گیا سی جو اوس نے ساری توجہ اُتے طاقت نہ صرف اپنے آپ نوں سکوں اپنے کامریڈ دوستاں نوں اپنے لوکاں نوں اُتے سامراجی طاقتاں نوں سمجھاوون اُتے لا دتی۔ جدوں ماڈرن ریویو دے ایڈیٹر راما مندر چٹرجی نے Long Live Revolution دے نعرے نوں منڈیا تاں بھگت سنگھ اُتے دت نے ایس دا جواب دتا، ”جیہڑا اوہناں دے پتر راہیں ‘The Tribune’ وچ 24 دسمبر 1929 نوں چھپیا۔

”انقلاب لئی کدی وی خونخواری دی لوڑ نہیں رہی۔ ایہہ بھاں اُتے پستولاں دا حصہ نہیں رہیا۔ کدی کدی ایس نوں توڑ چاڑھن لئی دو جے راہ ورتنے پیندے نیں پر ”بغاوت“ انقلاب نہیں ہوندی۔ ایہہ اپنے اخیر ول ٹر جاندی اے (shive verma-deip-81) بھگت سنگھ دا آکھنا اے انقلاب اک روح دا چنگیائی لئی بدلاؤ ہوندا اے اُتے اوہناں دی آس اے انقلاب دی روح ہمیش توں انسانیت دا منڈھ ہوندی اے تاں جے رد عمل دیاں طاقتاں باہر لیاں طاقتاں دے زور پٹھ نہ آ جاوون۔“

بھگت سنگھ اُتے اوس دے سنگی کامریڈاں نے عدالتاں وچ جو کجھ جان بچھ کے کیتا اوس دے دو مقاصد

سن:

1۔ عدالتاں نوں مڈھ بناوندیاں ہو یا برطانوی سامراج نوں ننگا کرنا۔

2۔ برطانوی سامراج دی ہوس پرستی ول لوکائی دی توجہ دو ان لئی جیل وچ بھکھ ہڑتال۔ برطانوی راج

ایہناں حرکتاں توں بے خبر نہیں سی پر بھگت سنگھ اُتے اوس دے سنگی کامریڈاں دا اپنی حیاتی نوں تہیہ دین دے

جذبے پاروں اوہناں دیاں دلاں وچ آگ لگ گئی سی۔ تہی شے سی بھگت سنگھ دے اندر واندیری پلدے ہوئے

وچار۔ ایہہ گل بڑی حیرانی والی سی مرن گھاٹ ول بت دیہاڑے ودھدی ہوئی حیاتی والے بندے نے

ایہناں اوکھے حالات وچ اپنے آپ نوں جگ دی انقلابی توارن پڑھن وچ غرق کر لیا سی۔ عدالتاں وچ

دے جاون والے بیاناں لئی اوس دی مارکسزم بارے پڑھائی نے بہت مدد کیتی۔ اوس نے رل کے کئی مہینے

بھکھ ہڑتالاں کیتیاں۔ پلس دیاں ماراں اُتے جیل دے اندر زخمی ہون بعدوں وی اوس پڑھیا اُتے اوہناں

کتاباں وچوں بہت کجھ لہہ کے لکھیا۔

جیل دیاں لکھتاں:

بھگت سنگھ نے جیل وچ چار کتاباں لکھیاں: ایہناں وچ۔ 1۔ آئیڈیل آف سوشلزم۔ 2۔ جیون کتھا۔

3۔ انڈیا وچ انقلابی تحریکاں دا اتہاس۔ 4۔ موت دے تُو ہے اُتے۔ شو ورمادے موجب ایہہ کتابچے، کماری

لاجونتی آف جلندھر راہیں جیل وچوں لکا کے باہر لیاندے گئے، جیہڑے 1938ء وچ انڈیا جیل وچوں

رہائی توں مگروں بی جوئے کمار سنہا دے حوالے کر دتے گئے۔ سنہا نے ایہہ کاغذات اپنے کسے مرکزول

حفاظت پاروں رکھوادتے سن، پر بعد وچ پلس دے چھاپے دے ڈرتوں ایہناں تُوں ساڑ دتا گیا۔ جیل دیاں

نوٹ بکس، کلہیر سنگھ اُتے بھگت سنگھ دے گھر والیاں وی کٹھیاں کیتیاں سن۔ کماری لاجونتی جیہڑی کانگریس

دی ایکٹیوسٹ اُتے بھگت سنگھ ڈیفنس کمیٹی دی سیکرٹری سی، اکثر لہور جیل وچ اوہناں نال مقدمے دے قنونی

پکھاں اُتے گل کرن لئی جاندی رہندی سی۔

نہرو میموریل میوزیم دے آدرل ہسٹری سلی، تُوں انٹرویو دیندیاں ہویاں، اوہناں یاداں تازہ

کردیاں ہویاں دسیا: اوہ اپنے نال بھگت سنگھ دے دتے ہوئے کجھ کاغذ لیاہیاں سن، جیہڑے اوہناں نے

”ہیلپرز“ اخبار دے ایڈیٹر فیروز چند لالہ لچپت رائے دی اخبار تُوں دکھائے سن۔ فیروز چند نوں ایہہ آکھیا گیا

سی اوہ اخبار وچ چھاپن لئی کجھ کاغذ چن لین، اوہناں کجھ کاغذ چن لئے آتے باقی دے لاجوتی نوں پرتا دتے، جیہڑے اوس نے 1938ء سے بی جوئے کمار سنہاٹوں دے دتے۔ فیروز چند نے 27 ستمبر 1931ء نوں بھگت سنگھ دی سالگرہ اُتے اوس دا مضمون ”میں بے دین کیوں آں؟“ چھاپ کے اوس دی ایس ورھے 23 مارچ دی شہادت نوں سلام پیش کیا۔ ایس توں پہلاں بھگت سنگھ دی شہادت توں کجھ دن مگروں 29 مارچ نوں ”نوجوان سیاسی کامیاء لئی خط“ وچ کجھ ٹوٹے وی شائع کیئے۔ انج جا پدا اے فیروز چند نے ”موت دے بوہے اُتے“ وچوں وی کجھ شو ورمادی صلاح پاروں پسند کیا سی۔ دو بے کاغذاں وچ بھگت سنگھ دا مزائے موت سُنائے جان بارے اوہ خط وی سی، جیہڑا نوجوان انقلابی ہری کرشن نوں دتا گیا سی۔ ایہہ خط وی بعد وچ ”پنپلز“ اخبار وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس پوری کتھادی سبھ توں حیرانی والی گل تاں ایہہ اے عی کماری لاج وئی نہ ای فیروز چند بلکہ بی جوئے کمار سنہاٹوں بھگت سنگھ نے اوہناں کاغذاں دا والی مقرر کیا سی، ایہناں نے ایہناں وچوں کجھ لہہ کے نوٹ کرن دی تکلیف ای نہیں کیتی۔ اُتے شوور ماتائیں ایہناں لکھتاں دے حصے کنج اپڑے، ایہہ وی اک بھیدا ای اے۔ خبرے ایہہ جیل وچ بھگت سنگھ راہیں آپ ای ایہناں تیکر اپڑے ہون گئے، پر کیہ ایہہ پورے کتا بچے سی جاں جیل دی نوٹ بگ سی۔ ایس بارے کوئی گل یقین نال نہیں آکھی جاسکدی۔ انج جا پدا اے عی ایس بھیدا توں کدے وی پردہ نہیں چایا جاسکدا۔ کیہ ایہناں لہھے ہوئے کاغذاں دی بنیاد اُتے، جیہڑے خاصے مٹھوک وی نیں، بھگت سنگھ دے وچاراں بارے کم نوں اگے ودھایا جا سکدا اے؟

8 اپریل 1929ء توں 23 مارچ 1931ء دے دو ورھیاں دے تھوڑے جیسے سے دی بنیاد اُتے ایہہ وچارنا اوکھا لگدا اے عی بھگت سنگھ نے پوریاں چار کتاباں کیوں لکھیاں ہون گیاں؟ جدوں اوہ بھکھ ہڑتالاں اُتے مقدمات وچ وی اُلجھیا رہیا۔ دسیاں جان والیاں چار کتاباں وچوں دو کتاباں اک دو بے نال میل کھاندیاں نیں، اک تاں اوہناں دی ”جیون کتھا“ اے دو جی ”موت دے بوہے اُتے“ پر دو جیاں دو کتاباں جے چھوٹے پمفلٹ نیں، تاں لگدا اے اوہناں ای لکھے ہون گے۔ پرائیڈیاں انقلابی تحریکاں دے اتہاس اُتے پوری کتاب لکھنا، اوہ وی حیاتی دے دو اوکھے ترین ورھیاں وچ، مشکل لگدا اے پر بھگت سنگھ نے ”سائنس آف سٹیٹ“ دے نال توں اک مکمل کتاب لکھن دا منصوبہ بنایا سی، اُتے اوس بارے تفصیلی نقطے اوہدی جیل دی نوٹ بگ وچ لکھے ہوئے نیں۔

ایس کتاب اندر بھگت سنگھ ایس گل دی کوشش کر رہیا سی۔ اسٹیٹ دے تاریخی ارتقاء توں لے کے نوں

سوشلسٹ سٹیٹ بن تک کھوج کیتی جاوے۔ کیہ اوہ ایہہ کتاب لکھن لئی ویلا کڈھ سکیا، پر اوس دے کتاب بارے لکھے گئے نوٹس اُتے جے کوئی کم کرداتاں ایہہ ریاست بارے مارکسٹ تجزیے دی بہترین کتاب ہوندی۔ اوہناں دی ہتھ لکھت دے کجھ نوٹس، جیہڑے بچ گئے سن، بھوپندر بھوجا نے ایڈٹ کر کے 1994ء وچ چھاپے، جیہڑے آپنی تھاں اُتے بہت ودھیا نیں۔ ایہہ نوٹ بک جیل وچ لکھی جاوے والی گرامسکی جاں لینن دے فلسفے ورگی نوٹ بک تاں نہیں۔ نہ ای جی گویا دیاں ڈائریاں وانگوں جا پدی اے۔ ایہہ اوہناں کتاباں بارے نوٹس نیں، جیہڑیاں بھگت سنگھ نے پھاہے لگن توں پہلاں جیل اندر پڑھیاں سن۔

آپنی چون موجب ودھیا ہون توں دکھ ایہہ نوٹس بھگت سنگھ دے پروان چڑھدے ہوئے وچاراں دا بنیادی اظہار وی نیں۔ ایہناں نوٹساں وچ لکھیاں گئیاں جگت ادب دیاں چونویاں گلاں بھگت سنگھ دے انقلابی ہون دے نال نال خاص ہرکھ وی دکھاندیاں نیں۔ پڑھائی توں مگروں اوہدی قلمماں وچ دلچسپی بارے اوس دے کئی نیڑے بچاں اُتے کامریڈاں وی دس پائی اے۔ اوہ چارلی چپلن دیاں قلمماں دا شوقین ہوون دے نال نال، انکل ٹامز کیبن، اُتے تھری مسکیٹرز ورگیاں قلمماں وی پسند کرداسی۔ اک چنگا گویا ہوون توں دکھ اوس نے کالج دے نائٹک وی کیجے۔ جیہڑے اوس دی ادب اُتے دو جے آرٹس دے نال دلچسپی ظاہر کردے نیں۔ ایہو ای کارن اے جوہڑے نے انقلابی رام سرن داس ورگے جیہناں بھگت سنگھ نوں اپنے شعری پراگے ”ڈریم لینڈ“ دا پیش لفظ لکھن لئی آکھیا۔

ایہہ بڑی دلچسپی دی گل اے جی بھگت سنگھ دیاں جیل دیاں لکھتاں نوں انڈیا دے دانشوراں دادھیان گوچرے ہون توں پہلاں روسی انڈیا لوجسٹ آئی۔ وی۔ میتھر وکن نے 1981ء وچ لکھی جان والی کتاب ”انڈیا آن لینن“ وچ بڑی تفصیل نال لکھیا اے۔ ایس کتاب دا ہندی ترجمہ 1990ء وچ چھاپیا گیا۔ ایس کتاب وچ اک پورا باب ”بھگت سنگھ دے اخیر لے دن“ دے نال اُتے لکھیا گیا اے۔ ایس کتاب وچ پہلاں توں بھگت سنگھ بارے چھن والے مضموناں دے حوالے وی دتے گئے نیں، جیہناں وچ اے۔ وی راکوف دا 1971ء وچ ”بھگت سنگھ تے اوس دے وچاراں دی وراشت“ دے نال اُتے لکھیا گیا مضمون جرن کوف دا اپنا مضمون ”بھگت سنگھ دیاں پڑھیاں ہوئیاں کتاباں“ 1971ء وچ چھپن والی کتاب ”انڈیا آن لینن“ دے حوالے وی شامل کیجے گئے نیں۔ ایہناں روسی کتاباں وچ بھگت سنگھ دی ذہنی ترقی دی مارکسٹ انداز وچ پروان بارے منڈھلے اندازے لائے گئے نیں۔

میں 1984ء وچ نہرو میوزیم اُتے لائبریری (NMMD) وچ بھگت سنگھ دی جیل دی نوٹ بک

دیکھی آتے ایہہ گل جان کے افسوس ہو یا جو ابے تھیکر ایس نوں چھاپیا نہیں گیا آتے میں ایس بارے ہندی رسالیاں وچ لکھنا شروع کر دتا۔ NMML نے ایس نوٹ بک دی نقل نوں بھگت سنگھ دے بکے بھرا کلیم سنگھ کولوں ایس نوں نہ چھاپن دی شرط تے لیا سی۔ ایہہ 1992 دی گل اے جدوں مرحوم بھوپندر ہو جا جیہڑے ”انڈین سرگزشت کتاب“ دے چیف ایڈیٹر بن آئے اپنے ماہنامے وچ قسط وار چھاپنا شروع کیتا۔ میرے ایس بارے تعریفی خط نے ہو جانوں ایہناں دے ٹھیک ہون بارے ہو رہے اعتماد کر دتا آتے اوس نے 1994ء وچ اوہناں نوں اپنے ایڈیٹوریل نوٹس دے نال کتابی شکل وچ چھاپ دتا۔ کجھ چنگے تجزیے آتے اک تاریخی کاغذات ہون دیاں ہو یاں وی نوٹ بک ادنی توجہ حاصل نہ کر سکی جتی ایس نوں لکھنی چاہیدی سی۔ نوٹ بک دے ہندی آتے دو جیاں زباناں وچ چنگے ترجمے ہون دے باوجود وی کسے نے ایس نوٹ بک آتے کیجے گئے محنت والے کم نوں نہیں سراہیا۔ پر باہمت بھوپندر ہو جا ایس گل دی آس رکھدے نیں جو ایہناں کاغذات دا نوں ایڈیشن تواریخ دانان، انڈیا دی آزادی دے انقلابی کچھ دے پڑھیاں آتے سیاسی کامیاں دی اِکوجیہی توجہ حاصل کر لئے گا۔

ایس لکھت نوں بھگت سنگھ دے دو جیاں لکھتاں ”میں بے دین کیوں آں؟“ ”عدالتی بیان“ ”نوجوان انقلابیاں دے نال اک خط“ وغیرہ دے نال رلا کے پڑھنا چاہیدا اے جیہڑے انڈیا دی انقلابی تحریک وچ اہم درجہ رکھدے نیں۔ اصل وچ نوٹ بک وچ لکھیاں گئیاں دو جیاں کتاباں دیاں چونویاں گلاں جمہوری سیاسی نظریات دے پروان کلاسیک یونانی سے توں لے کے اوس ویلے تھیکر دے بہترین مارکسسٹ لکھتاں بارے رہنما درجہ حاصل اے۔ اک طرحاں ایہہ نوٹ بک بھگت سنگھ دی شخصیت نوں اجاگر کردی اے، نئی کنج 23 مارچ 1931ء نوں اپنے مرن دیہاڑے لینن نوں پڑھدا رہیا۔ پنجابی انقلابی شاعر پاش نے بھگت سنگھ دے اخیر لے ویلے نوں ایہناں اکھراں وچ سلام پیش کیتا اے ”انڈین نوجواناں نوں لینن دی کتاب دا اوس توں اگلا درتہ پڑھنا چاہیدا اے جیہڑا بھگت سنگھ نے اپنے جیون دے اخیر لے دیہاڑے پلٹیا اے۔“

بھگت سنگھ ہڑتال دا سیاسی ہتھیار:

بھگت سنگھ آتے اوہدے ساتھیاں ولوں جیل وچ غیر مشروط بھگت سنگھ ہڑتال بہت جگڑی سی جس دی اک مثال اوہناں دے اک بوہت پیسے کامریڈ جتن داس دا دچھوڑا سی جس نے اپنا جیون 13 ستمبر 1929ء نوں جیل دے 63 ویں دیہاڑے قربان کر دتا۔ زبردستی ددھ پین نال اوس دے پھمڑے بہت متاثر ہو گئے سی۔

آپنے دو بے سنگیاں ولوں تر لیاں دے باوجود اونہنے بھکھ ہڑتال توڑن توں نہ کر دتی۔ اوس نے بہت پکے ارادے اُتے لگن نال اپنی حیاتی انڈیا دی آزادی لئی قربان کر دتی۔ بھگت سنگھ اُتے دت نے جتن دے مرن مگروں دی بھکھ ہڑتال جاری رکھی اُتے ایس نوں اکتوبر دے پہلے ہفتے 115 دناں بعد مکایا۔ بھگت سنگھ اک

بھگت سنگھ دی داستان دے
کچھ ہو روی دلچسپ پکھ
نیں۔ اوس دے سہاش
بوس، جواہر لعل نہرو لالہ
لجپت رائے مدن موہن
ملاویا اُتے دُوئے قومی
لیڈراں نال چنگی جڑت
سی۔ اک دو بے توں وکھ
وچار رکھ دیاں ہو یاں وی
اوہ اک دو بے نال بچوے
ہوئے سن۔

واری پھیر بھکھ ہڑتال کر دتی جدوں ساڈرس دے مقدمے دی کارروائی چلدی پئی سی۔ جس دے بدلے وچ وڈے جج دے آکھن اُتے اوہناں دی بہت گھائی ہوئی، جس توں مگروں انڈین جج آغا حیدر ہوراں آپنے آپ نوں ٹریبونل توں وکھ کر لیا اُتے بھگت سنگھ اُتے اوہدے ساتھیاں بھکھ ہڑتال دے سیاسی ہتھیار نوں بہت چنگی طرحاں ورتیا۔ اصل وچ ایس گل نوں سمجھن دی لوڑ اے۔ آپنے آپ توں بھکھا رکھن دی روحانی طاقت ہمیشہ توں سارے معاشریاں وچ ارج تک وی آپنا گھڑا اثر رکھدی اے۔ آپ مار دھاڑ کرن والے اُتے بھکھ ہڑتال کرن والے وچ ایہ فرق اے کہ آپ مار دھاڑ کرن والا آپنے مقصد لئی نہ صرف اپنی جان دیندا اے سگوں اوہ دوجیاں دی حیاتی مکاون نال لوکائی دیاں ہمدردیاں گوا دیندا اے۔ بھکھ ہڑتال کرن والا اپنی صحت جاں جیون دان کر کے پوری قوم دی حمایت حاصل کر لیندا اے۔ بھگت سنگھ اُتے اوس دے سنگی کامریڈ ایس گل دے چنگی طرحاں جانوسن اُتے اوہناں ایس نوں آپنے آپ اُتے لگے قتل اُتے ات واد دے داغاں نوں دھون لئی ورتیا۔ ایہہ گل بھگت

سنگھ دی پکی سیاسی سوجھنوں وکھا ونڈی اے۔ بھکھ ہڑتال دا ہتھیار ارج وی بہوں اثر رکھدا اے اُتے بھکھ ہڑتال کرن والے دی طاقت وکھا ونڈا اے۔

مقدمہ اُتے سزائے موت

بھگت سنگھ اُتے اوس دے کامریڈاں نے ساڈرس دے مقدمے دا بائیکاٹ کر دتا۔ بھگت سنگھ راج گرو اُتے سکھ دیونوں ٹریبونل نے جیویں موت دی سزائے سنائی ایس نوں اے۔ جی۔ نورانی نے اپنی کتاب ”بھگت

سنگھ دا مقدمہ "وچ کھل کے لکھیا۔ برطانوی سامراج ولوں کیجے گئے موت دے فیصلے داسدھا مطلب انڈین انقلابیاں دا قتل سی۔ بھگت سنگھ نے اپنے پھاہے لگن توں ترے دن پہلاں 20 مارچ 1931ء نوں اک خط وچ لکھیا کہ اوہ برطانوی سامراج نال جنگ کر رہے سی ایس لئی اوہناں نال جنگی قیدیاں والا سلوک کیتا جاوے اُتے اوہناں نوں پھاہے لاوون دی تھاں گولی ماری جاوے۔ پر برطانوی راج بوہتا ڈرپوک نکلیا اُتے اوہناں توں سویرے 6 توں 7 بجے پھاہے لان دا ویلا وی نہیں سنہل سکیا۔ اوہناں جگ دے سارے قنوناں توں ہٹ کے بھگت سنگھ راج گڑ اُتے سکھ دیونوں 23 مارچ نوں شامیں ست بجے پھاہے لاچھڈیا۔ 'نوجوان بھارت سبھا' ولوں اک جلسے دا پر بندھ کیتا گیا، جیہڑ 24 مارچ نوں اوہناں دی سزا ویلے ہوناسی۔ پر برطانوی سامراجیاں لوکاں دے ایڈے وڈے کٹھ نوں لہوردی سینٹرل جیل موہرے کٹھیاں ہون توں ڈردیاں ہویاں ایہہ کم 23 مارچ نوں شامیں ست بجے ای نیڑ چھڈیا۔ پر ایہہ خبر لہوردے لوکاں توں لکائی نہ جاسکی اُتے ایس جلوس دے اخیر لے ویلے اوہناں دی پھانسی دی خبر لوکاں وچ پھیل گئی اُتے لوکاں جیل دے بوہے اُتے ہلہ بول دتا۔ بھارتی افسراں ڈردیاں ہویاں شہیداں دے بچے وڈھ کے اوہناں نوں بوریاں وچ بند کر کے جیل دے پچھلے بوہوں باہر کڈھیا اُتے فیروز پور دریاے ستلج دے کنڈھے وسدے پنڈ گنڈا والا دے نیڑے جنگل وچ مٹی دا تیل پا کے لُوہ دتا۔ پر لہور اُتے فیروز پور دے وسیہرے لوکاں نوں تھاں دا پتہ لگ گیا۔

24 مارچ دا سورج ڈبنوں پہلاں لوکاں اوہناں دے ادھ سڑے جساماں اُتے ہڈیاں لہور لے آندیاں اُتے راوی دے کنڈھے اوہناں دا اتم سنسکا رکیتا۔

اوس ویلے پنجاب دی کانگریس پارٹی نے شہیداں دے بھٹیاں دی بے حرمتی بارے اک 'وچ بھال کمیٹی' بناکی۔ اوہناں دنوں وچ الہ آباد توں چھپن والے اخبار "مہوشیا" وچ ایس کمیٹی دیاں رپوٹاں چھپیاں پر اوہ لوکاں نوں متاثر نہ کر سکیاں۔ جدوں کانپور توں ایس ہونی دیاں رپوٹاں لوکاں دی توجہ حاصل کر چکیاں تاں مُد کے نیشنل بک ٹرسٹ والیاں کانگریس دی ایس رپورٹ نوں مُد کے چھاپیا بڑی اچرج گل اے کانگریس دی ایس رپورٹ بارے پہلاں کے گوہ نہ کیتا۔ کانپور دے فساد ایس ہونی توں بعد شروع ہوئے سن اُتے بد قسمتی نال ایہناں دنگیاں نے کنیش شکر (جیہڑے پترکار قوم پرست اُتے کانگریسی لیڈر سن) جیہڑے بھگت دے بڑے چاہن والے سن اوہناں دی ہتیا ہوئی۔

ایہو حال شہیداں دیاں یادگاراں نال کیتا گیا۔ اصل وچ 'نوجوان بھارت سبھا' نے شہیداں دیاں یادگاراں بناوون لئی اک کمیٹی بناکی سی جس نوں کانگریس نے برباد کر دتا۔ ایس توں بعد فیروز پور نیڑے 'حسینی

والا وچ شہیداں دی اک یادگار بنائی گئی، جس نوں قومی تحریک وچ کوئی اہمیت نہ دتی ایہہ اوہوای تھاں سی جتھے بھگت سنگھ اُتے اوہدے ساتھیاں نے سیاست دامنڈھ بدھاسی پھیرا جتھے ای اوہناں دیاں جٹیاں نوں لُہیا گیا اُتے ایہہ اوہ تھاں اے جتھے لالہ لچپت رائے ہوراں داوی اتم سنسکار کیتا گیا۔ اصل کرن والی گل ایہہ اے جو لالہ لچپت رائے بھگت سنگھ اُتے راج گرو ہوراں دی یادگار راوی کنڈھے ہونی چاہیدی اے جیہڑی پنجاب دے نوجواناں لئی ایہناں شہیداں دیاں یادگاراں داسر چشمہ ہودن۔ ہُن توں 75 ورھے پچھانہہ دیکھیے کڈی حیرت دی گل اے جو بھگت سنگھ اُتے سکھ دیو دیاں لائل پور وچ جنم بھونیس اُتے نہ کوئی یادگاراں بنائیاں کھیاں اُتے نہ ای ایہناں دی یاد وچ کوئی یادگار اُساری گئی۔ اسیں آس کر دے آں جو اجوکے پاکستانی، ہندوستانی رل کے نہ صرف لہور وچ

سگوں فیصل آباد وچ وی ایہناں شہیداں دیاں یادگاراں بناون۔ پر خبرے اوہ اکوای سی جس نے دیس دے لوکاں وچ سامراجیت اُتے بادشاہت بارے تاہری دا جذبہ جگایا۔

وڈے ہوئے پنجاباں وچ بھگت سنگھ اک ڈورائے جیہڑی امریکی سامراجیت بارے ساڈی مزاحمت وچ مدد دے سکدا اے۔

انقلابی دی پچھان

بھگت سنگھ دی داستان دے کجھ ہور وی دلچسپ کچھ نہیں۔ اوس دے سبھاش بوس، جواہر لعل نہرو لالہ لچپت رائے، مدن موہن ملاویا اُتے ڈوئے قومی لیڈراں نال جنگی جڑت سی۔ اک دو جے توں دکھ و چار رکھ دیاں ہویاں وی اوہ اک دو جے نال جڑے ہوئے سن۔ الہ آباد وچ ہون والی چندر شیکھر آزاد اُتے نہرو وچ کارملنی

بارے نہرو آپ آکھیا جو ایہہ کوئی خوشگوار ملاقات نہیں سی۔ آزاد نہرو نوں متاثر نہ کر سکیا پر پھیر وی نہرو نے روس دے انقلابیاں لئی 1000 روپیہ چندہ دتا۔ آزاد دی موت کارن ایہہ چندہ اوتھے نہ اڑ سکیا۔ سبھاش اُتے نہرو بھگت سنگھ توں متاثر سن جد کہ آزادی دی تحریک وچ کانگریسی لیڈراں اُتے نوجوان انقلابیاں آہنیاں دکھو دکھ راہواں اُتے طریقیاں راہیں جتن

بھگت سنگھ اُتے انقلابی تحریکاں داد و جاسبھ توں وڈا پہلو ذات پات دے نظام اُتے جاگیرداری نظام دی بھرپور مخالفت سی۔ جے وِستی تحریک اُج اسپید کرتوں دکھ کے نوں آپنا قومی ہیرو مندی اے تاں اوہ بھگت سنگھ اے۔

کیجے۔ جدوں لالہ لچپت رائے نے سامراجی طاقتاں نال گل بات کیتی تاں بھگت سنگھ آتے اوہدے ساتھیاں نے ایس گل دی کھلم کھلا مخالفت کیتی۔ ایس دے باوجود وی اوہناں دے تعلقات وچ کوئی تریڑ نہ آئی۔ لالہ جی ہوراں دا پوترا 'بال سٹوڈنٹ یونین' داسکرٹری سی جیہڑی بھگت توں متاثر ہو کے بنائی گئی سی۔ موتی لال نہرو دے موہن ملاویا آتے دیوان چمن لال ہوراں سینٹرل اسمبلی وچ بھگت ہوراں ولوں کیتی کارروائی دی تندیا کیتی۔ گاندھی نے ایس بارے اپنے اک بیان وچ آکھیا: "ایہہ دونو جوناں دا اک پاگل پن سی"۔

بھگت نے کورٹ وچ دتے گئے بیان وچ دیوان چمن لال نوں "تھوٹھے ترقی پسند" آکھیا۔ تاج بہادر سپروتوں دکھ جواہر لال نہرو سہاش بوس آتے جناح عدالتاں وچ انقلابی جوناں دے نال کھلوتے رہے جدوں اوہناں بھکھ ہڑتال کیتی ہوئی سی۔ اوہناں نے ایہناں دی زندگی بچاون لئی پورا واہ لایا۔

ایہہ صرف قوم پرستی دی طاقت ہی سی جس نے ایہناں نو جوناں انقلابیاں آتے قومی لیڈراں نوں کٹھیاں کیتی رکھیا۔ اوہ اک دو جے نوں نندے تاں رہے پر اوکھے ویلے مُڑ کٹھے ہوندے رہے۔ آصف علی کیلاش ناتھ کھتو، چندر بھان پٹنا، موہن لال سکسینا ورگے وکیل ایہناں جوناں نال کھلوتے رہے۔ خاص کر اوس ویلے جدوں وی انڈیا دے لوکاں نوں برطانوی سامراجیت دے خلاف کجھ کرنا ہوندا سی۔

بھگت سنگھ آتے انقلابی تحریکاں دا دو جاسبھ توں وڈا پہلو ذات پات دے نظام آتے جاگیرداری نظام دی بھرپور مخالفت سی۔ جے دلتی تحریک، ارج امپید کرتوں دکھ کسے نوں اپنا قومی ہیرو مندی اے تاں اوہ بھگت سنگھ اے۔ بھگت سنگھ دیاں لکھتاں آتے اوس دے کماں دلتی لوکاں دی وچ اپنے لئی بہت محبت آتے حمایت بھر جھڑی اے۔ جیل وچ پھانسی گھاٹ جان توں پہلاں نہ صرف اوہ لینن نوں پڑھ رہیا سی سگوں اوہنے اوہ ویہاروی اپنایا جیہدے نال وچھاں میلیاں جاسکدیاں سن۔ اوس جیل دے دلتی کاسے بھوگے نوں اوہدی بے بے دے ہتھ داپکپا ہویا کھان دی وی فرمائش کیتی۔ بھگت سنگھ جیل دی صفائی کرن والی نال اپنی ماں سمان ویہار کردا سی۔ جدوں بھگت سکھ دیو آتے راج گرو ہسدے ہویاں آتے گیت گاندیاں ہویاں پھانسی گھاٹ دل پے جان دے سن اووں اوہناں دے پچھے اوس ویلے چراٹ سنگھ آتے دو جے قیدی انقلاب زندہ باد دے نعرے لارہے سن۔

اتجھے ایہہ گل نوٹ کرن والی اے جے مذہبی تنظیمیں بھادویں اوہ ہندو مسلمان جاں سکھاں دیاں ہون اوہناں ایہناں انقلابیاں دی حمایت وچ اک اکھرو وی نہ آکھیا۔ ایہہ سنہری اکھراں وچ لکھن والی گل اے جو ایہہ کجے دھڑے دی اکھری تنظیم سی جیہں نے سچے ڈھنگ نال دیس وچ انقلابی تحریک نوں موڈھا دتا۔ ایس آزادی دی جدوجہد وچ ایہہ تنظیم کجے دھڑے دی سچی وارث سی۔ ایس گل دا صرف گاندھی آتے بھگت سنگھ

نوں پتہ سی جو انقلابی دی موت نوں کوئی نہیں نال سکدا۔ گاندھی دے آپنے نظریات سن اُتے بھگت دے آپنے۔ دوویں آپنے آپنے نظریات اُتے پکے کھڑے سن۔

برطانوی سامراج نے اخیر ایہہ فیصلہ کیجائی جو انان نوں مار دتا جاوے خاص کر بھگت سنگھ نوں، کیوں جو اوہناں نوں بھگت سنگھ دی شخصیت وچ اک بھارتی لینن بندا دکھائی دیندا پیاسی۔ برطانیہ نوں کانگریس پارٹی نال مکاوارے کھانداسی کیوں جو اوہ سیاسی طاقت کانگریس نوں انج ای دے دیندے تاں اوہناں دے معاشی فائدیاں نوں وی سٹ وچدی۔ ایس لئی اوہناں نوں بھگت سنگھ دا جیون وارے نہیں سی کھاند۔ اوہنے برطانوی سامراج اُتے سرمایہ داری نظام نوں جڑھوں مکاوانا ای حیاتی دا مقصد بنا لیا سی۔

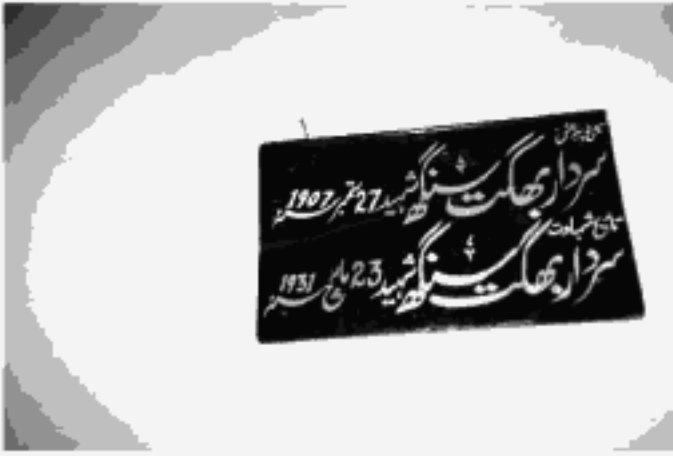
جیویں بھگت کول اپنی راہ سی، اُنجے ای جیویں برطانیہ کول نوآبادی طاقت سی۔ ایہو ای وجہ سی جو بھگت سنگھ نے سوتوں دی گھٹ لوکاں دے نال جگ دی سبھ توں نگرانی شہنشاہیت نوں مکاوان لئی شہادت دی راہ چنی اُتے لکھاں لوکاں نوں ہلا دتا۔ پاتھابی ستیا مایا، جیہڑے گاندھی ولوں سبھاش بوس دے تری پوری کانگریس دے تاریخی امیدوار سن اوہناں نوں ایہہ گل منی پئی جو بھگت سنگھ گاندھی نالوں گھٹ مقبول نہیں سی اُتے ایہہ پجی ورھیاں دی بکی عمر دے اوس بندے لئی کوئی بکی جیہی کامیابی نہیں سی، جیس دے پچھے صرف چھ توں ست ورھیاں دا سیاسی کیریئر سی۔ سزائے موت دے اعلان توں پہلاں، جے دیو پور نے بھگت سنگھ کولوں پچھیا: ”کیہ اوس نوں بکی عمرے مرن دا کوئی پچھتاوا ہے؟“ پہلاں تاں بھگت سنگھ ہسیا اُتے پھیر بڑی سچ وچ جواب دتا: ”انقلاب دی راہ اُتے پیر پاؤندی ہویاں میں ایہہ سوچ چکیا ساں، جے کر میں اپنی حیاتی قربان کر کے پورے دیس وچ ”انقلاب زندہ باد“ دا نعرہ پھیلا سکیا تاں میںوں ایہہ محسوس ہوئے گا جو میںوں میری حیاتی داخل لہہ گیا، اِنج کال کوٹھڑی دیاں سلاخاں پچھے بہہ کے میں کروڑاں لوکاں دیاں ایس نعرے والیاں وا جاں سن سکدا ہاں، میں ایس گل اُتے یقین رکھدا ہاں جو میرا ایہہ نعرہ آزادی دی جدوجہد دے اخیر لے ویلے تیکر سامراجیت اُتے چڑھدی ہوئی طاقت وانگوں حملہ کردار ہوئے گا۔ ایس بکی جیہی حیاتی دا ایس توں وڈا کیہ مثل پے سکدا اے۔“ شو رما جولائی 1930ء دا اک واقعہ دسدے میں جدوں بھگت سنگھ ہوراں نوں ملن لئی لہوردی برائل جیل توں سینٹرل جیل اوہناں دے مقدمے توں انکاری بارے گل بات کرن آئے، تاں سارے اک دوجے نال آون والے فیصلے بارے مذاق کردے رہے، بھگت سنگھ اُتے راج گرو ایس گل نوں جانندے سن جو اوہناں نوں پھاہے لا دتا جاوے گا۔ اوس ویلے بھگت سنگھ آکھیا، اوہ ایس حقیقت توں خوفزدہ نہیں جو اوہناں نوں ”مرن تیکر پھانسی اُتے تنکیا جاوے گا“ اوس دیہاڑے اوہ موج وچ سی اُتے مٹھی واج وچ بول رہیا سی

ایہہ اوس داسٹائل سی۔ دکھاوا اوس دی عادت نہیں سی اتے خبرے ایہہ اوس دی طاقت سی۔ پھیرا وہناں بھگت سنگھ دے اپنے الفاظ وچ لکھیا: (شوورما ایڈیشن صفحہ 41) ”ایہہ دیس بھگت لئی سبھ توں اچا انعام اے مینوں ایس گل اتے مان اے جو میں ایس انعام نوں حاصل کرن جا رہیاں، خبرے اوہ مینوں تاں مار سکدے نیں پر میرے وچاراں نوں نہیں اوہ میرے جسم نوں تاں کچل سکدے نیں پر میری روح نوں نہیں۔ میرے وچاراں وچ ویلے تیکر اک بددعا وانگ برطانیہ دا شکار کردے رہن گے جیس ویلے تیکر اوہ ایس دھرتی توں ٹھن لئی مجبور نہ ہو جان۔“ بھرپور طریقے نال بولدیاں ہو یاں اوہ اگے کہند اے: ”مریا ہو یا بھگت سنگھ برطانوی آقاواں لئی جیوندے بھگت سنگھ نالوں بوہتا خطرناک ہووے گا۔ میرے پھاپے لگن توں بعد میرے انقلابی وچاراں دی خشبو ساڈی ایس سوتھی دھرتی اتے کھلر جاوے گی۔ ایہہ جو اتناں وچ آزادی دے انقلاب لئی زہر بھر دیوے گی، جیہڑے آؤن والے ویلے وچ برطانوی سامراجیت دا مقبرہ بنا دیون گے۔ ایہہ میرا پکا ایمان اے، مینوں اوس دن دی بڑی بے چینی نال اڈیک اے جدوں مینوں اپنے دیس دی سیوا پاروں اپنے لوکاں ولوں محبت دا انعام لہھے گا۔“ شوورما نے بھگت سنگھ دیاں لکھتاں نوں انج خراج تحسین پیش کیتا اے، ”اوہ ٹھیک آہندا سی، روح کدے وی نہیں مردی اتے ایہہ کدے وی نہیں مرے گا“ (شوورما ایڈیشن: صفحہ 42)

بھگت سنگھ دی روح نوں 1931ء نالوں بوہتا جیوندار کھن دی لوڑا اے، میں بھگت سنگھ دی جیل دی نوٹ بک اتے ایس دیاں ڈوجیاں لکھتاں، جیہناں وچ رام سرن داس دی انقلابی شاعری دا پیش لفظ وی شامل اے پڑھن لئی زور دیناں۔ (شوورما ایڈیشن صفحہ 123)۔ ”برائے مہربانی اکھاں بند کر کے ایس نوں نہ منیا جاوے، نہ ایس نوں صرف پڑھیا جاوے۔ بلکہ ایس وچ جو لکھیا اے ایس اتے تنقید کر ڈا ایس پارے غور کرو اتے ایس دی مدد نال اپنے وچارہناون دی کوشش کرو۔“

شہید بھگت سنگھ دے جن گھرتوں باہر یادگاری تختی

چک 105 پنڈ بنگہ وچ بھگت سنگھ دا پرائمری سکول

بھگت سنگھ دے باغ نال جدی پشتی ڈیرا

بھگت سنگھ دے باغ دا گھنا امب دا بوٹا

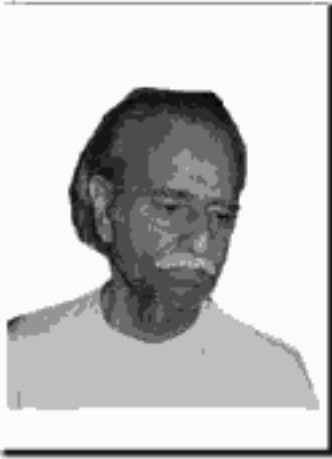

جدی پشتی ڈیرے نال بھگت سنگھ ہوراں دیاں پرانیاں زمیناں

سانجھ دے دوستاں (احمد سلیم، لیونارڈ ڈیوسوزا، سیف خالد) شہید بھگت سنگھ دے 100 ویں جنم دن دے موقعے تے، 27 ستمبر نوں شہید دے جنم پنڈ بنگہ چک 105، تحصیل جڑانوالہ ضلع لاسکپور (آجکل فیصل آباد) دا پھیرا لایا سی۔ اونہاں بھگت سنگھ دے گھر، سکول، باغ تے ڈیرے دیاں تصویراں وی بنائیاں جنہڑیاں سانجھ پڑھن والیاں دی نذر نیں۔

شاعری

نجم حسین سید

(۱) وائی 6-11-07

سُنیائے نی بھنگیاں دی توپ چل پئی
ہانگیورٹ تے یونی ورٹی سجے کھے مھنڈیاں کنیاں
ڈاکخانے دا گنبد سنیائے تریڑیا گیا
پرکٹ لفافے اندروں اچے وی ملدے نیں
وکتھی وچ عجائب گھر سو
اوتھے ہت نیں پُرانے باتشاہاں دے جامے
گئے سمیاں دیاں یاداں
توپ آپ تے مڑ نہیں سکدی
گولہ ایویں سوئیں اڈ کے نہ اودھر جاوتے
تے سکتے پُرانے آکھن اسیں وی چل پئے آں

(۲)

بھکھ بھنڈا ر دے ورتا دے جو تہے نیں
وال وال نیں بجھے گھلے دسن جو
نک والنڈا چلاون جیہڑے بچے نیں
کول کھلو کے کرن بھلاتے آکھن کیہہ
کڑیاں اُتے چڑھ سوا یہ گڑ گئے نیں
آوندی رات دے ڈردے اکھ تھمکدے نہیں
فجر و فجریں بوہے لیہناں دے قہے نیں

(۳)

دھواں دُھکھا اے
پھولیاں لال نہیں تھیندا
وچ پوئی تھین دے شو پر ادھو سُدھ نیں
گھراں دے ہسپتالاں دے ورد جیہناں وچ بند نیں ہزاراں
آکھو پھولنہاراں نوں
ڈھنگ نواں کوئی ڈھونڈن دھوں دُھکھا ون دا

☆☆☆☆☆☆

غلام حسین ساجد

(۱) اپنے آپ نوں

ایویں!

کدے کدائیں!

عید براتیں!

دل منگدا اے دسرے انگ ساکاں نوں میرا
کھردی رت دے اوہے نسریاں کنکاں نوں
کرک دی تٹی چادر اندر ساہ لیہدی ساوِل نوں
دُھدڑ وچ کھڑیندیاں رُتاں دے مٹکا دے پاروں

میتوں سدوِن!

ج جھیاں بالاں دیاں اُنکلاں ورگیاں گولیاں چھلیاں
چٹل دی تلیاں تے تردی ٹھنڈی سیت تریل
راوی دی بڑھاں تے کھنڈ دے رنگ دی پیلی بو
جٹڈی بھوری بھانور وچوں سکھ سنگر دی پھلیاں
لئی دی چیرھی چھمک دے ہتھوں پیڈی ہوندی لاس
اُبھے، لاہندے، کدی ہٹھاڑیں مُرد مُرد رچدے راس
کھورن میرا ماس

اوہا پانیوں وانجھیاں بڈھاں اندراٹ دا واڑا
اوہا چپ اے چارے پاسے، اوہا چیک چھاڑا

(۳) ساونی

کالے رنگ دی مستی چڑھدے ہیلے ٹوں
ساوِل بھدیاں واواں دی خشبو آئی
ککڑ، کانے، سر، مچھھ تے لئی پاروں
پولے پیریں لنگھدی رات پئی آہندی اے
لہوتے سُر دا سیک کدی نہیں مک سکدا
بجری رُت دا وہین کدی نہیں رُک سکدا

رکن من رکن من کردیاں اکھتاں کیہ دسن
گھر، دروازے، گلیاں کیکن مہکدیاں
ہوٹھاں اُتے چپ دے جنڈرے کیوں وجدے
کاہنوں اندر وڑکے رُوحاں سہکدیاں!

(۴) چیت وساکھ دی مٹی وپوں

چیت وساکھ دی مٹی وپوں
رنگن چڑھدیاں رُتتاں
بھکھن چھیاں دے گل بوٹے
شوکن کالیاں مٹتاں

چیت و ساکھ دی مٹی و پتوں
 چڑھا تا پ سفر دا
 جنگل بیلے ماڑو و جدا
 سستی سستی کردا

چیت و ساکھ دی مٹی و پتوں
 کھنڈن ازلی دھپاں
 ساوے رنگ دا چیک چہاڑا
 نیلے رنگ دیاں پچاں
 چیت و ساکھ دی مٹی و پتوں
 کھردن خواب دی گلیاں
 سونے، رُپے ورگیاں آساں

(۵) سوہے سچ دی کلیاں

چیت و ساکھ دی مٹی و پتوں
 اگدی رُوپ دی لالی
 جہوں چم کے ہو جاندے نیں
 دینہہ پچا، دُھپ کالی

چیت و ساکھ دی مٹی و پتوں
 وگدے ٹوردے پانی
 جہڑے دینہہ برراتیں لکھدن
 میری امر کہانی!

گُرشرن سنگھ زرولا

وے توں نہ گھبرائیں پُورنا

جے تیں راہاں وچ ملیاں نہ چھاواں،
توں نہ گھبرائیں پُورنا۔

راہواں نکلیاں وچ وڈیاں بلاواں،
توں نہ گھبرائیں پُورنا۔

جمنوں وی پہلاں سرقرض پے جاندے نیں
کھڑنوں وی پہلاں مکھل جھڑن پے جاندے نیں
اک پوہ، اُتوں تیز نیں ہواواں،
توں نہ گھبرائیں پُورنا۔

دن رات کتھا بندے دا نصیب اے
زندگی دا سوت وی پاہلا ہی بریک اے
رہیاں فقراں وچ ماواں دیاں مانواں،
توں نہ گھبرائیں پُورنا

ہرنیٹے جنگلاں وچ چٹکیاں چرن گے
ساغراں دے پُونگ ہڈر ہوترن گے
کدوں رُکھاں سرہون گیاں چھاواں،
توں نہ گھبرائیں پُورنا

زندگی دی شیرى لئى ندياں نوں چير دے
دکھ نہیں جاندے بندے ڈوری سٹ پیرتے
فرہاد دیاں تھکیاں نہ باہواں،
توں نہ گھبرائیں پورنا۔

گھاب دیاں قلماں جو سنج دے رہے نیں
راتاں تاگ بندیاں ایندے کئی سہے نیں
لگے کنڈے کنڈے مہل ٹانواں ٹانواں،
توں نہ گھبرائیں پورنا۔

لوہا لاکھ لال کراہرن اُتے دھری دا اے
تد پیر دے ودان مار دھر سیدھا کری دا اے
راز زندگی دا تینوں سمجھاواں،
توں نہ گھبرائیں پورنا

☆☆☆☆☆

سُریندر کابلوں

مُھٹ پے نے توت

مُھٹ پے نے توت، نالے مُھٹ پیاں ٹھانیاں
جو جھکھڑاں نے جھنپیاں تے ککراں نے جالیاں۔

زندگی دا پوہ جدوں روہ تے ہے آ نودا
چنگے بھلیاں نوں تہو جھوڑ کر جاوندا
تھلکن ہُسن دیاں پیراں دیندیاں وکھالیاں۔

سدا گوڑھا ہووے رنگ پت جھڑاں۔ خواں دا
کوہ کوہ سُندا اے ٹھار ایہدی چھاں دا
مک جانا ہُن زیرے زندگی کھیالیاں۔

سانجھی ہوئیاں سدریاں دی واری فیر آوندی
پونجھ ہنجھواں نوں پل - پھیرتیں کھرداوندی
جھڑے کدے رولے سن راہاں تے کنگالیاں۔

مُحلن آؤن توریئے نوں، سرہوں نوں وی آؤندے
مُحلاں بھرے کھیت تن من تھیا نو دے
مہک پئے پھیرا، مکت جان مند حالیاں۔

گلن بس اینیں ک، اینوے ہارمن جاییے نہ
رہیئے ثبوتے ٹرے، چت نوں ڈلائیئے نہ
سکھے نوں سُنہیا دتا سُجڑے کھیا لیاں۔

☆☆☆☆☆

ہرش گمار ہرش

باپ

باپ

تیرے جنم دہاڑے
آئینوں ہوٹل لے جاواں،
تیرے نالوں گھٹتے نالے
کچ دے دستر پہن تھر کدے
جسماں دے اتبار دکھاواں۔

تیرے دیس دیاں مٹیاراں
پی کے مدرا
ٹچ رہیا نے بے سدھ ہویاں
مریادا دے کتے مٹی،
دیکھن آئے
بد پیسے پر تھٹھا والے
ویر، پتا، بھیجاں تے ماواں۔

اٹے ہوتا کی تھیں
دیکھیں
بپس تے بے قابو ہندا
ہر کوئی آپنا رونا رونا،
اسانتا، گھور غریبی
شوشن تے شرماں دا پتیا۔

گولی سنگ بارود بیچدا
 ویلھرو گبھرو

آزادی دیاں باہاں پھڑ پھڑ
 آزادی آزاد ہو گئی
 لکت ٹٹیا ہے،
 ست اہسادے مکھروے دا
 رنگ اڑا ہے،
 باندر تین مکانے پیٹھے
 بولن، سنن، کہن توں ڈردے
 بھٹکھن بھانیں
 وانگ بھراواں۔

سکھ داساہ رُسیا بیٹھا ہے
 فیناں دے آنے پھرائے
 چکر۔ ویورچا کے آگو
 ہر کوئی دو۔ دو ہتھیں کھائے
 سارے ملک اساڈی بوٹھتے
 پر نہ کوئی نال ہے خردا
 آج دی آسیں
 ادھرے اک مُٹھ
 وِروہی ہو
 چلن ہواواں

رشید ندیم

بالاں دے خلاف ایک نظم

آ جاؤ سارے جان نہ دینا
ایہدے کن وچ بانگ دیو جی
ایہدے ناں دے اگے مچھے
اپنے ناں دیاں مہراں لاؤ
وڈھ ٹگ کر کے
اپنے ورگا کر لو لہنوں
اپنی انگلی ہتھ پھڑا کے
پائیو پائیو اپنی کوچھی ٹور سکھاؤ
پورنے پا کے دے دو لہنوں

لکھدار ہے گا اپنی پھٹی
ایہدے سر وچ کھدو وانگوں
لیراں لیراں سوچاں بھر دو
ایہدے سر تے ٹوپی ہیٹ یا پگ پوادو
کوئی وی کنٹوپ چڑھا دو
ہجر عذاباں اندر پادو کوڑ کتاباں اندر پادو
ایہہ نہ ہووے ایہہ وی اک دن
بکھیا کیہ جاناں میں کون دا اٹھ کے نعرہ لادے
کن وچ بانگ توں فلاں تیکر جان نہ چھڈنا

☆☆☆☆☆

کریانیان

تویت

”مائی بھاگی“ دی پنشن رُکیاں پورا اک ورہا ہو گیا سی۔

اوہ بڑی ڈاڈھی زنائی سی۔ خبرے ایسے کارن گراں دے لوک اوہدے کولوں ڈردے سن۔ اوہ ہر ویلے ای وگڑی رہندی سی۔ اُتوں اوہدا مونہہ مہاندر اوی گجھ انج داسی کہ ویکھدیاں سارای چنگے بھلے نوں سب سنگھ جاندا سی۔ جیس گلی وچ اوہدا گھر سی شریف لوک تے اوس گلی وچوں لنگھنا وی پسند نہیں سن کردے۔ اوہ ہر ویلے گالاں کڈھدی رہندی سی۔ گالاں وی اوہ جیہوں شیطان وی سنے تے کن ولھیٹ لوے۔ ایڈے ایڈے بھارے مھکود تولدی سی جے توبہ ای چنگی۔ ہورتے ہور اوہدے گھر دے بنیرے تے چڑیاں، لالیاں نہیں سن بہندیاں۔ سبھ توں وڈی زیادتی تے ایہہ ہوئی جو اوہدا چھیاں ورہیاں دا اکلا اکلا پڑوی گھروں نس گیا۔

اوہ وی کیہ کردی۔ گاہلاں کڈھنا اوہدا روگ سی تے اوہ آپنی ایس عادت توں چھٹکارہ وی نہیں سی پا سکدی۔ خبرے نفسیات وچ ایس بیماری دا کوئی ٹھکواں ناں اے۔ اوہدی جیہہ انساں تے جنوراں دے گجھے انگاں دے ناواں توں ودھیری جانوسی۔ اوہ آپنی جیہہ راہیں گند پھرول پھرول کے خبرے آپنی تسلی دا پر بندھ کر لیندی سی۔ لگدا سی اوہدی جوانی تے پھیر وچلی عمر دیاں تھوڑاں، سکاں تے سدھراں نے اوہنوں کپتی زنائی دا اجیہا روپ بچھیا، جیہنے آپنے لکوں لاہ کے پورے زمانے نوں تنکیاں کرن دا ٹھیکہ بھریا ہووے۔

اوہدا کھسم انگریزاں دے زمانے دا فوجی ہون پاروں برما دے محاذ تے چلا گیا سی۔ جس دن بھاگ بھری نے جاتک جمیا اوہ دن اوہدے گھر اوہدے مرددی لاش آئی تے اوہنے پٹ پٹ کے آپنا اوہ حال کیتا جو اوہدے کپڑوی پاٹ گئے۔ لوکاں اوہنوں چدر تال کجیا۔

کھسم دے مرن نال انگریز سرکار نے اوہدی پنشن لادتی سی۔ جے اوہ دو جاویاہ کر لیندی تے اوہدی پنشن ہتھوں جاندی رہندی۔ نالے جس لوڑ واسطے اوہدا جتا انگریزی فوج وچ بھرتی ہو یا سی اوہ پنشن راہیں پوری ہو رہی سی۔ بارانی علاقے دے کال تے مھکھاں..... پر اکلی زنائی دا ڈھڈ پالن واسطے خبرے پنشن نال گزارہ ہو ای جاندا ہووے گا۔ اوہنوں ہاڑی ساؤنی دی چتا نہیں سی رہی۔ ایہہ پنشن ای اوہ اکلا لایا سی

جیسے ساری حیاتی اوہدی جند جان دے ودھیرے نقصان کیجے۔ اوہ سارے سرکاری محکمیاں توں اڈ پورے پنڈ
نوں پہلاں توں ودھیریاں گالاں کڈھن لگ پئی۔ ایہہ پنشن دفتر دے کلرکاں دی مہر سمجھو جو اوہدے مکھو
بانگاں ویلے وی بند نہیں سن ہوندے۔

اوہنے پنشن دفتر دے جھیرے چکر مارے پر دفتر دے پھانک تے بیٹھا چڑ اسی اوہنوں اگانہہ نہیں
سی جان دیندا۔ اوہ اوہنوں ”پاگل“ سمجھ کے اپنے انفرادی نوں ڈسٹرب ہوون توں بچاندا۔ اک دن اوہنے
پتلے بدھے چاندی دے روپے دے کے چڑ اسی کولوں اندر جان دی اجازت تے لے لئی پر دفتر وچ لٹچ دی
تھٹی ہوون پاروں اوہدی کسے نہ سنی۔ اوہ بس دے بھاڑے دی صورت وچ ہوو جرماندے دے کے پنڈ اپڑی۔
گراں آندیاں سارای اوہنے پورے گراں اُتے بڑیاں ای لعنتاں پائیاں۔ اوہنے لٹچ دا اینارولا پایا جو لوکاں
نوں کن بند کرنے پئے۔ پنڈ والے اوہدی عادت سمجھ کے اہیاں حرکتاں تے دھیان ای نہیں سن
دیندے۔ اوہدی مدد کرنا تے اک پاسے کھجلی خواری دے ولونیاں نال مائی بھاگی داتا پ ڈھیر چوکھا ہو گیا۔
ساریاں نوں اوہدیاں ستیاں پچاں اخیر اک ہار کے میں اوہدی مدد فیصلہ کیجا۔

”پچیا کیہ دساں“ مائی بھاگی نے پہلی واری میرے نال کجھ سُھا وچ گل کیجی۔ ”میری پنسل رُک گئی
اے تے لہنوں پورا سال ہو گیا اے۔“
میںوں تھوڑا جیہا ہا سا آ گیا۔

”توں کیوں دند کڈھد ایں۔“ اوہ جھٹ اپنی اصلیت تے آون لگی تے میں اوہنوں روک دتا۔
”مائی بھاگی۔۔۔ ایہہ پنسل نہیں پنشن ہوندی اے۔ تسیں ایہہ لفظ ٹھیک کر لو۔“
”کھسماں نوں کھاوے۔ پنسل ہووے جاں پنشن۔ ہین تاں روپے نا۔ تے جے توں مُد دند
کڈھے تے میں تیرے پورے خاندان نوں پُناں گی۔ میںوں سارا پتہ اے۔۔۔۔۔“
ایس توں پہلاں اوہ کجھ کہندی میں جُرأت کر کے مائی دے مونہہ اگے ہتھ رکھ دتا۔

”میں وعدہ کرناں تھاڈے نال۔ اگلے ہفتے تاں میں جُھاڈی پنشن بحال کروا کے ساہ لواں گا۔“
آکھن لگی۔ ”اوہ حرام خور سو رکھانے رشوت منگدے نیں۔ چڑ اسی میںوں دفتر نہیں وڑن دیندا۔
میںوں اُچی بولن نہیں دیندا۔ میںوں آکھدا اے۔ تمیز دار کپڑے پا کے آیا کر۔ ایہہ کالی چدر لک و لھیٹ کے
آجاندی ایں مائی۔ اندر ہیڈ کلرک حرام خور رشوت منگد اے۔ چاء پانی منگد اے۔ جے میں تاں مہینیاں دے
روپے اوہناں نوں دے دیاں تے ہیٹ باقی نوواں مہینیاں دے لہا ای جان۔“ کیہ کراں میرا زور نہیں چلدا

اوس شہر وچ۔ اوہ رُڑھ پُڑھ جانے تتلیاں والے خنزیر۔۔۔ اوہناں دی ماؤ آں۔۔۔۔۔“
 ”بس بس مائی بھاگی۔ اوتھے تے تئیں گل نہیں کر دے تے ایتھے آپنے پنڈ وچ ساریاں نوں ہئی
 جان دے او۔“ میں اوہنوں سمجھان والے ڈھنگ وچ کہیا۔

”کیہ گل کراں تے کیہ دے نال کراں۔۔۔۔۔ گل کڈھاں تے کہندے نیں۔۔۔۔۔ مائی شرم کر
 کیہ دے پنڈوں آئی ایں۔ کیہڑی بولی بولدی ایں۔ مینوں تے لگدا اے اوتھے تے میرے پنڈ داناں خراب
 ہوسی۔ میری بولی نوں وٹ لکسی۔“

”تہاںوں پنڈ دا خیال اے، زبان دا خیال اے۔ میں تہاڈا خیال رکھاں گا۔ میں تہاڈی پنشن بحال
 کراواں گا۔ مینوں اوتھوں دے باؤ دا حلیہ دسو۔“

پنشن دفتر جا کے میں کلرکاں نوں انگریزی وچ اوہ سنائیاں کہ رہوے ناں سائیں وا۔ اوہ میرے
 انگش بولن تے بکے بکے ہو گئے۔ جھٹ پٹ رجسٹراں وچوں مائی بھاگی داریکارڈ پھر لگ پئے۔ میں کوئی
 لحاظ نہیں کیجا، آخر ایہدی لوڑ وی کیہ سی۔ اوہ رشوت منگدے سن۔ کانے تے چورسن۔ میں اوہناں دیاں
 افسراں نوں وی رگڑا دتا۔

پنشن کیہ بحال ہوئی، مائی بھاگی تے مینوں وڈیاں وڈیاں دعاواں دین لگ پئی۔ میرا ناں چکا ون
 لگ پئی۔ اوہ لوکاں نوں گالاں کڈھدی تے مینوں دعاواں دیندی۔

اک دن میں مائی بھاگی دے گھر جا کے بھیت والے ڈھنگ نال اوہنوں دسیا۔
 ”مائی بھاگی۔۔۔۔۔ مائی بھاگی تہاڈی پنشن تے اللہ دتے دے تویت نال بحال ہوئی اے۔“
 ایہہ گل سن کے مائی بھاگی نے مینوں بڑیاں دعاواں دیاں۔

”اللہ دتیا! شالا وسدار ہویں۔ نیک اولاد نصیب ہووی تے تتی واء وی نہ لگی۔“
 میں اوتھے ای مائی بھاگی دے ہتھ پئے تے مڑا یہو دعا دین لئی کہیا۔۔۔۔۔
 مائی بھاگی اپنی کوٹھڑی وچوں باہر نکلی آئی تے وڑھے وچ آ کے اسماناں ول ہتھ چک کے کہن لگی۔
 ”اللہ دتیا! شالا وسدار ہویں۔ نیک اولاد نصیب ہووی تے تتی واء وی نہ لگی۔“

گراں وچ گل کھل دیاں کبھدی دیر لگدی اے۔ لوکاں نوں یقین ہو گیا کہ واقعی اللہ دتے دے تویت نال کم سدھا ہو یا اے جیہڑا مائی بھاگی نوں چنگی بھلی رقم لھ گئی اے۔ پورے اک ورھے دی پنشن سی۔ بندے آپس وچ گوڑا لاؤن لگ پئے۔ اللہ دتے پلٹھی دا پتر اے تے لیہدے اُتے رب دی ذات مہربان اے۔ اک دن اک بندہ میری بیٹھک وچ آیا۔ اوہدی زمین دا انتقال نہیں سی بھگت رہیا۔ اوس آپنی کھجیل خواری دی کہانی سنائی تے ایس خواہش دا اظہار کیتا جے اک اجیہا تعویذ اوہنوں وی ملے جیہڑا اوہ گل وچ پا کے جاوے تے کورٹ کچھریاں وچ اوہنوں کامیابی ملے۔ تحصیل دار تے پٹواری بندے دے پتر بن کے اوہنوں ملن۔

ہُن اوس بندے دا دل توڑنا وی چنگی گل نہیں سی پھیر عقیدہ ای اجیہی آس اے جیہدے آلے دوالے حیاتی گھمدی پئی اے۔ ایہہ پتر اُتے وی ہووے تاں بندے نوں لھت ہوای جاندی اے۔ اوہ تے میرا عقیدت مندی تے میں اوہنوں کیوں خالی پرتاواں۔ میں اوہنوں دسیا۔

”ایہہ تعویذ تیرے گل وچ پاؤن والا نہیں ایہہ تحصیل دار واسطے وے۔“
 ”تحصیل دار واسطے؟“ اوہ حیران سی۔

”ہاں تحصیل دار واسطے، کیوں جے اوہنے ای زمین دا انتقال بھگتان وچ تیری مدد کرنی اے۔“
 ”جی۔۔۔ پر میں اوہدے گل کیوں پاواں گا۔ مینوں ڈر لگدا اے۔ کوئی اجیہا تویت دیو جیہڑا میں اوہدی چاء وچ گھول کے اوہنوں پیادیاں۔۔۔۔۔۔ پر چاء وچ وی کیوں۔۔۔۔۔۔؟“ اوہ سوچیں پے گیا پھیر بولیا۔

”جے اوہنوں پتہ چل گیا ہی میں کوئی ایہو جیہا چکر چلا رہیاں تے پھیر اوہنے ساری عمر میرا کم نہیں کرنا بلکہ میرے دو جے مرلیاں وچوں شریکاں دے کھاتے پاؤن لگ پئے گا۔ جے تویت دینا جے تے میرے ہتھ پھڑاؤ میں اوہنوں امام ضامن وانگر موڈھے نال بنھ لوں گا۔ بس اجیہا پر بندھ کرو جے اوہ مینوں دیکھدیاں سارای نرم ہو جاوے، اوہدے اُتے اثر ہووے تے میرا کم سنوار دیوے۔“

”نہیں یار۔ ایہہ تعویذ میں بڑا چلہ کلن توں بعد کھٹیا کما یا اے۔ توں انج کریں اوہدے نال پنچہ سڈیاں سارای اوہدے ہتھ پھڑا دیویں۔ اوہ دیکھے گا، بنھاوے گا، غور کرے گا۔۔۔۔۔۔ اوہ سے دیلے تیرا کم ہو جاوے گا۔ بس میرے حق وچ دعا کریں“

”اوہ تے پنچہ نہیں سڈے۔ خبرے اوہناں دے ہتھ ملے ہو جاندے نیں۔ نالے اوہ تے سدھے

سدھے پیسے منگدے نیس۔ مینوں دیکھدیاں سارای اپنی تلی کھر کن لگ پیندے نیس۔ جے میرے کول پیسے ہوندے پھیر تہاڈے کول آون دی کیہ لوڑی۔ میں بچہ نہیں آں، زمانہ سمجھناواں۔“

میں اوہنوں سمجھایا۔ ”توں ایہہ تعویز اوہدی میز اُتے رکھ دیویں تے پھیر آپنا مدعا بیان کریں پر میری اک شرط اے۔۔۔“

”جی حکم۔۔۔ اللہ دیتے صاحب!“

”شرط ایہہ اے تعویز نوں کھولنا نہیں جے توں کھولیا تے کم خراب ہو جاوے گا۔“

”ٹھیک اے۔۔۔ میں آزما دیکھ ساں۔“

’اوہ کوڑھیا۔۔۔ کیہ آزما دیکھ سیں۔۔۔ میں کہناواں تیرا کم ہو گیا اے۔ اپنے آپ تے بھروسہ کر۔ جیسی ویلے میں اکھر لیکے نیس۔ او سے ویلے تحصیل دار دی تحصیل وچ تھر تھلی آ گئی اے۔ اوہ بندے دا پتر بن گیا اے۔ ایس تعویز نے اوہدے اندر دی کالکھ نوں ہتھ پاءرتا اے، اوہ ہن کم کرے ای کرے۔ توں جا کم نیڑ۔۔۔ جے اوہ کچھ ایہہ کیہ اے؟۔۔۔ توں دس دیویں۔۔۔ اللہ دیتے نے دیتا اے۔ تینوں پتہ اے اللہ نے اللہ دیتے نوں کرنا کو دیتا اے۔ کوئی ہے جیہڑا اپنے علاقے وچ اللہ دیتے نوں نہیں جاندا۔۔۔ تینوں پتہ اے مائی بھاگی دی پہلی تے آخری دعا اللہ دیتے نوں لگی اے۔“

☆☆☆

کچھ دن گزرے تے محلے وچ مٹھے چاولاں دی دیگ ونڈی گئی۔ پتہ لگا کہ جیہڑا انتقال اوہدا دادا پڑدادا نہیں کروا سکے اوہ اللہ دیتے دے تعویز نال ہو گیا اے تے ایہہ دیگ او سے خوشی وچ ونڈی گئی اے۔ لوکاں مینوں مبارکاں دتیاں جو اصل کم تے تہاڈے تعویز نال ای ہو یا اے۔ میں اوہناں سمجھناں نوں مٹھائی کھوائی جیہڑی انتقال بن دی خوشی وچ خاص طور تے مینوں بھجوائی گئی سی۔

پھیر اک ٹی بی دا مریض آیا میرے کولوں ایہہ تعویز لین لئی۔ اوہدی کھنکھ دی آواز تے اوہدا حلیہ دیکھ کے مینوں آپ خوف آون لگ پیا تے اوہنوں ہسپتال والے ایہہ سمجھ کے داخل نہیں سن کر دے جو ایہہ بندہ تے گھنٹیاں دا پروہنا اے۔ پر اللہ دی کرنی دیکھو، میں میوہ ہسپتال دے سبھ توں وڈے ڈاکٹر سعید دے ناویں مریض دے ہتھیں تعویز گھل دتا۔ ڈاکٹر ہوراں نوں خبر تے تعویز دا ٹھیک ٹھاک اثر ہو یا جے اوہناں اوس مریض واسطے دن رات اک کر دتا۔ اوہناں دی محنت تے دھیان قبول ہوئے۔ مریض چھ مہینیاں بعد ہسپتال توں ڈسچارج ہو کے واپس آیا تے اوہ میرے کولوں وی پچھان نہیں ہو یا۔۔۔ کتھے اوہ سکا سڑیا فضلہ درزی تے کتھے

گھڑا موٹا تے لکھدا افضل دین۔ مینوں اوہدی شخصیت دیکھ کے اوہدا اصلی ناں ”فضل دین“ یاد آیا۔ پورا پنڈ اوہنوں فضل و درزی کہند اسی۔ مینوں اے وی یاد اے جو ہسپتالوں فارغ ہوندا یاں سارا ای اوہنوں رشتہ ملیا تے اوہنے اپنے ویاہ تے یادگار آتش بازی کرائی سی۔

☆☆☆

اک دن اک ایم اے پاس جرنلسٹ میرے کول آیا۔ کہن لگا۔
 ”سرنو کری نہیں ملدی۔ میں جرنلزم وچ ایم اے کیتا اے۔“ میں سُر دا خطاب تے جرنلزم دا لفظ سن کے تریبک گیا۔ اوہ اپنی کہانی سنارہیا سی۔

”نو کری نہیں ملدی۔ میں اخباراں دے دفتراں تے کیہ روزگار دے دفتراں وچ وی پھیرے مار مار تھک گیا واں۔ کوئی نہیں سندا۔۔۔ میں سوچیا اے ایمپلائمنٹ آپکھنچ دے دفتر موہرے ای چاء سینڈ وچ دا کھوکھا کھول لوں۔ او تھے کافی بندے آؤندے نیں۔ مینوں یقین اے جو او تھے میرا بزنس وی چل پوے گا تے بیروزگاراں نال ملاقاتاں پاروں میں آپنا تھیس لکھ کے Phd وی پوری کر لوں گا۔ میں منیا اے بلکہ پتہ اے جو تہاڈا تعویز بڑی برکت والا اے۔ جیہدی برکت نال لوکاں دا بھلا ہو رہیا اے۔ مینوں اوس دفتر دے ڈائریکٹر دے ناں دا تعویز دے دیوے اوہ نو کری نہیں دو اسکا تے پھیر مینوں ٹی ایجنڈ ایس (چاء تے سینڈ وچ) دا کھوکھا لاون دیوے۔ باقی میری محنت۔۔۔ میں وی دعاواں دواں گا جس طرحاں مائی بھاگی نے دعا دتی تے اللہ نے قبول کیتی۔۔۔۔“

میں جھستی نال تعویز لکھ دیتا جو ایہہ تعویز انسان واسطے تے انسانیت لئی بہتری کر رہیا اے۔ ایس تعویز وچ اوہ اثر اے جو کرشمہ ای ہو جاندا اے۔ مینوں تعویز لکھن دی اپنی مشق ہو گئی سی کہ اکھاں بند کر کے قائف لکھ ماریا۔ لکھن لئی قلم تے کاغذ میرے کول ای ہوندا سی۔۔۔

”کل جاں پرسوں جاں جدوں وی تینوں موقع ملے۔۔۔ مینوں آکے خوش خبری ضرور سناویں۔ کیوں جے مینوں صرف خوش خبریاں دی بھکھ اے۔ مینوں ہو رکھ نہیں چاہی دا۔۔۔ جے ڈھل مٹھ کیتی تے مینوں افسوس ہووے گا۔ ہاں تعویز پھرولنا نہیں۔۔۔ پڑھنا نہیں۔۔۔ میرے اذن توں ہنا۔۔۔ کم وگڑ جاندا اے جے میرے ڈسپلن دی پابندی نہ کیتی جاوے۔۔۔ ویسے توں جرنلسٹ ایں مینوں شک اے توں پرکھ پڑچول کریں گا۔ مینوں پھرولا پھرولی پسند نہیں۔ توں پڑھیا لکھیا ایں تے اج دے پڑھے لکھے لوک تعویزاں

تے کتھے یقین رکھدے نیس۔۔۔ پر میرا ایہہ تعویز پڑھے تے گوڑھے واسطے ای اے۔ ہاں توں مائی بھاگی
 نوں کیویں جان دا ایس؟ اوہ تے ساڈے پنڈ دی مخلوق اے، توں شہروں آیا ایس۔۔۔ نالے ایہہ دس کبھڑے
 شہروں آیا ایس؟۔۔۔ میں اج کل شہریاں توں ایہو سوال پچھناواں۔۔۔“

میں اوہدیاں تیز بھوندیاں اکھاں نوں جاچ ای رہیا ساں جو اوہ چپ چپتا بغیر سلام دعا توں ٹر گیا۔

گل آئی گئی ہو گئی۔ رتنا ویلا لنگھ گیا اوہنے حاضری نہ دتی۔۔۔ اوہ مینوں پچھن لگ پیا۔ اجیہا بے
 فیضا جرنلٹ تے میں پہلی واری ڈٹھاسی۔ اوہ دسے ہوئے ویلے تے پچھانہ نہ مڑیا۔ کوئی خیر خبر۔۔۔ کوئی پتہ
 ٹھکانہ۔۔۔ کوئی خط پتر۔۔۔ میں لگ بھگ تن ہزار تعویز لکھے سن تے مینوں ساریاں ای اپنی کامیابی دی خبر دتی
 اے۔۔۔ پر اوہ بندہ۔۔۔ مینوں اوہ مونہہ مہاندر نہیں بھلدا۔۔۔ مینوں پچھوتا داوی ہو یا کہ اجیہے بندے نال
 نیکی کہتی۔۔۔ مینوں تے جیویں کھوج دی لت پے گئی۔۔۔ اوہدا مونہہ مہاندر مینوں ستاون لگ پیا۔۔۔ مینوں
 اپنی خوش خبری حاصل کرن دی سدھر میرا مونہہ چڑھاون لگ پئی۔ تعویز بارے بھانویں مینوں پکا یقین سی پر
 اوس بندے دی بھال میرے یقین نوں شک دا بدرنگا تاء دے گئی۔ آخر ہو یا کیہ۔۔۔ اوہ کیوں نہیں پرتیا۔۔۔
 میں تے اوہدی بھلائی کہتی سی۔ اوہدا بدلہ ایہہ جو اوہ میریاں سوچاں بن گیا اے۔ اوہدا ضرور بھلا ہو یا ہووے
 گا، فیض حاصل ہو یا ہونا اے۔۔۔ پر اک ملاقات۔۔۔ اک حاضری لگ جائدی تے چنگا سی۔۔۔ کجھ
 دعائے خیر، کجھ حال سنن سناون دا چاء۔۔۔ دعا فقیراں تے رحم مولا۔۔۔

خبرے اوہ چوٹی دے اخباراں وچ لکھن لگ پیا ہووے۔ خبرے اوہ ٹی وی وچ دانشوراں دی بحث
 وچ اہم شخصیت بن گیا ہووے۔ خبرے اوہدے مشورے، محکمے تے حکومتاں لیندیاں ہوون۔ اوہنوں رتنا
 عروج ملیا ہونا اے۔۔۔۔۔ خبرے اوہ کدھرے ایمپلائمنٹ آپکھنچ اپڑیاوی جاں نہیں۔۔۔ خبرے کدھرے
 راہ جانڈیاں کسی حادثے دا شکار نہ ہو گیا ہووے۔ خبرے اوہدائی اینڈ ایس سٹال دا خواب کتھے اپڑیا۔ خبرے
 اوہدے نال کیہ واپریا اے۔۔۔ خبرے اوہ چھوٹی موٹی تجارت دی برکت نال وڈیاں تاجراں وچ نہ شامل ہو گیا
 ہووے۔ مینوں اوہدی حالت دیکھ کے تھوڑا اجیہا شبہ ہو یا سی ایہہ کجھ کرے ای کرے۔۔۔ اوہدی شخصیت وی
 پراسراری، اوہدی شکل وی پینڈ و شہری ورگی سی۔۔۔ خیر میں تے فیض وٹنا اے، میں تے ایس کموں باز نہیں
 آؤنا۔ بھانویں کوئی سولی اُتے تنگ دیوے۔۔۔ بڑا سوچیا اوہدے بارے۔ کدھرے اوہ میرے خلاف ای نہ

ہو گیا ہووے۔ کدھرے اوہ میرا بھاٹا توڑن تے میرا پول کھولن وچ نہ رُجھ گیا ہووے۔ اچ کل تعویز اں والیاں دے خلاف وی مہم چل رہی اے۔ خیر مینوں ایس دا کیہ ڈر۔ میں کیہدا تعویز و پچھتاں۔ کیہدا میں تاجر بن گیاں جو مینوں مال کھسن دی چتا لگ جائی۔ میں کیہدا سپر گریڈ دا حکومتی کارندہ واں جو نوکری جان دا ڈر ہووے۔۔۔ مینوں میری درویشی پیاری۔ بس دعا چاہی دی سی تے اوہدی خوش خبری۔۔۔ بقول میاں محمد۔

’زندگی نام خوشی دا سجناں ہسدیاں وسدیاں رہنا‘

ہور ویلا لنگھ گیا۔ مینوں اوہدی بھال اپنی ضرورت جا پن لگ پئی۔ اوہنوں کتھے ڈھونڈاں کتھے لبھاں اپنے علاقے وچ، اپنے شہر وچ، اپنے صوبے وچ۔۔۔ اوہدے گھر والیاں دی، اوہدے انگ ساک دی کوئی اُگھ سگھ نہیں۔ کراں تے کیہ کراں۔ میرے واسطے مشکل بنی ہوئی سی۔ میں جیہدا لوکاں دپاں اوکڑاں دور کرن لئی تعویز لکھدا ساں آپ عجیب جیہی اوکڑ وچ پھس گیا ساں۔ میں خود اچھے تعویز دی لوڑ محسوس کر رہیا ساں جیہدی راہیں اوہدے نال ملاقات ہووے اوہدے بارے خبر ملے اک دن تے ایہہ وی سوچ آئی جو اوہ کدھرے مرنگ نہ گیا ہووے۔ ریلوے دی پٹری، کوئی زلزلہ، کوئی حادثہ۔۔۔ جان دیو سو۔۔۔ مٹی پاؤ۔۔۔ پراہیہ نہیں ہو سکدا۔۔۔ جیہدا دماغ وچ وڑ گیا اوہ نہیں نکلدا۔۔۔ بدبچا جاں خبرے کیہ۔۔۔ بے او سے دن ای اوہ ٹریفک دے حادثے وچ مر گیا ہوندا تاں اوہدی سیہان اوہدی جیب وچ پئے ہوئے تعویز نال ہو جانی سی تے لاش میرے کول ای آؤنی سی کیوں بے اوس تعویز دے تھلے میرے دستخط تے میرا ناں ہوندا اے۔ آخر ہو یا تے ہو یا کیہ۔۔۔ میں سوچیا ایہو تعویز میں اپنی ورتوں وچ لیا سکداں واں۔ میری مشکل وی ایہو تعویز حل کرے گا۔ پر میرا مفعول کتھے۔۔۔؟ میں ایہہ تعویز کس نوں دیواں، کس نوں پاواں کس دے حوالے کراں جو میرا گواچا پاتر لیھے۔۔۔

تعویز لکھدیاں لکھدیاں مینوں وی یقین ہو گیا جو میرا کم وی تعویز ہنا نہیں ہووے گا۔ ہن وی دنیا وچ تعویز چلدے نیں۔ کنیاں قسماں دے، کنیاں رنگاں دے، کنیاں قیمتاں دے۔ رانجھے نے نلہ جو گیاں جا کے کن پڑوائے سن، اوہنوں ہیر دی بھال سی۔ ایہہ وی تے اک تعویز ای اے، کن پڑواؤ، مندر اں پاؤ۔۔۔ میں اچھیاں وچاراں وچ گھریا ہو یا ساں کہ میری نظر اخبار دے اک اشتہار تے رک گئی۔

ہر مشکل داخل۔۔۔ اک تعویز۔

ملن لئی پروفیسر۔۔۔ سامری چو بر جی لہور۔

خبرے میرا گواچا بندہ لہ پوے۔ خبرے میرا مسئلہ حل ہو جاوے۔ چلو کوشش کرو کیہو۔۔۔ میں وی

تعویز لواں گا۔ میری کھوج دی حس نوں ذرا سکون ملیا۔ میرا مائنڈ سیٹ ہو رہی اسی کہ میں چوہر جی جاواں گا۔
 پروفیسر سامری کولوں تعویز لواں گا۔

☆☆☆

ایہہ لہور اے۔ داتا دی نگری۔۔ مال روڈ، انارکلی، بادشاہی مسجد، ہیرا منڈی، مغلاں دی تاریخ،
 پنجاب یونیورسٹی، کنگ ایڈورڈ میڈیکل کالج، پنجاب اسمبلی، بلڈنگاں، بینک، اخباراں دے دفتر، تجارت تے
 قلم سٹوڈیو۔ لہور وچ کیہ نہیں، پوری دنیا دسدی اے۔۔۔

ایہہ اک پرانی بلڈنگ اے تے ایہدے تیجے فلور تے فلیٹ نمبر 301 وچ اک بجیا سجایا دفتر۔
 ریسپشن تے بیٹھی ہوئی اک خوبصورت کڑی جیہدے سامنے کمپیوٹر تے سجے ہتھ اُتے نمبراں والی تجوری۔۔۔

”میں پروفیسر سامری نوں ملنا اے۔“

”اوہتاں نوں ملن لئی تہاڈے کول اپوائنٹمنٹ تے ہے ناں؟“

”نہیں، میں تے اخبار وچ اشتہار دیکھ کے آیاں۔“

”اخبار وچ اشتہار اُتے ٹیلی فون نمبر وی لکھیا ہو یا سی۔“

”جی ساڈے پنڈ ٹیلی فون نہیں تے نالے میں اج تیک ٹیلی فون اُتے گل وی نہیں کیتی۔ سچ چچھو

تے مینوں ٹیلی فون ملانا وی نہیں آؤندا۔“

”کیہ کہندے او، اج کل تے ہر گھر وچ ہر بندے کول دو دو نمبر نہیں۔ موبائل نمبر“

”جی صحیح اے۔ پر میرے پنڈ وچ اللہ معاف کرے کوئی ٹیلی فون نہیں چلدا او تھے کے ٹیلی فون دا

سگنل ای نہیں ملدا۔ اوہ اجیہی ڈونگھی جگہ وچ بنیا ہو یا اے جتھے۔۔۔۔“

”اوہ اچھا اچھا۔۔۔ بیٹھو، کیہڑے پنڈوں آئے او۔“ اوہنے سامنے پئے ہوئے صوفے ول اشارہ

کیتا۔ مینوں اوہدی گل وچ تے چہرے دے تاثر وچ لگی ہوئی ٹچکر چنگی نہ لگی۔ مینوں لگا جیویں اوہ میرے

گراں دی توہین کر رہی ہووے۔

”تسیں قالتوگلاں نہ کرو، مینوں سامری صاحب نوں ملن دیو۔۔۔“

”سوری! اوہ اپوائنٹمنٹ توں پتا نہیں ملدے۔ تسیں دسو کم کیا اے۔“

”میں تعویز لینا اے۔“

”کس قسم دا تعویز۔۔۔ بیماری واسطے، نوکری واسطے، پتھر دل معشوق واسطے، شادی لئی، اولاد لئی، مقدمے لئی، حسد توں بچن لئی جاں گرا ہے پان لئی سدھے سدھے بندے نوں۔۔۔“

”گواچے بندے نوں لہمن لئی۔“

”کیہ اغوا دا کیس لے ادھالا اے، کڑی نس گئی اے جاں رضیہ غنڈیاں وچ پھس گئی اے۔“

”نہیں، جناںس گیا اے۔ بلکہ بندہ اُدھل گیا اے۔“

اوہ بھٹری جیہی مسکان ونڈ دیاں کہن لگی۔ ”ایہہ کم تے اوہناں نوں ملے پناوی ہوسکدا اے۔ ٹسیں چار ہزار فیس جمع کراؤ، جے گواچا بندہ نہ لہھے تے اپنے پیسے واپس لے جاناں۔ ساڈی زبان ای ساڈی گارنٹی اے تے تہانوں یقین کرنا پوے گا جو اسیں ایمانداری نال کم کرنے آں۔ ہاں، جے کیس سیریکس (serious) ہووے تے پھیر سامری صاحب نال ملاقات کرا دیاں گے۔“

”جے چار ہزار نال کم ہوسکدا اے تے پھیر ایہہ لوو۔ بسم اللہ کرو۔“

کہن لگی۔ ”میں اک تعویز دواں گی۔ تہانوں وگدی راوی دے کنڈھے سورج ڈبن ویلے شمر دی قبر دے پواندیوں لنگھ کے پانی دے ویہن دے کٹھے پاسے ول نو قدم جا کے ایہہ تعویز پانی دی نذر کرنا ہووے گا۔ اگلے اٹھاں پہراں وچ تہانوں کدھروں نہ کدھروں گواچے بندے دی خبر مل جاوے گی۔ ایہو ساڈی گارنٹی اے۔“

میں تعویز نوں احتراماً سنبھالیا تے کھڑے پیریں دفتر وں باہر نکل آیا۔۔۔۔

ڈیگر ویلا سی سورج وگوتگ لہندے ول جارہیا سی۔ ایس توں پہلاں نماشیں جے ہو جان میں جرحی پیریں شمر دی قبر ول ٹر پیاسی۔ راوی کنڈھے صدیاں پرانی ایہہ قبر وی ویران تے کسے غماں والی شام دی کہانی دا بیان سی۔ قبر تے جھکیا ہویا مجنوں دے پنجر ہار سکاتے ہار یا ہویا زکھ تے اوہدی تریڑاں بھری لکڑا تے ٹردیاں ایویں سوچ آئی جے بندے دا بھورا جیہا وی پیر تلک جاوے تے اوہ سدھا گھرم راوی وچ۔۔۔ میں کھیسے وچوں تعویز کڈھیا تے قبر دے نیڑے پیر نکا کے ڈب دے سورج نوں تکیا۔ ایہہ صحیح ویلا سی تعویز نوں پانی دے حوالے کرن دا۔۔۔ میرا مونہہ لہندے ول سی تے ہتھ وچ تعویز۔ مینوں انج لگا جیویں میرے پچھوں کوئی چنگیاڑا جیہا اڈیا اے۔ ایس توں پہلاں میں دھون بھواں کے دیکھدا میرے موڈھیاں تے زور دادھکا وجیا

تے میں اک پل ہو اوچ تے دو بے پل شوکدے پانی وچ گھڑم ڈگیا۔ میرے کنیں میرے پنڈے دے ڈوگھے پانی وچ ڈگن دی آواز پئی۔ میرا دھڑ پانی وچ پٹھاں لہندا جا رہیا سی۔ مینوں لگا جو یں سامری نے مینوں وگدی راوی وچ مارو پانی راہیں مارن داسر بندھ کیتا اے۔ میں ڈب جانا واں، غوطہ آؤندا اے۔ پانی میرے نک تے مونہہ وچ وڑ گیا اے۔ مینوں ساہ لینا اوکھا ہو گیا اے۔ میں ہتھ پیر مار کے ہر دی ہوئی زندگی نوں چتن دا چارہ کرنا واں پر میرا ساہ گھٹدا جا رہیا اے۔ پانی دی گھسن گھیری وچ میرا وجود کدیں پٹھا کدیں سدھا، کدیں سر تھلے لتاں اُپر۔ مینوں لگا جو میرا آخری ویلا آ گیا اے، میری روح میرے بُت وچوں نکلی پئی اے۔ موت داسماں اے۔ پتہ نہیں راوی دے کنڈھے بیٹھے کسے اللہ دے بندے نے مینوں ویکھیا ہووے جو میرے پچھلیاں نوں خبر کر دیوے۔ تہاڈا بندہ ڈب گیا اے۔ خبرے کسے اللہ دے بندے نوں ترس آ جاوے تے اوہ مینوں پچاؤن لئی پانی وچ چھال مار دیوے۔ اتھے ہنیرا ای ہنیرا اے صرف موت یقینی اے۔ میریاں اکھاں باوجود کوشش دے نہیں کھل دیاں۔ میں پھیر اپنے رب نوں چتارنا۔ ربا میرے گناہ معاف کر دے۔ میں مک گیا واں۔ ایسے پل مینوں موت دا اک ہور جھٹکا لگدا اے تے میرا سر راوی دے شوکدے پانی وچوں باہر نکل آؤندا اے۔ انج لگا جو یں خضر نے کجھ ہور ساہ لین لئی مینوں پھیر پانی دی اُتلی پدھر اُتے لے آؤندا اے۔ میں ساہ لینا واں تے لگدا اے جو یں میری روح مُڑ پنڈے وچ آوڑی اے۔ مینوں لگدا اے میں موت دے مونہوں نکل آیا واں۔ میں تے جیوندا ہاں، میں تے جیوندا ہاں۔ میرے مونہوں چیک نکل جاندی اے۔ مینوں ہوش وچ آندیاں کجھ پل ہور لنگھ جاندے نیں۔ ہن پورے ہوش حواس وچ آں۔ میں چنگا نکا کے اپنے پیراں اُتے شمر دی پواندی کھلوتا ہاں تے حیاتی ساہ لے رہی اے۔ سامری نے میرے نال اینا وڈا دھرو کیوں کیتا۔ اوہ کیوں میری جان دا دشمن بن گیا اے۔

میرا خیال اے، اوہنے میرے کولوں میرا مال کھوہ کے مینوں دریا برد کرن دا چارہ کیتا اے۔ ہُن تے میں اوہنوں نہیں چھڈاں گا۔ اینا وڈا ظلم، اینا وڈا دھوکھا۔۔۔ میں اوہدے دفتر جا کے پھڈا پاواں گا۔ اوہدے اُتے ساریاں دے ساہنے لعنت بھیجاں گا۔ میں پلس وچ رپٹ درج کراواں گا تے سامری دے دفتر جا کے اوہ پیسے وی واپس لواں گا جیہڑے اوہنے فیس دی صورت وچ میرے کولوں وصول کیتے نیں۔ میں احتجاج کراں گا عنی سامری توں کنیاں نوں غرق کیتا اے۔ میں سامری تے سامری ورگیاں نوں اوہناں دے انجام تک پچاواں گا۔ میریاں اکھاں گھل کھپاں نیں، میں ساریاں نوں جگا دیاں گا جو ایہہ انسانیت تے اوہدیاں اعلیٰ قدراں دے خلاف اے۔ میں ترکھار کھاردا اوہدے دفتر آ پڑناں۔

ساہنے ریپشن تے اک ہو رکڑی بیٹھی اے۔ اٹھ پہر پہلاں تے ایس کرسی اُتے ہو شکل نظر آئی سی۔ اوہ کتھے گئی اے؟ سامری کینیاں شکلاں وٹاؤندا اے۔ میں اتھے کیکن رولا پاواں۔ کپدے کولوں انصاف تے آپنا حق منگاں۔ میں ایس نویں مکھ نوں کہیا۔

”کل میں اتھے آیا ساں تے اک تعویز چار ہزار روپے دے کے لے گیا ساں۔ تیں شرط رکھی سی جے لوڑ پوری نہ ہوئی تے پیسے موڑ دیو گے۔۔۔ نالے تیں میرے نال کنا وڈا دھرو کیتا۔ مینوں راوی۔۔۔۔۔“

اوپنے میری گل پوری نہ ہون دتی۔ ”کوئی رسید، کوئی ایگریمنٹ، کوئی پیپر ورک تہاڈے کول ہے؟“

”نہیں مینوں تے اوس بی بی نے کہیا سی۔ ایس ایمانداری نال کم کرنے آں۔“

اوہ ہس پئی تے کہن لگی۔ ”کیہڑے پنڈوں آئے او؟“

میں آپنا تھاؤں نکا ناسیا۔ اوہ کجھ سوچدی رہی پھیراوپنے کپیوٹری سکریں کھولی تے کہن لگی، ”جی

تہاڈا کوئی بندہ گم ہو یا اے تے لگدا اے اوہ تہانوں لبھانہیں۔“

”صحیح اے“

بولی ”بھولے بادشاہو! عمل تے پورا کرو تیں راوی دے کنڈھے اُتے جانا سی۔“

میں حیران ہو کے اوہنوں دسیا۔ ”کیہ گل کر رہے او۔ میں کل دن ڈبن ویلے او تھے ای ساں۔ میں تے مساں جان بچا کے آیاں۔“

”نہیں جناب پچھلے اک گھنٹے توں تیں او سے صوفے تے بیٹھے او جیہدے تے تہانوں بٹھایا سی۔“

میں نے تے تہاڈی فائل کھولی اے۔ لگدا اے تیں بوندل گئے او۔ تیں کنے چرتوں گواچے گواچے اپنے نال

ای گلاں کر رہے او۔ تہانوں خبر ای نہیں تیں کتھے او۔۔۔ سٹے او جاں جاگ رہے او۔ لہور پہلی وار آئے او؟

پہلی وار خرچہ کر رہے او۔۔۔ میں ویکھ رہی آں جدوں تیں ہیڈ کپتی سی اودوں توں۔۔۔۔۔“

”نہیں مینوں پکا یقین اے میں موت دے مونہہ وچوں نکل کے آیاواں۔“

اوہ ہسن لگ پئی۔ میں ہکا بکا اوہدے دل ویکھدا رہیا۔ کیا ایہہ سب کجھ میرا وہم تے نہیں سی۔ میں

ہوش وچ تے ہاں۔۔۔ میں اپنے آپ نوں سنبھالیا۔

کہن لگی ”ہن تیں ایس فارم تے گمشدہ بارے تفصیل دسو۔“

”کیہ تفصیل دساں۔ مینوں بندے دے ناں دا نہیں پتہ۔ مینوں تے صرف حلیہ یاد اے تاہیوں تے میں تعویز لین آیاں۔ گجھلاں کھولھن واسطے تعویز تیار ہوندے نیں۔ بندہ بے وس ہو جائدا اے تے تعویز لین آؤندا اے۔۔۔۔“

”چلو۔۔۔۔۔ حلیے نال ای کم ہو جاوے گا۔ کمپیوٹر وچ سبھ کچھ اے۔ مئے انتر تیار ہو جاوے گا۔“
 اوہنے متھے تے ہتھ پھیر دیاں کہیا ”تہانوں تویت چاہیدا اے جاں تعویز چاہیدا اے؟“
 ”مینوں میرا گواچا بندہ چاہی دا اے تے میں اوہدا حلیہ وس سکناں۔۔۔۔۔ بس“
 اوہدیاں اکھاں کمپیوٹر تے لگیاں سن۔ آکھدی اے۔ ”سینٹرل پولیس سٹیشن جیل روڈ وچ ایہو جیہے لوکاں دے حلیے وی ریکارڈ نیں۔ اسیں تہانوں ایس پی صاحب دے ناں اک لیٹر دیاں گے۔ شرط اے لفافے وچ بند لیٹر کھولنا نہیں۔ پڑھنا نہیں۔۔۔۔۔ نہیں تے کم خراب ہو سکدا اے۔ ڈسپلن دی پابندی ضروری اے۔“

میں لفافہ لیا تے سامری دے دفتر وں باہر نکل آیا۔ بلڈنگ دی لفٹ واسطے اوٹھے ہو روی کافی بندے انتظار کر رہے سن۔ میں گراؤنڈ فلور تے جانا سی۔ پرانی بلڈنگ وچ اکوای لفٹ سی۔ خبرے ایہہ وی ٹاپ فلور تے جاوے گی جاں گراؤنڈ تے۔ میں ایہہ سوچ ای رہیا ساں جو اپنے وچ بوہا کھلیا تے چار پریشان جیہے بندے نکلے تے سامری دے دفتر ول ٹر پئے۔ میں لفٹ وچ وژن دا چارہ کیتا پراوہ تے پہلاں ای بھری ہوئی سی۔ پتہ نہیں چار نکلے تے ہو رکنے وڑے سن۔ کئی خلقت ہو گئی اے۔ میں ایسے سوچ وچ بے دھیانے لفافہ کھول لیا۔ اک نیلے کاغذ تے شعر لکھیا سی۔۔۔

نچاں دی اثنائی کولوں فیض کے نہ پایا
 بکر تے انگور چڑھایا، ہر گجھا زخمایا

”میرا تعویز۔۔۔۔۔ میرا تعویز۔۔۔۔۔“ میری چیک نکل گئی۔ میں اوہنیں پیریں پچھانہہ ول دوڑیا۔ سامری دے دفتر وچ وڑ دیاں بندیاں توں اگانہہ ہو کے دوڑ دیاں میں ریسپشن کولوں وی لنگھ گیا۔ مینوں لگا جیویں اوس کڑی نے مینوں ڈکن دی کوشش کیتی اے۔ میں دوڑ دیاں سدھا سامری دے کمرے وچ جاوڑیا۔ ساہنے سامری بیٹھا ہو یا سی۔ مینوں بوند لیا دیکھ کے اٹھ کھلوتا تے اگانہہ ودھ کے مینوں گھٹ کے جھما پالیا۔ حالے میں اوہدے جھے وچوں آزاد نہیں ہو یا ساں جو اوہدی آواز میرے کنیں پئی۔۔۔۔۔

”اللہ ویتہ صاحب! تہاڈے تعویز نے میرا کم واہوار یڑھیا اے۔“

”پر میں اوہ بد قسمت ہاں جیہڑا اپنے ای تعویز دا مثل بھر کے تیرے تیکر اپڑیاں۔“ میں اپنے دل دی گل کہہ وتی۔۔۔

اوہ ہس کے کہن لگا۔ ”کسے تہاڈے ور گے نیک انسان نے مینوں پالیا پوسیا، پڑھایا لکھایا۔۔۔۔“

”تیرا مہاندرہ تے جانا پچھانیا لگدا اے۔ توں ہیں کون؟“ میں حیران ساں۔

آکھن لگا۔ ”ڈنسیں میری ماں دی پنشن بحال کرائی سی تے اوہ تعویز مینوں وی دتاسی۔۔۔ میں تہاڈا شکر گزار آں۔ میں مائی بھاگی دانسیا ہو یا پتر آں۔ میں سونہہ چک کے آکھناں، میاں محمد دا ایہہ شعر پڑھدیاں، سُن دیاں، سُننا وندیاں، لکھدیاں، چھاپدیاں فیض ای ملدا اے۔۔۔ ایہو میرا تعویز اے“

(میاں محمد صاحب نوں عقیدت دے پھل پیش کرن لئی میں ایہہ کہانی لکھی اے)

گلو تن

بملاؤن والے مینوں وکھو وکھ تے نوین نوین نانواں نال بملاؤندے پر ہرناں وچ اک کوچھ ای
جھلک ماردا وسدا ایس کر کے پئی میں مٹی رنگا ساں۔ مٹی جیہڑی پیراں تھلے ای رہندی اے۔

جیہڑے مینوں نیڑے ہو کے دیکھدے سن اوہناں نوں وی میں اُنج دا ای وسدا ساں جیویں دا
دوروں ویکھن والیاں لئی ساں۔ رنگ وٹانا مینوں ورجیا ای نہیں سی۔ امبر چھوہن والے پہاڑاں دیاں انجان
جُو ہاں وچ جسمائی بے نانویں پانی دی گواچی ہوئی اک لیک ہار میرا پچھو کڑ وی بے نانواں تے گواچیا ہو یا
سی۔ ہر ویلے ایہہ مان میرا کھیڑا نہیں چھڈ دا پئی اودوں میں تھریا، ستھراتے بے رنگا ساں جیویں شمشے دی کرچ
جاں بدل چھڈ کے ڈگدی مینہہ دی کئی۔ خیر ایہدروں اودھروں جھوٹھے سچے پیار دے سو میاں تے ویلے دی
ڈگ ڈگ پیندی مٹی نال میں مٹی رنگا ہوندا ہوندا دریا بن دا گیا۔ پانی دی بے نانویں گواچی اک لیک نوں دریا
ہودن لئی کجھ تاں مل دینا ای پینا سی، سو مینوں بے رنگی دا چولا لہا کے مٹی رنگا چولا پاؤنا پئے گیا۔

دریا ہو یا تاں سمجھ آئی پئی جے میں کھلوتا رہندا تاں تلاء بنا پینا سی بھانویں تلاء توں فیض پاون
والے وی گھٹ نہیں ہوندے پر دریا تاں دریا ہوندا اے۔ اُتوں میرے ورگا دریا جیہڑا صدق تے صفادے
پہاڑاں دیاں ٹیپاں توں ٹریا ہووے، پیار دیاں جُو ہاں وچ سر ماردا، رولا پائدا، وقادے رڑیاں چوں لکھیا
ہووے تے اودا وخر اودے کنڈھیاں توں باہر کئی کئی کوہاں تائیں اپڑیا ہووے۔۔۔۔۔ کسے تلاء دا انج دے
دریا نال کیہ جوڑ؟ بہاراں دیاں ہریاں من بھریاں فصلاں جدوں میرے پانی نال رجاں جانداں تے میں
حال تے قال مست کسے بے نیاز ملنگ ہار اپنی ترنگ وچ مسکاندا، مٹھے سُر اں وچ گاؤندا اپنی موج وچ بس
ٹریا ای لگا جاندا کیوں جے کھڑ جانا میری جھولی وچ پایا ای نہیں سی گیا۔

انج نہیں جو میں سکی رُکھی تے تر یہائی بھوئیں نوں ای خیر پائی سی، میں تاں قہر دیاں انگاں وچ

سڑدے، سورج دے تیراں نال ونھے تھلاں تائیں وی اپنی دین دا جتھ ودھایا سی پرایہو جیہیاں ریتاں ہتھوں
میں ہار جانداساں۔ اوہناں نوں نصیبے وچ ڈانجھ ای دتی گئی سی۔ اجیہی ڈانجھ جیہوں مکانا میرے ورگے
درویش دے وسوں وی باہری۔ میں تاں اپنے نصیباں نال نہیں ساں لڑسکدا کسے دا کیہ سنواردا۔

میرے لئی ساریاں راتاں اکو جیہیاں سن جہناں وچ گھل کے میرا وجود بے نشان ہو جانداسی جیویں
آہنے وچ ستا ہویا کوئی تھکیا پکھیرو۔ پردن ویلے میرے رنگ اپنا آپ وٹاندے رہندے۔ ڈیگر ویلے توں
شام تائیں مینوں سورج دیاں سنہری ریشماں سونے ورگا رنگ دیندیاں۔

اوس ویلے مجھ لا کے دیکھن والیاں وچوں کجھ مینوں سوہناوی کہندے پر اپنے آپ تائیں میں
اج وی ایہہ نہیں متا رسکیا پئی اوہ جھوٹھے سن جاں نہیں۔ ہاں ایہہ اے، پئی اوہناں وچوں کون اپنے آپ نال سچ
بول رہیاسی تے کون مینوں جھوٹھ نال پرچار ہیاسی۔

ہُن اُنج وی ایس متارے دی لوڑ ای نہیں رہی۔ ہُن تاں میں اک سمندر وچ آریاواں۔ اوہ سمندر
جیہڑا اینا ڈونگھا اے کہ اوہدی تھاہ تائیں من دا چاننا پڑان دی سدھر پالن والیاں بچنا پے دیاں کرناں کدھرے
راہ وچ ای دم دے جاندیاں نیں تے موہ دی چاننی وچاری تاں بس اُتھلی اُتھلی اوہدے مکھ اُتے آؤندیاں
جاؤندیاں لہراں نوں چھیڑ کے، کھیڈ مل دے تے بازی ہار کے مُداؤندی اے۔ اوہنوں نیڑیوں تے اُکا
موہریوں دیکھ کے وی کجھ سمجھ نہ آؤندی۔ چھوہن نال اوہ متریا، کھلریا، اُکا اُن رنگیا تے سُکھی گدا۔ جیون
دے سدے، بھجدے، دبا سٹ لنگھدے ایویں جیسے دناں وچ ٹھنڈا، پدھرا، نچدا، پیلاں پاؤندا، نچنت، بے
پرواہ تے من موجی سمندر۔ اپنی دکھ تے تھاہ اُتے مان کرن والا، کسے وی تار و جاں بیڑی نوں راہ دیندا
ہویا، چوڑا چکلا اجیہا سمندر جیہدے کنڈھیاں تائیں اکھ دی مار، مار نہ کر سکدی۔ اوہدے ساتھ وچ پاندھیاں
نوں تاریاں توں راہ کھننا پیندا، تارے جیہڑے آپ وچارے آپیاں بدھیاں راہواں اُتے ٹرے رہن نوں
مجبور نیں پھیر وی ٹھلیاں نوں راہ دکھان تے یارپاں دے ماریاں نوں وچھوڑے دی رات ڈھلن دی وات
دین دے کم لگے ہوئے نیں۔ سمندر نوں ایہدی وی کوئی پرواہ نہیں سی پئی ایہہ بازی گرتارے اوہدے ساتھ
دے ماریاں نوں کراہے پارہے نیں جاں ٹھیک راہ پئے دکھاؤندے نیں۔

وڈھی سرگھی نال ودھدی چڑھدی لوو وچ اوہ کیسری، لگے چن والیاں کالیاں راتاں وچ ڈھت کالا
تے دن ویلے بھکھدے سورج تھلے اوہدا رنگ دیکھن والا ہوندا۔۔۔ نیلا تے ساوے دارلا۔۔۔ جیویں
دھوکھے باز دیاں اکھاں جاں سپ دے ڈنگے دا پٹا۔ مینوں اوہدے ایس رنگ توں بڑا ڈر لگدا پر کیہ کردا، میں

اوہدے ہر رُوپ دا چاہوان ساں۔ ایڈاز ہری رنگ ہوندیاں ہویاں وی اوہدے وچ زہر، تاں لین جوگ وی نہیں سی۔ ایٹا لو ناسی، ایٹا لو ناپی اوہدی کڑتن نال چھ سڑ جاندی سی۔ ایہہ کڑتن اوہدی آپنی نہیں سی، جگ دی دتی ہوئی سی تے اوہ زور آور ہو کے وی اپنے جوگا نہیں سی کہ اپنے ایس گھائے نوں گھٹا سکدا اجاں مٹا سکدا۔ اُنج اوس بے انت ساگر کول ہو رُو ڈھنگ دے دا وی ہے سن۔

جدوں۔۔۔ کدی کدی۔۔۔ اوہدی سوچ دے اُلٹ چلن والیاں ہوواں بوہیاں مٹو نہ زور ہو کے ہنیریاں وانگ اوہدے ول ودھدیاں تاں اوہ دتوں باہر ہو جاندے، اوہدے سر بھوں جاندے ایہہ کڑتن جھگ اڈاؤندی ہر شے پٹھ دی اُتے کر دیندی۔ کیہ بیڑی تے کیہ تارواہ کسے دی پرواہ نہ کردا۔ بے پروائی تاں اوہنوں گڑہتی وچ دتی گئی سی، کوئی جیوے، مرے۔۔۔ اوہنوں کیہ؟ اُنج دے ویلے پھریرے لھوٹین تے اپنے آپ نوں اوہدے ہتھ دے دین توں دکھ کوئی چارنا نہ رہندا۔ اپنے ہتھ آئے نوں اوہ چکی، اڈائی پھر داتے اوڑک کے اُجاڑ ٹاؤ تے جاسکدا، اجیہا ٹاپو جیہدے ول ہار دے مارے کسے بیڑے، سمجھوتے دی کسے بیڑی، موہ دے کسے تارودا جانا اک انہونی سی۔

ایہہ ٹاپو، اوہدے ٹنگا رپاں اچر ج تھانواں سن۔ اوہ جیہنوں ہر الیند اوہنوں ایہناں تھانواں تے لیا سکدا۔ استھے اڑکے اوہدا چاہوان، ریت دے فکے جیسے تل وچ وچھوڑا بھکداتے دکھ دے اتھرو پی پی جیوندا۔ ہر پاسے سمندر دے ہوندیاں ہویاں وی اوہدا چاہوان، سمندر دے درشن دی تریل دے اک اک جکے نوں سہکدا۔ چاندی ہوندے عمراں دے سنہری زمانے، اوڑک زنگال کھادے لوہے ہار مٹی، مُڑ ڈھل ہو جاندے پرواہ۔۔۔۔۔ جیہدے ورگا بے پرواہ سارے جگ وچ نہ پہلاں کوئی ہویا، نہ مُڑ ہووے گا۔ آپنی تھاہ دی مستی وچ ڈُہیا، آپنی کڑتن دے نشے وچ گھبیا، اُنج دا اُنج ای شانیت تے نچنت رہندا۔ رُتاں رُوپ وٹاؤندیوں، پھیر کوئی ہو رہیری اوہدے اندر جھگ اڈاؤندی، کوئی ہورتا رُو، کسے ہو رہیری دے پُ رُوچوں کوئی ہو رہا اک شکار تے کوئی ہو راک اُجاڑ ٹاپو۔ ٹاپو وچ ڈکن دی ایہہ سزا اوہ آپنی آنکھ نوں پالی رکھن لئی ای دیندا ہووے گا جو اوہدے بندی دی کسے ہورتائیں۔۔۔۔۔ کسے وی ہورتائیں۔۔۔۔۔ پہنچ نہ ہو سکے۔

ہر بندہ۔ اپنے ٹاپو وچ ڈکھا، کنڈھے اُتے بیٹھا لہراں گن دا، ریت دے نکے نکے گھر بناؤندا، گھر دے ویڑھے وچ سمندر نوں ڈکھا ویکھدا، پھیر اوہدے گھرنوں بے وسی تے وٹ نال ڈھاؤندیوں بھجیاں اکھاں نال ویکھدا ویکھدا ہف جاندے۔ ایس کم توں اک جانداتوں آپنی شہادت دی اُنکل نال اوہدناں ہزار رنگاں، لکھاں رُوپاں نال لکھدا نہ تھکدا۔ سمندر پل پل، ساہ ساہ، اوہدے نیڑے، اوہدے چیتے، اوہدیاں سوچاں

وچ ٹھاٹھاں ماردا پر پہنچ توں ڈور رہندا۔ سمندر نوں ڈور رہن تے ہر کسے نوں دور رکھن دی ای گجھ تے جاچ سی۔ ہن جد میں، اک دریا، ایس سمندر وچ آریاں، اوہنوں آملیاواں، تے ہر گل جان دے ہوئے وی، سبھ گجھ کر کے وی، آپ مٹ گیاواں۔ میری پچھان تے سیہان مک گئی اے۔ میں ایس گل اُتے راضی آں پی اوہنے مینوں کسے ٹاپو دا بندی نہیں بنایا۔ بھانویں میری سونا مٹی تھاہ نال جا لگی اے تے سمندر دا کھلار تے ڈوگھ میرا وجود، میری پچھان، میرا کوجھ تے میرا سُنھن، ہر شے کھا گیا اے۔ ہر کھ ایس گل دا اے کہ جو کجھ میں کمایا سی جاں جو کجھ مینوں ورجیا گیا سی اوہدے مان نال میں۔۔۔۔۔ کالے پٹے، اُچے، برف دے شملے پنھن والے پہاڑاں دیاں ٹیپاں توں ٹریا، سلاں چیرن والا، رڑیاں نوں وتران تے تھلاں دی ڈانجھ گھٹان والا۔۔۔۔۔ سمندر دی کڑتن گھٹ کرن داسوچ کے اوہدے وچ آریا ساں۔ پر ہو یا ایہہ دے پئی میرا مٹی رنگ نیلا پئے گیا اے، اتے میرے مٹھے نوں اوہدا لون چٹ گیا اے۔

آ لکھنیوں ڈِ گا بوٹ

اج چھٹی دادن ہے باہر موسم بڑا سوہنا لگ رہا اے۔ نیلے اکاش دی ہک تے کالے بدل جیویں لگن مٹی کھیڑ رہے ہوں۔ نکلے نکلے بدل جویں آپو وچ گھل مل جیسے رہے ہن۔ مینہ پین دے پورے آثار لگدے ہن۔ رگدی ہوادا آندمان لئی میں برانڈے وچ پئی کرسی تے بہہ جانی ہاں تے پھیر میری نظر کول پئی تپائی اُتے پئے کارڈ بورڈ تے پیندی ہے جس اُتے چوٹھی تھلے دے کجھ کاغذ پئے ہن اُتے اوس اُتے لکھیاں ہوئیاں کجھ ادھوریاں سطراں۔ ہاں، کل شام اک کوٹا لکھ رہی ساں جیہڑی اجے ادھوری ہے۔ اجیہا پہلی وار نہیں ہویا۔ کئی وار ہویا ہے، کئی غزلاں دے اک دو شعر لکھ کے رکھے ہوئے ہن۔ اجیہا شاید ایس لئی ہوندا ہے کیوں جے میں کوٹا نال دھکا نہیں کرنا چاہوندی میں اوہدے اکھراں نوں کاغذ تے چپکاؤ تا نہیں چاہوندی۔ میں چاہوندی ہاں میری کوٹا دے حرف خیالاں دے اڈن کھٹولے تے بہہ کے چائیں چائیں میرے ورقیاں دی تلی تے آٹھن تے جدوں اجیہا نہیں ہونداتاں میں اوہ ورے ادھوریاں نظماں دی قائل وچ نتھی کر دیندی ہاں۔

اج وی اجیہا ہی کرن واسطے اندر کمرے ول جان لگدی ہاں تاں چانچک چڑیاں دے اُچے سُرسنائی دیندے ہن۔ نئے تھوڑی دیر پہلاں تاں ایہناں دی چمیں چمیں دی آواز جیویں کناں وچ رس گھول رہی سی۔ تھوڑی دیر پہلاں لان وچ لگے انب دے رکھ تے پٹھیاں کالے کالے بدلاں نوں دیکھ کے جیویں چاہلیاں جیہیاں پھر دیاں سی۔ ایدھر وا دھر مٹھر مٹھر کر کے اڈ دیاں مینوں بڑیاں چکلیاں جیہیاں لکپاں سن۔ میں کئی ہی دیر ایہناں نوں نہاردی رہی ساں۔ پتہ نہیں کیوں؟ مینوں چڑیاں نال اک خاص جیہا موہ ہو گیا اے، خاص کر کے ساہنے انب تے رہندیاں چڑیاں نال۔ میں کئی وی مصروف کیوں نہ ہوواں ایہناں لئی رات نوں چول بھیونے نہ بھلدی تے پھیر ہر سویر نیم نال بھجے چولاں وچ شکر رلا کے لان دی بنی تے کھلا دیندی آں تے کول رکھے مٹی دے بھاٹدے وچ تازہ پانی وی پا دیندی ہاں۔ جد

ایہہ چڑیاں ٹنگ ٹنگ چول کھاندیاں تے پانی پیندیاں ہن تاں سچی مینوں ڈاڈھیاں چکپاں لگدیاں ہن۔ جے کسے دن ایہناں نوں نہ نکال تاں سارا دن کجھ گواچیا گواچیا جیہا ہی رہندا ہے۔ جے کسے دن مینوں باہر جانا پے جائے تاں رات نوں مالی رام دین نوں فون کر کے آپ یاد کراؤندی ہاں کہ اوہ چول بھیونے تے سویرے نئی تے کھلارنا نہ بھلے۔ سویرے ویلے جدوں میں رام دین نوں پچھدی ہاں، ”چول پاد تے“؟ تاں اوہدا ایہہ جواب ہوندا ہے۔ ”پاد تے بی بی جی، پر اوہ میرے ہاتھاں کے پائے چاول نہیں کھاتیاں، مرجانی بھر بھر کر کے برآمدے گھوم رہیاں۔ اور مینوں گور گور دیکھدیاں جیویں پچھدی ہوویں ماری مالکن کتھے ہے؟“۔ رام دین اُتے میری پنجابی دا چنگا اثر ہو چکا سی تے اوہ پنجابی نوں آپنی مات بھاشا وچ رلا رلا کے چنگا بول لیندا سی۔

میں فون رکھ کے ہمیشہ سوچاں وچ ڈُب جاندی ہاں تے سوچدی ہاں کیہ رشتہ ہے میرا ایہناں چڑیاں نال؟ میرے گوانڈھ وچ کرنل صاحب دے ویڑھے وچ وی امرود دا رُکھ ہے او تھے نہ تاں ایہہ کدے آکھنا پاؤندیں نے تے نہ ہی چیں چیں کردیاں نے۔ خبرے براٹھ وچ بیٹھے کرنل صاحب نوں بندوق صاف کردیاں دیکھ کے ڈر جائدیاں ہون گیاں تے نال اوہناں دامالی وی خاص دھیان رکھدا ہے جو چڑیاں او تھے آکھنے نہ پاؤن تے میں رام دین نوں خاص طور تے کہہ رکھیا کہ جے انب تے چڑیاں آکھنے پاؤن تاں اوہ اوہناں دا دھیان رکھیا کرے۔

میں کاغذاں والا بورڈ پھیر تپائی اُتے رکھ کے باہر لان ول فر پیندی ہاں۔ دیکھاں تاں صحیح؟ چاچک ایہہ چڑیاں چیکن کیوں لگ پیاں؟ لان وچ اپڑ کے انب دے رُکھ پٹھاں دیکھدی ہاں چڑی دا انڈا ٹیٹیا پیا ہے۔ خبرے ایہہ کسے ڈو جے پنچھی دی حرکت ہے جاں ہوادی، پتہ نہیں، پر اوہ چڑی وچلی ماں نوں بے کل ہوندے میں ضرور دیکھ رہی ہاں۔ اوہ وار وار ٹٹے انڈے کول جاندی ہے تے پھر چیں چیں کردی ایہہ اودھرا ڈی پھردی ہے۔ میں رام دین نوں اوہ جگہ صاف کرن لئی کہہ کے اندروں بچھے ہوئے چول لین چلی جاندی ہاں۔ نئی تے چول کھلار کے بھانڈے وچ پانی پا کے میں فیرا دے چڑی ول نکدی ہاں پر خبرے اوہ اج کجھ نہیں کھائے گی۔ اوسنوں اپنے انڈے دے ٹٹ جان دا افسوس ہے۔ احساساں دی تھرا ایہناں چڑیاں وچ وی کوئی گھٹ نہیں۔ اج کسے چڑی نے چولاں نوں منہ نہیں لایا۔ میں سوچدی ہاں کہ ایہہ چڑیاں انساناں نالوں کنیاں چنگیاں نے ایہناں نوں بوٹ بن توں پہلاں آکھنوں ڈگے انڈے دے ٹٹ جان دا کنا افسوس ہے تے دو جے پاسے انسان اپنے آپ نوں آپ نشت کر دیندا ہے جدوں اوس نوں ایہہ پتہ لگ جاوے کہ اوہ مادہ

ہے۔ کیہ اوہناں انساناں دے اوہناں ماپیاں دے دل ایہناں چڑیاں دے دلاں نالوں وی چھوٹے ہن؟
بدل کھل گیا ہے تے مینہہ دی کئی کئی مٹھو ار شروع ہو گئی ہے۔ میں فیر برانڈے وچ پئی کرسی تے
بیٹھ کے ایہناں چڑیاں نوں نہار رہی ہاں۔ ہولی ہولی چل رہی ہوا من نوں ٹھنڈک جیہی دے رہی ہے ایس لئی
میں اتھے ہی کچھ دیر ہو رہی پٹھن دا سوچیا ہے۔

نیناں دے بو ہے ڈھون دی دیر سی جو میں ہو رہی وچ اپڑ جاندی ہاں۔ سارے پاسے ہنیرا ہی
ہنیرا، ایہہ میں کتھے اپڑ گئی ہاں؟ اچانک چاننی دا اک گھیرا جیہا دکھائی دیندا ہے۔ میں کتھے ہاں؟ پھر مینوں اوہی
چڑیاں دسدیاں ہن جیہڑیاں میرے گھر وچ لگے انب دے رکھتے رہندیاں ہن۔ ہن مینوں ایہہ دنیا اوپری
نہیں لگدی۔ جے ایہہ چڑیاں اتھے ہن تاں میریاں کو تاواں وی اتھے ہی ہون گیاں۔ خبرے ہن میریاں
ادھوریاں کو تاواں وی اتھے ہی ہون گیاں خبرے ہن میریاں ادھوریاں کو تاواں پوریاں ہو جاوون۔ میرے
پیر آپ مہارے چڑیاں ول ودھدے جا رہے ہن۔ مینوں چڑیاں تے موہ آ رہیا ہے تے ایہہ وی میرے
قداں دے کھڑا اک نال اڈیاں نہیں۔ نی مر جانیوں اتھے کیہ کردیاں او؟ میرے بولن دی دیر سی تے اک چوڑی
اڈ کے میرے ہتھ اُتے آہندی اے۔ میں حیران ہاں۔ اوہنوں اپنے دو جے ہتھ نال پلوسدی ہاں۔ میریاں
اکھاں پتہ نہیں کیوں سلیاں ہو رہیاں ہن۔ پتہ نہیں کیوں مینوں ایہہ چوڑی اپنی دھی درگی لگدی ہے۔ نہیں؟
ایہہ مینوں میری کو تا لگدی ہے۔ ایہہ چپ ہے میری کو تاواں گ چپ۔ میں چاننی ہاں ایہہ بولے تے جیوے
کو تا جنی عمر ہنڈھاؤن لئی۔ توں بولدی کیوں نہیں؟ میں ہنچھدی ہاں۔

”مینوں اپنی کو تا دی گلھ دیویں گی؟“۔ ایہہ سوال مینوں کس نے کیتا ہے؟ میں ایدھر او دھر
جھا کدی ہاں۔ میرے ہتھ توں اڈ کے اوہ چوڑی اک کھوہ دی بنی تے جا بیٹھی ہے۔ کوئی پرانا جیہا کھوہ لگدا ہے۔
آن گولیا جیہا! لگدا ہے مُدتاں توں ایس کھوہ نوں کسے پانی بھرن آئی نیاردی چھوہ پراپت نہیں ہوئی۔
ایہدے چارے پاسے سناٹا۔ اک عجیب جیہا سناٹا۔ میں سوچدی ہاں جے کدے ایہہ کھوہ آ باد ہوندا ہووے گا،
اتھے وی کڑیاں، سوانیاں پانی بھرن آؤندیاں ہون گیاں تاں خوب رونقاں لاؤندیاں ہون گیاں۔ ہر
ویلے میلہ جیہا لکیر ہندا ہووے گا پر پھیر سب کچھ بدل کیوں گیا؟ خبرے ایس کھوہ دا پانی سک گیا ہووے گا؟
جاں پھیر کے پیر فقیر نے بد دعا دے دتی ہووے گی تاہوں ہی تاں آج ایہدے نیڑے تیزے کوئی نظر نہیں
آؤندا۔ بس ایہہ چوڑیاں اتھے پتہ نہیں کیہ کردیاں پھر دیاں نے۔

میریاں سوچاں دی لڑی ٹھدی ہے۔ میری نظراں دے ساہنے کھوہ دی بنی اُتے اک نیکی جیہی

گڑی بیٹھی ہے خبرے اوس چوی نے ہی گڑی داروپ دھار لیا ہے۔ فرلاں والی چٹی فراک تے کالے گھنگرالے والاں والی اوہ گڑی نری پری لگدی ہے۔ میں اوس نوں دیکھ کے حیران ہاں۔ ”اتھے اک چوی سی“ میں کہندی ہاں ”اوہ میں ہی ساں“ ساہنے والی چوی یعنی گڑی جواب دیندی ہے۔ میں اجیہا کر سکدی ہاں، کیونکہ میں ایس وقت نہ تاں چوی ہاں تے نہ ہی گڑی۔ میں صرف اک آتما ہاں اوس گڑی دی آتما جو اچے سریرک روپ وچ وکست نہیں سی ہوئی۔ اچے اس دنیا وچ آؤن لئی تیار ہو رہی ہاں۔ اچے کجھ دیر سی۔ میرے باپ نوں میرے گڑی ہون دا پتہ لگ گیا تے اوس نے میری ماں دی لکھ نوں قبرستان بنا دتا۔ میری ماں بہت روئی، گڑی اوہنے میرے باہل دیاں میناں کیتیاں، واسطے پائے پر اوس ظالم نوں چھڈن دی ہمت نہ کر سکی تے اپنی گڑی نوں بچاؤن لئی اوہنے میری مٹی دے دتی۔ مینوں اوس ساہنے ہسپتال لیا ندا گیا مینوں میری ماں دی لکھ توں وچھوڑ کے ٹٹیاں سرنجاں، ٹیکیاں دیاں شیشیاں، گندی روں نال ڈسٹ بن وچ سٹ دتا گیا تے پھر اوس ہسپتال دا کرپاری کوڑے دے نال مینوں ایس ڈھٹھے گھوہ وچ کوڑے وانگ سٹ گیا۔ میں کوڑے نال رل چکے جسم نوں تیاگ دتا تے ایس گھوہ وچ رہن والیاں انیکاں آتماواں نال رل کے رہن لگی۔ ایس ساریاں اوہ آتماواں ہاں جینہاں دی موت تے ہنجو نہیں وہائے گئے۔ ساڈے چوں کسے دے جسم دا کریا کرم نہیں کیتا گیا۔ انج تاں ایس دلش دے لوک اپنے آپ نوں بڑا سنسکاری سمجھدے ہن۔ کسے دی موت ہو جاندی ہے تاں کسے دن سوگ مناؤندے ہن۔ ہنجواں دے دریا وگائے جاندے ہن تے پھیر کریا کرم دے تاں تے بہت خرچے کیتے جاندے ہن۔ وچھڑی آتمائی دعاواں منکپاں جاندیاں ہن۔ پر ساڈیاں روحاں لئی کدے کسے نے کوئی دُعا نہیں منگی سگوں ساڈی تاں موت نوں ہی گپت رکھیا گیا تے ساڈی موت نوں درگھٹنا دا نام دے دتا گیا ہے۔ ایہہ سچ نہیں ہے۔ ساڈی موت نہیں ہوئی۔ ساڈا قتل کیتا گیا ہے۔ اچ جدوں ایس گھوہ دے نیڑے کھڑا کھڑا ساڈیاں ہاں تاں ڈر جاندیاں ہاں جو ساڈے ورگیاں ہو رہی گویاں ایس گھوہ وچ آؤ گن گیاں۔ ساڈی کنتی لگاتار دودھ دی جارہی ہے۔

”اک ہو گڑی دی داستان سنو“۔ سناؤن لکیاں جو یں ساری دنیا دا درد اوہدے چہرے تے اُتر آیا سی۔ ”ایہہ گڑی کجھ ہی دن پہلاں اتھے آئی سی ایہہ اپنے مایاں دی دوجی اولاد سی ایس دی وڈی بھین وڈے اپریشن نال ہوئی سی۔ جداوہ تھوڑی جیہی وڈی ہوئی توتلے بول بولن لگی تاں اوس توں روزا اک ہی سوال پچھیا جاندا۔ ”ساڈے کوٹھے کاں جاں چوی؟“ اوہ جیہڑا کھر آخروچ سندی اوہی بول دیندی۔ پر اوہ جدوں چوی کہندی تاں کھنن والا کہند امر پرے سانوں نہیں چاہیدی ہو چوی۔ پر جے اوہ کاں کہہ دیندی تاں

کچھن والا اوہدے توں واری صدقے جاندا۔ اوہدے منہ گھبھو شکر دیاں دعاواں دیندا۔ وقت آؤن تے ایہدی دادی تے پیو نے ایہدی ماں نوں حکم سنا دتا۔ اوہناں نوں دوجی گڑی نہیں چاہیدی۔ ایس لئی اوہ ٹیسٹ کروا لوے تے جے گڑی ہے تاں پھاہ وڈھ سٹے۔ اگلے دن ایس دی ماں نوں ہسپتال لے جایا گیا۔ ایہدا گڑی ہون دا پتہ لگدیاں ہی۔ سزائے موت دا حکم ہو گیا۔ وڈی بھین وڈے اپریشن نال ہوئی سی تے ہن ایہدی ماں دا پھیر وڈا اپریشن ہر ڈاکٹر دے وس دی گل نہیں سی۔ پھیراک ہور چال چلی گئی دھوکے نال اک مشہور سرجن نوں بلایا گیا۔ اوس نوں غلط رپورٹ دتی گئی کہ بچے دی گروتھ نہیں ہو رہی تے ماں نوں بچاؤن لئی اپریشن ضروری ہے۔ اوہ انجان ڈاکٹر اک ماں دی جان بچاؤندا بچاؤندا اک منھی جان دا قاتل بن بیٹھا۔“

”نہیں اوہ ڈاکٹر قاتل نہیں سی“ کول بیٹھی اوہ کئی جیہی گڑی بول اٹھی، ”اوہ تاں میری ماں دی جان بچاؤن واسطے آیا سی، جو، آپنی جان خطرے وچ پا کے مینوں مرواؤن لئی تیار ہو گئی سی۔ قاتل تاں میرا باپ سی جو پتر دی تاگھ وچ انھا ہو یا میرا قتل کروا رہیا سی۔ قاتل تاں اوہ ڈاکٹر سی جس نے پیسے دے لالچ وچ اوس سرجن نوں دھوکے نال بلوایا سی۔ میری موت بڑے بھیانک روپ وچ ہوئی سی، میری ماں دے پیٹ نوں چیرا دے کے جد ڈاکٹر نے میرے دل ویکھیا تاں اوس دے ہتھ کنب گئے کیوں جو میں آپنی عمر مطابق بالکل صحت مند بچی ساں۔ شاید اوس سرجن نے مجھ لیا سی کہ اوس نال دھوکھا ہو یا ہے۔ اوس نے کول کھڑے ڈاکٹر دل درد تے نفرت بھریاں اکھاں نال ویکھیا پر اوس نے اوس نال اکھ ہی نہ ملائی کیونکہ اوس دیاں اکھاں تے لالچ دی پٹی بٹھی ہوئی سی۔ اوس ڈاکٹر نے مینوں سنداں نال ماں دے پیٹ چوں چک لیا اوہ سرجن دکھی ہر دے نال میری ماں دے پیٹ نوں سی رہیا سی تے لالچی ڈاکٹر میرے رہندے گھو ہندے ساہاں دا انت کر رہیا سی۔ اوس نے اک پانی دی بھری بالٹی وچ مینوں سٹ دتاتے میں غوطے کھاندی اوس پانی دے اندر ہی آپنا سریر جھڈ گئی۔ فیر میرے جسم نوں پانی چوں کڈھ کے ایس کھوہ وچ سٹ دتا گیا۔ تا میری موت تے ہنجو وہائے گئے تے تاں ہی میرے مرن تے سوگ کیجا گیا۔ میرے توں جان جھڈا کے شاید سارے ہی خوش سن۔ میرے وانگ ایس گھوہ وچ کئی جسم سٹے جاندا ہن۔ میں وار وار مرن لئی جنم نہیں لینا چاہوندی۔ میں ہن آپنی ایسے دنیا وچ خوش ہاں۔ کدے کدے میں تے میریاں ایہہ ساتھناں آپنے آپنے ماں باپ نوں نکلن چو یاں بن کے اوہناں دے گھر پھیرا پاؤن جاندیاں ہاں ایہہ نکلن لئی کہ ایہہ دوہری زندگی جین والے ماپے چہرے تے کھوٹے لاکے کیویں جیوندے ہن۔“

”ساڈے چوں بھتیاں دیاں ماواں کجکاں نوں پوچ کے اوہناں توں پتر دا وردان منگدیاں ہن۔“

سانوں سمجھ نہیں آؤندی کجکاں دے قاتلاں نوں کجکاں دا آ شیر واد کیویں پراپت ہو سکدا ہے؟ کجکاں دے قاتلاں دے گھر جے کدے پُت جے وی تاں کپت جنم گے۔ جو اوہناں نوں کدے سکھ نہیں دین گے۔“ اوہ پری کجک غصے وچ بول رہی سی۔

ساریاں چو یاں، ساریاں کجکاں، اوہ نکلیاں نکلیاں گڑیاں مینوں آ پنی آ پنی داستاں سناؤندیاں گئیاں۔ ایہناں گڑیاں دے مہاندرے میریاں کو تاواں نال کنے ملدے جلدے ہن۔ جد تک ایہناں گڑیاں دی حفاظت نہیں ہووے گی میریاں کو تاواں کدے پوریاں نہیں ہون گیاں۔ ہنجوٹ پ میریاں اکھاں چوں دیہہ ژدے ہن۔ میں آ پنی دھون تے آئے ہنجواں نوں محسوس کر کے آ پنے نین کھول دیندی ہاں

ہاں! میں تاں ایہناں چو یاں بارے سوچدی، رگدی ہوانوں محسوس کر رہی سی۔ ایہہ میں کس دنیا وچوں ہو آئی ہاں۔ اوس سُہنی دلش دیاں چو یاں تاں اتھے وی ہن۔ بنی تے چول اوویں دے اوویں کھلے پے ہن۔ آ لھنوں ڈگے بوٹ دا افسوس اے وی سبھ چو یاں منارہیاں ہن۔ مینہ تھوڑا تیز ہو رہیا ہے۔ چو یاں دی چوں چوں، چیں چیں فیر اُچی ہو رہی ہے۔ شاید ایہہ فیر کے مصیبت وچ ہن۔ میں باہر چھتری لے کے ویڑے وچ آ کے ویکھدی ہاں۔ انب دے رُکھ اُتے بنیا چو یاں دا آ لھنا بھج رہیا ہے۔ چو یاں نوں آ پنے بوٹاں دا فکر ہو رہیا ہے۔ میں اک ٹین دا ٹوٹا جیہڑا لان دے اک پاسے پتہ نہیں کدوں دا پیاسی چک کے پوڑی لا کے آ لھنے تک اپڑدی ہاں۔ اُپر لے ٹاہنے تے ٹین ایس طرحاں اڑا دیندی ہاں جو آ لھنا نہ بھجے۔ مینہ آ لھنے تے پینا بند ہو جاندا ہے۔

پوڑی توں اُتر کے چو یاں ول نکدی ہاں۔ ہُن اوہ جو میں مینوں خوش لگدیاں ہن تے اظہار وچوں بنی تے پے چول کھان لگ جاندیاں ہن تے اک چوی منہ وچ چول بھر کے آ لھنے وچ وڑ جاندی ہے۔

پُریاں دی دھی اُتے پُریاں دی نو نہہ

اودوں گوپال جی، خالصہ کالج، امرتسر وچ بائنی دے لکچرار سن اُتے نال ہی ڈاکٹریٹ دی تیاری وی کر رہے سن۔ گرمیاں دیاں چھٹیاں وچ اوہناں نے کشمیر کر یوازدی کھوج کرن جانا سی تاں بے جی (ماں جی) نوں کہیا، اوہ دوہاں نکلے بھراواں نوں نال لے کے کلر آ پنے گراں چھٹیاں لنگھالین تاں پھیر سکول کھلن اُتے سارے واپس امرتسر آ جان گے۔

کشمیر جان لئی رستے وچ راولپنڈی آؤندا سی اُتے اوتھے ہی بھین جسونت اُتے بھائی جی سندر سنگھ کول اوہناں رات کٹنی سی۔ کھان پین توں وپہلے ہو کے دیرھے وچ منجیاں اُتے بیٹھے سارے گلاں کر رہے سن تاں بھائی جی نے ایہناں نوں ویاہ بارے پچھیا پھیر آپ ہی کہن لگے ”رشتہ گھر وچ ہی ہے۔ توں حامی بھرتاں دو مہینیاں وچ تیرا ویاہ کر دیاں۔ بھائی جی نے بڑے یقین اُتے رعب نال آ کھیا۔

ایہہ حیران ہوئے پرچپ رہے۔ ایہہ اجیہا جگہ سی جدوڈیاں دا آدرسمان بوہت سی۔ پر یوار دے نکلے کڑیاں منڈے سوال در سوال نہیں سن کر دے۔ اک ہو روڈا کارن ایہہ وی سی جو گوپال جی دے پتا جی گزر چکے سن اُتے بھائی جی نے پر یوار دی ذمہ داری سنبھال لئی۔ رات دیر گئی تیک گلاں ہندیاں رہیاں۔ بھائی جی اک دے مگروں اک قصہ شروع کر دیندے۔ بھین ہر نام دیاں خمپاں دسدے۔ ایہہ بھین ودھواسی، دو بیچے وی سن۔ اک کڑی اک منڈا۔ ایسے کر کے اوہ ضد کر رہے سن۔ گوپال جی اُتے بھین جسونت چپ چاپ سندے رہے۔ اک اکھروئی نہ آ کھیا۔ پر دل وچ گونجار۔ ودھوادے نال نال ویاہی بھین وی دکھی ہندی رہی پر کسے دی ہمت سی کوئی بولے؟

بولے کون؟ کسے سکیم وچ پتی دی دخل اندازی تاں اُنج وی پتی نوں قبول نہیں ہندی۔ جس کر کے اوہ خاموش رہی اُتے بھرا آ پنے بھوئے نوں چپ کر کے سندر رہیا۔ رات ادھی توں ودھ بیت گئی۔ بھین نے

واسطہ پایا ”نہن سوں جاؤ۔ رات ادھی توں دودھ لکھ گئی ہے۔ سویرے اٹھ کے گلاں کراں گے۔“ سبھ نے شکر کچیا پئی بھائی جی من گئے۔

سون توں پہلاں بھین بھرا نے صلاح کیتی، بھین نے آکھیا ”توں گوپال سویرے چارو بے دی بس اُتے کھر چلا جا۔ بے جی اُتے بھراواں نوں مل کے اگلے دن کشمیر چلا جائیں۔ میں تائی جی نوں کہہ دیاں گی توں واپسی اُتے پھیر ساڈے کول آئیں گا تاں گل دا فیصلہ کر لوں گے۔“

ایہناں دے سروں وی بھارتھا۔ شکر کچیا پئی بھین نے جان دی اجازت آپ ہی دے دتی۔ بھین دی بالکل مرضی نہیں سی جے ہر نام دارشتہ گوپال نال ہووے۔ پر پتی نوں ایہہ کہہ سکنا انہونی گل سی۔ سو بھین نے ایہو سوچیا، حال دی گھڑی ٹل جائے تاں اگے دیکھاں گے۔

کھر بچے تاں بے جی نے کچیا پئی ساڈی برادری وچوں میرے دیر اُتے درانی نے دھی داویاہ کچیا ہے۔ کڑوی گھر پھیرا پاؤن آئی ہے۔ اسیں دونوں چل کے مبارک دے آئے۔ مبارک دتی، چاہ پیتی، گلاں کیتیاں۔ بے جی نے کچیا ”تکلیں تاں پریم کور میں تاں گوپال ماروں نکلی آں“ اُتے مایا، ساڈی گوانڈھن آکھن لگی ”چاچی جی تکلیں تاں! سوہن سنگھ دیاں خڑے کڑیاں نیں۔ دو تاں دیاہیاں کھیاں نیں تریجی اچے کنواری اے۔ تیں گوپال دارشتہ اوہناں دی تہی کڑوی نال کر لو۔ ہے جاکے نی عمر اے۔ جے آکھو تاں میں دی پریم کور کی گوپال بارے دس ساں۔“

بے جی آکھ کے ہسے اُتے گوپال جی دی۔ پر میری ماں حیرانی وچ اوہناں دل دیکھن لگی۔ سوچیا ”چاچی جی ایہہ آکھدے کیہ پئے نیں۔“ حیران، پراوہناں پر تادتا۔

”میری دیر انوالی تاں اچے پتوں لگی اے۔ حالے دوترے سال نکل جان تاں پھیر تکساں۔“

”ہائے، سکھاں نال اتی لگی وی نہیں۔ بے جی آکھن لگے، میری تاں پوتری ہوئی تاں۔“

”ہاں، چاچی جی تیں ساڈے وڈے ہو۔ تہاں نال ہی ساریاں برکتاں نیں“ میری ماں نے

ہنکارا بھریا۔

گلاں کر دیاں کر دیاں ہی میری امی اپنی وی اہی ہوئی دھی نال کمرے اندر صلاح کر دی رہی جسے

بھائی جی وی ہے سن۔ ساریاں دی ایہو مرضی سی، جاتک بہوں چنگا اے، ایہا جیسے رشتے کدوں لہسنے نے۔

واہیکو روداناں لے کے چاچی جی کی ”دودھ پلا دیو“۔ میری امی، بھین اُتے بھائی جی دی ایہو صلاح بنی۔

دودھ پلا دتا گیا۔ مٹھائی دے ڈبے لے کے اوہ گھر گئے۔

اگلے دن میری امی نے چٹائیوں کو مٹھا لکھیا اتے ساری گل دی نال ہی گڑ مائی پا کے دین دی تاریخ وی دی۔ تئیں ضرور دو دن پہلاں ہی راولپنڈی چُج جانا تاں جے سارا پروگرام ٹھیک طرحاں نبھاسکیئے۔

بھائی جی نوں پتہ لگاتاں اوہ بھڑک اُٹھے ”دلا، شالہ میرے کولوں چوری نس کے جا کے گڑ مائی کر لئی۔ آوے تاں سہی میرے کول جھڑاں نال دس ساں۔ اُنج۔۔۔۔ نی گڑی نال؟ میں وی سندر سنگھ ہاں، دیکھساں کس طرحاں گڑ مائی ہونی! میں گتے نیں موتر نال دھاڑی موادیاں جے ایہہ ساک سرے چڑھیا۔ ایہہ ہونا کون اے میرے کولوں پچھے بغیر آ پے مرناں اتے آ پے وہناں ایں۔ خسی سالا۔۔۔۔ بھائی جی دئی دن کرگاں سُدھے رہے۔

انتیاں گلاں دے باوجود گوپال جی نے بھائی جی نوں اک اکھرنہ آکھیا۔ پر اندرے اندر چٹاوی سی جیہڑی ایہناں آ پنے دوستاں نال ساچھی کیتی۔ بھائی جی کھپدے، گلکدے دُہائی پاندے رہے ”اُس تیرے ساری شرم حیا دھو پونجھ کے لاه چھوڑی اے۔ ہے چالاں وی سنیے کدی کسے؟ پُدی پُریاں دے گھر ڈھکن! ہے ازتھ نہ کدی ہو یا اے اتے نہ کدی اتے وی ہوسی۔ ڈب مرو شرم نال“ بھائی جی تڑپھدے رہے۔

تِلک، یوگ، پریم اتے الف دین اس خوشی اتے شگن پوان لئی تیار سن۔ بھر جانی شوری دے ماما جی سیٹھی صاحب آکھن ”پُرتوں چٹانہ کر۔ اسیں شان نال بینڈ لے کے گڑ مائی پوان جاساں۔ میں آ پنی جھولی اڈ کے شگن لیساں۔ بھائیاں کو یا ہلناں تکلناں رہسی۔۔۔۔“ ساری صلاح بن گئی اتے سبھ کجھ متھیا گیا۔

بے جی اتے بھراجی آ پنی جگہ دکھی، ٹیردا کرتا دھرتا، وڈا جوانی نہ کھلووے، کہی ہرتی والی گل ہے۔ ہے کارج کنج ہوسی۔ بھین جسونت نے سمجھاؤن دی کوشش کیتی پر اوہ تاں سلتے بیٹھے سن۔ بے جی نوں کہن ”تساں کی ہور کوئی نہیں لبھا آ پنے پُتر کی پوتری نال ویاہن لگے ہو۔ شرم کرو گجھ۔ پُدی دی دھی اتے پُدی دی نوہہ۔۔۔۔ ہے وی کوئی چالا ہے ڈب مرو شرم نال“ اوہ گلکدے، گالھاں کڈھدے، سوہے رتے پے ہندے۔

ہار کے بھاء جی نے آ پنے بھتر سبجے نوں آکھیا ”گوپال توں جو آکھنا ایں نویں نوکری لئی عرضی دتی اے، ایہہ نوکری مل جاسی تھی؟ اُنج کرنے ہاں پئی گڑ مائی پوا لینے ہاں۔ جے توں جاتکے دی نوکری لبھ گئی سمجھ ساں گڑی پچھی ہے جے نہ نوکری ملی تاں اسیں ساک موڑ دیاں“ بھو جی نے آ پنا فیصلہ بھینجے دی خوشی لئی سنایا۔

بھائی جی وی کہہ دے گھٹ سن۔ اوہ وی سبھ دا جائزہ لے رہے سن۔ دیکھ رہے سی کیہ تیاریاں ہو

رہیاں نہیں آتے سیٹھی صاحب دے گھروں بینڈ لے کے سارے رل کے شکن پوان جان گے۔ بھائی جی نوں وی وڈیاں بنا چاہی اسی۔ ایہو جیہی سرداری توں اوہ کیوں وانجھے رہ سکدے سن۔

بھین دے ویاہ گھروں پتا جی مینوں آ پنے نال لہور لے گئے سن۔ گڑ مائی پوان گھروں گوپال جی نے بلج (کراچی) جانا سی۔ راولپنڈی توں کراچی جان لئی لاہور توں ہو کے جانا سی۔ پراہناں دے من وچ اک سکیم سی جو اوہناں نے میری امی نال ساٹھی کیتی۔ امی نے کلر نو جانا سی۔ سواوہ پہلاں تاں آ پنے ہوشاں اندر مُسکرائے۔ خبرے کیہوے جگرے نال آ پنے نوں نو یلے جوئی دی اک انوکھی سکیم، پتا پکھی دے خلاف من لئی جاں منی ہی پئی۔ وڈی بھین نوں لہور گھلیا تاں پتا جی نوں خط لکھیا، ویرا نوالی بہوں گھلی (اکھی) ہے۔ اوس کولوں ایڈا وڈا گھروں سانھن نہیں ہونا۔ میرے آون تک گر چن او تھے ہی رہسی۔“

پر میری امی نے حقیقت لکھو رکھی پئی اوہناں دے ہون والے جوئی نے کیہو جیہا وعدہ آ پنی کس کولوں لیا سی جس کر کے بھین جی گر چن نوں اوہناں لہور بھجیا سی۔ پر پتا جی نوں کسے بھیت دی بھنگ نہ پئی۔ لہور آون تیک کشمیر جان دے دناں وچ ہی گوپال جی نوں کئی خط آئے۔ خط پڑھ کے حیران ہوئے، پریشانی آتے بے آرامی ہندی۔ سارے خط گم نام سن۔ اک نے بھیت دیا ”ایس گڑی نوں ٹی بی (ٹیو برکلوکس) ہے۔ توں کتھے ڈھٹھا ایس؟ ہُن دی سوچ لے، اچے وی گجھ وگڑیا نہیں۔ اس رشتے نے تینوں وی ٹی بی د امریض بنا دینا اے۔“ اک ہور خط سی، ”توں چنگا بھلا سیانا نو جوان ایس، صحت مند آتے سولا مستقبل وی اے۔ توں کیوں ایس بھینگی گڑی دار رشتہ قبول لیا اے؟ توں وی ساری عمر ایس فیصلے آتے کلدار ہیں گا۔ اچے وی ویلا ہے۔ توں انکار کر سکد ایس۔ رشتہ موڑ دے۔ تینوں گڑیاں دی گھاٹ ہے؟ تینوں ایس بھینگی توں کیہ سکھ ملے گا؟“

ایہہ خط اوہناں سانھ کے بھین گیان (سکی بھین) نوں شیخوپورے بھیج دتے آتے نال ایہہ وی لکھیا میں اگلی وار لہور آواں گا تاں تیں وی آجانا، مل کے لڑکی ویکھ لواں گے۔ اصلیت دا پتہ لگ جائے گا۔ ایس بھ توں پہلاں، پچھلے ورھے دیاں گرمیاں وچ اسیں سارا ٹبر کلر آ پنے گھر گئے جویں میری امی کہندے سن آتے اسیں حیران ہندے سن گراں دا وڈا کھلا پکا گھر، جس وچ بے جی آتے لالاجی دیاں یاداں اتے اوہناں دی پسند دیاں شیواں او سے تھاں پچیاں سن۔ اسیں بچے کہندے ”بے جی دی الماری“ لالاجی دا یکدان (سوٹکیس) بے جی داکیش بکسا، لالاجی دا ٹیبل لیپ۔ بجلی نہیں سی۔ اسیں ہُن تیک لیپ ہی بالدے ساں۔ ایہہ دو چھتاں والا گھر سی آتے پہلی منزل دے کھلے ویزھے دی کندھ آتے کھلو کے کانسی دریا دسد اسی،

گے۔ اوہناں دی خاطر تو اضع ضرور کرنی۔

گوپال جی نے یوگ راج، بھر جانی شوری آتے تلک سروپ نال مل کے انکچنٹ مندری خریدی۔
 بھین گرجن لہور منجیاں ہی مینوں نصیحاں دین لگے۔ میں چپ حیران، سُن رہی خواب ویکھ رہی ساں۔ کیہ
 انج وی ہندا ہے؟ اک تعلیم یافتہ، یونیورسٹی آتے کالج دیاں حسین مٹیاراں دی سنگت مانن والا نوجوان میرے
 جیہی اُن پڑھ، جس نوں کسے اوپرے مردے سامنے ہون دی وی اجازت نہیں سی اوہ کنج؟ سوال در سوال کیہ
 اوہ پھوں ہی مینوں ملن آرہے نیں؟ ایہہ سوچدیاں آپنا آپ مٹھا مٹھا جا پدا، سوچ اکاشیں جاہنجدی۔ کمال ہے
 جو محبت وچ انج انسان اپنے آپ نال موہ کرن لگدا ہے۔

گوپال جی دی شخصیت آتے چہرہ مہرہ میریاں اکھاں وچ سی، چوہیں کلر گھیاں دے ویاہ ویلے
 ویکھیا سی۔ علم آتے انورنٹس دا کیہ میل؟

گوپال جی پنچے۔ اوس شام ویڑھے وچ پتا جی نال بیٹھے ہوئے سن۔ میں سٹور روم، چوہیں اسیں
 سارے اوس کمرے نوں کھندے ساں، بند تو ہے دی دتھ دے وچ اکھ واڑ کے دیکھن دی کوشش کر رہی
 ساں۔ جا پدا ہے اودوں تپک میں کدے کسے نوجوان مرددا چہرہ مہرہ نچھ لا کے نہیں سی ویکھیا جاں کدی ایہہ
 احساس ہو یا ہی نہیں سی۔ ایہہ گُری آتے بیٹھے پتا جی آتے بھین گرجن نال گلاں کر رہے سن۔ گوپال جی دا
 بھکھاں بھکھاں کردا خوبصورت چہرہ ددھ پٹے دند، پیارا بیڑ، مٹھے ہوٹھ، گلاں کردیاں وچ وچالے خاموشی
 ویلے اوہ کبے ہتھ نال کبے پاسے دیاں نچھاں نوں سنوارن لگدے تاں ہوٹھ ساکھیاں میری گُنیاں وچ موتی
 دند مقناطیسی مسکان، پیار پڑ چیاں اکھاں، سُہرے ہوٹھ۔

ورھیاں دیاں تہاں پھر ولدیاں، زندگی دا اوہ ورقہ اکھیاں اگے اچے وی ہو، بہاؤ سے طرحاں بجیلا
 ہے جدوں محبت دے گوڑھے ہوٹھاں نے پندراں کڑ وورھیاں دی گُری نوں، گھر والیاں توں لگ کے، دُھر
 اُپرلی چھت آتے جو بنائے کلاوے وچ لے کے اپنی چوڑی چکلی مٹھوی بھردیں چھاتی نال حمیو کے بجلی
 گُرناناں چھیڑ دتیاں سن۔ پہلی مٹی دا تصور، اج وی تھیا جاندا ہے۔ جن دی قلعی پتلی چاننی وچ میرے تے
 ہوٹھ، مائیکل انجلو دے ڈیوڈ نالوں دکھ جھلکدی جوانی آتے شخصیت دا اسمیل، جس دے ساوہیں ہور کوئی نہ اکھ
 نوں چچدا ہے آتے نہ دل نوں چھو سکدا ہے۔

اگلی سویر میں وڈی بھین آتے پتا جی کولوں محبوب چھوہ نال بھردیں، سچے ہوٹھ لکاندیاں بسترے
 چوں نکلن دی ہمت نہیں ساں کر سکی۔

ماپیاں دی سخت پابندی اُتے حکمرانے وچ پئی اک نائیو گدی نے پہلی وار آسمان دی پگھلدی نیلتر،
تاریاں دی خاموش خوبصورتی، سورج دی چلکور، ناجنیاں راتاں دا طلسم اُتے گلن اچھوہُ حُسن، عشق دیاں
اکھاں وچوں دیکھیا بہشت سکون پیا سورگی ہمار۔

گلاں؟ گلاں کیہ کیتیاں؟ کجھ یاد نہیں۔ صرف اینا خیال آؤندا ہے گوپال جی نال گلاں کر دیاں
عجیب مٹھا مٹھا احساس، سواد اُتے الھڑمن وچ الوکار خوشی۔ یقین نہ آئے جو ایہہ حسین، سورجی پرتاپ والا
انسان مینوں گلوکڑی وچ لے کے گھٹ رہیا، چم رہیا، صفتاں کر رہیا، مینوں پیا کر رہیا ہے! کیہڑی گلوں؟
جا پیا رب نے آپ آسوار یا سا جیا اُتے محبوب بخشش، وردان، میرا متھانوں نو جاندا۔ اکھاں سیکل۔ گوپال جی
گلاں کر دے، میں سُندی، مُسکراندی، اوہ محبت وچ تھیوے نکلیاں نکلیاں گلاں! اُتے میں تھیا جاندی۔ پر تھم
ملن وچ میرا رانجھن، میری ہیر۔۔۔۔۔“

بھین گیان اُتے تانیا جی ناک سنگھ نوں جد ایہناں دے بھیجے خط ملے تاں پڑھ کے ایہہ وی دکھی
ہوئے۔ ایہناں نوں وی بھانیا جی دی مخالفت دا پتہ سی۔ حیرانی ایہہ ہوئی پئی ایہہ کون لوک نیں جیہڑے اس
قدر ایس رشتے توں دُکھی ہوئے۔ بے جی اس قدر پریشان ہوئے جو اوہ آ پناؤ دکھ انج دکھا رہے سن۔ پر بھین
نوں تاں پہلاں ہی پتہ سی پئی اوہنوں ایجیہے خط ملے سن۔

بھین جی اُتے تانیا جی شیخوپورے آپنے مربیاں توں لہور آگئے تاں گوپال جی وی دو دناں دی
نُھٹی لے کے بچ گئے۔

ایہناں ہی دناں وچ بھین گرجن دی سس، مامی دھن (دھنوت کور) ساڈے کول لہور آئے
ہوئے سن۔ سارے ٹبر نے رل کے چاہ پیتی اُتے گلاں ہندا یاں رہیاں۔ گوپال جی نوں تاں تسلی سی، اوہناں
آپنی بھین اُتے ہنویئے نوں خاص چکھیا، کوئی میر جاں ٹی بی دی تہا نوں سوہ لگی اے؟
خیر، بھدی تسلی ہو گئی۔ بھین اُتے بھانیا جی واپس شیخوپورے چلے گئے۔ ماسی جی نوں بھنک پے گئی
پئی ایس رات ویلے دوویں اکٹھے ساں۔ اوہناں نوں ایہہ بوہت بھیرا لگا اُتے غصے غصے وچ ہی فر گئے۔

امی اُتے پتا جی ول اوہناں دے خط آؤندا ہے ہی سن۔ مینوں وی ایہہ لکھدے اُتے اُتر؟ خبرے
کیہ لکھیا، کجھ یاد نہیں۔ لیکن گوپال جی دا خط میں چھپ چھپ پڑھدی، ہوٹھاناں لاندی اُتے حیران ہندی پئی
کوئی ایناں حسین ایڈا عالم وی ہو سکدا ہے؟ تے پھیر ایڈی محبت، مٹھاس، ماکھیوں ہی ماکھیوں۔ میتھوں لکھیا
کجھ نہ جاندا۔ شہد نہ او ہڑدے، شرم آؤندی۔ نہ ہی اپنی سمجھ بھجھ سی۔ ہنال دیاں گرم راتاں، اُپر دھر کوٹھے اُتے
جا کے سون دی لوڑ نہیں سی ہندی۔ ویڑھے وچ منجی، نیلے آکاش اُتے تاریاں دا جھر مٹ تھک دیاں کجھ پلے نہ

پیندہ پئی ایہہ دھرتی کیوں گھمدی اے، پھاڑ وچ ایہہ جن، تارے، سورج کیوں آتے کیوں مہدہ
 چمکدے، گھنڈے ودھدے الوپ ہنڈے نیں۔ پر کسے سا جن، راجن جاں محبوب دا چیتا جاں قیاس، نہ اوہدا
 رُوپ، نہ نقش، نہ کایا! خبرے میں ہنڈتی نہیں ساں، خبرے اتنی عقل نہیں سی، جاں لیٹ ڈویلر بدھو سمجھ لو۔
 تلک آتے یوگ اپنے میزبان دوستاں نال اکھاں مارن لگے یار، تانیاجی آتے ہس ہس کے
 دوہرے ہون لگے۔ پریم تت کھڑت بولیا ”ہالی ویاہ تاں نہیں ہو یا۔ گتے وی اٹھے ہی نیں آتے اوہناں داموتر
 وی۔۔۔“،۔۔۔ کولوں تلک بولیا ”آتے کتڑی وی۔۔۔۔“ گل وچ پائے پیپے آتے ڈھوکی کھڑکن
 لگی۔ گیتاں دی جھنکار۔ میرے اگے کچھے سنگیت گونج رہیا سی۔ ہُ یادی دھی آتے ہُ یاں دی نونہہ!

